ศิลปะลพบุรี–ขอม/เขมรในดินแดนไทย : คำเรียกแบบศิลปะที่ควรทบทวน

ประภัสสร์ ชูวิเชียร
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ในทางประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดี นอกจากการกำหนดอายุด้วยระยะเวลาซึ่งนับจากศักราชต่าง ๆหรืออ้างอิงกับข้อมูลวิทยาศาสตร์แล้ว วงการวิชาการทั่วโลกยังมีการใช้ชื่อเรียกกลุ่มของหลักฐานงานศิลปกรรมอาจสอดคล้องกับเวลา ดินแดน และวัฒนธรรมของผู้คน อันเป็นการสร้างภาพรวมอย่างกะทัดรัดให้กับกลุ่มก้อนของหลักฐานที่มีความเกี่ยวข้องกัน หรืออย่างน้อยเพื่อสร้างคำศัพท์บ่งบอกถึงลักษณะสกุลช่างแบบเดียวกันเมื่อจะต้องกล่าวถึงในการอธิบายหรือการค้นคว้า

ศิลปะในประเทศไทย มีการแบ่งชื่อเรียกหลายแบบตามแต่นักวิชาการและหลักฐานต่างยุคสมัย ทั้งที่เรียกตามชื่อศูนย์กลางแว่นแคว้นอาณาจักร ชนชาติ พื้นที่ ตามแต่จะจัดหมวดหมู่ให้เข้ากัน อย่างไรก็ดี ปัญหาสำคัญสำหรับการศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะคือขอบเขตของพื้นที่และเส้นเขตแดนในสมัยโบราณที่ไม่มีชัดเจนเหมือนรัฐชาติในปัจจุบัน ก่อให้เกิด “ชื่อเรียก” ทางวิชาการที่มีอิทธิพลทางด้านการเมืองและสังคมตามมา

แรกได้ยินชื่อ ศิลปะลพบุรี

ชื่อเรียก “ศิลปะลพบุรี” มีหลักฐานว่าเกิดขึ้นครั้งแรกๆ โดยการค้นคว้าของ**สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ในหนังสือ **“ตำนานพระพุทธเจดีย์”** ที่ทรงนิพนธ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2469 ชื่อนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้เรียกแบบอย่างศิลปะแบบหนึ่งที่มีอายุราว พ.ศ. 1600 ลงมาถึงราว พ.ศ. 1800 โดยอิงอยู่กับรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับ **ศิลปะแบบขอม/เขมรในประเทศกัมพูชา** ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเองก็ทรงให้ความเห็นไว้ว่า

“พุทธเจดีย์ตามแบบสมัยลพบุรีสร้างแพร่หลายในประเทศสยามยิ่งกว่าแบบสมัยอื่น เพราะเนื่องกันกับแบบประเทศขอมและสร้างสืบมาในสมัยเมื่อพวกขอมมาปกครองประเทศนี้”

อย่างไรก็ตาม เชื่อว่าการใช้ชื่อเรียกศิลปะลพบุรีนี้ **ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์** (George Coedes) อาจมีส่วนในการคิดชื่อเรียกด้วย เหตุเพราะปรากฏในหนังสือ “โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร” ซึ่งพิมพ์ในปี พ.ศ. 2471 หลังจาก “ตำนานพระพุทธเจดีย์” เพียง 2 ปี หรือเราอาจสรุปอย่างกว้างๆ ได้ว่าชื่อ “ศิลปะลพบุรี” เกิดขึ้นจากวงวิชาการในไทยราวปลายพุทธศตวรรษที่ 25

ต่อมาอีกราว พ.ศ. 2510 **ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล** ทรงใช้ชื่อเรียกนี้เพื่ออธิบายว่า

“หมายถึงโบราณวัตถุสถานขอมที่ค้นพบในประเทศไทย รวมทั้งโบราณวัตถุสถานที่ทำขึ้นในประเทศไทย แต่ทำเลียนแบบศิลปะขอมในประเทศกัมพูชา ฉะนั้น ศิลปะสมัย

พระปรางค์สามยอด จ. ลพบุรี เป็นปราสาทที่ได้รับอิทธิพลศิลปะขอม/เขมร อายุร่วมสมัยกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พุทธศตวรรษที่ 18 ถูกกำหนดเรียกชื่อในทางประวัติศาสตร์ศิลปะ–โบราณคดีว่า ศิลปะลพบุรี เพราะตั้งอยู่ที่เมืองลพบุรี ซึ่งเชื่อกันมาแต่เดิมว่า เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมเก่าแก่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา

เราจะเรียกศิลปกรรมของปราสาทพนมรุ้งว่า ศิลปะลพบุรี ได้หรือไม่ เพราะปราสาทพนมรุ้งตั้งอยู่ที่ จ. บุรีรัมย์ ซึ่งไม่สัมพันธ์กับชื่อเรียกทางกายภาพของแหล่ง อีกทั้งหลักฐานทางโบราณคดีก็มิได้บ่งชี้ว่า ปราสาทพนมรุ้งสร้างขึ้นโดยอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากลุ่มน้ำเจ้าพระยา หากแต่มาจากทางลุ่มน้ำโตนเลสาบ/เมืองพระนครหลวงในกัมพูชา

ลพบุรีในที่นี้จึงมีทั้งที่เป็นแบบขอมอย่างแท้จริง และที่ทำขึ้นเลียนแบบขอมอันมีลักษณะของตนเองผิดแปลกออกไปบ้าง"

เข้าใจว่าการที่นักปราชญ์ราชบัณฑิตในสมัยนั้นใช้คำเรียกว่าศิลปะแบบลพบุรีซึ่งมีรูปแบบเดียวกับศิลปะขอม/เขมรในประเทศกัมพูชา นั้นน่าจะมาจากเหตุผลดังต่อไปนี้ คือ

ประการแรก เนื่องจากแนวความคิดหลักในสมัยนั้นมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่เป็นศูนย์กลางของสยาม เมืองลพบุรีซึ่งเป็นเมืองสำคัญมาก่อนการเกิดกรุงศรีอยุธยาและมีหลักฐานโบราณวัตถุสถานแบบขอม/เขมรมากมาย จึงชวนให้คิดได้ว่า ลพบุรีต้องเป็นศูนย์กลางขนาดใหญ่อีกแห่งของขอม/เขมร และคงมีอำนาจปกครองตนเอง ซึ่งก็จะเป็นเหตุให้อาจมีการสร้างงานศิลปะตามสกุลช่างของตนเองด้วยก็เป็นได้ การค้นพบศิลปกรรมที่เทียบได้กับแบบขอม/เขมรจำนวนมากจึงบ่งได้ว่าเมืองลพบุรีเป็นศูนย์กลางการผลิต-อิทธิพลของศิลปะเช่นนี้ในดินแดนสยาม

ประการที่สอง คือการคมนาคมที่ยังไม่เจริญก้าวหน้าทำให้ยังไม่อาจสำรวจทางโบราณคดีได้ครอบคลุมโบราณวัตถุสถานแบบขอม/เขมรในประเทศไทยนั้นเพิ่งจะได้รับการสำรวจศึกษาอย่างเป็นระบบและขยายพื้นที่วงกว้างมากขึ้นก็เมื่อราวหลัง พ.ศ. 2500 ดังจะเห็นได้เมื่อ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียบเรียงหนังสือ "ศิลปะสมัยลพบุรี" ใน พ.ศ. 2510 ได้ทรงกล่าวไว้ในคำนำว่า

"ในการเรียบเรียงบทความเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้ใช้หนังสือเรื่องประเทศกัมพูชา (Le Cambodge) ของศาสตราจารย์จอง บัวเซอลิเยร์ (Jean Boisselier) แห่งมหาวิทยาลัยซอร์บอน กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส และหนังสือเรื่อง 'โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2502' กับ 'รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค 2 พ.ศ. 2503-2504' ของ นายมานิต วัลลิโภดม ภัณฑารักษ์พิเศษ กองโบราณคดี กรมศิลปากร เป็นหลักมากที่สุด"

หลักฐานดังกล่าวนี้คงพอยืนยันได้ว่า นักวิชาการสยามก่อนพุทธศตวรรษที่ 26 นั้นแทบไม่มีข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีของภูมิภาคอื่นๆ อยู่เลยนอกจากในลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่ตนสังกัดอยู่ ชื่อเมืองลพบุรีจึงถูกหยิบยืมมาใช้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมแบบก่อนสยามที่ไม่ต้องการให้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอื่นใด (อันจะเป็นอันตรายด้วยการทับซ้อนพื้นที่อาณานิคม)

ประการที่สาม ภัยคุกคามของอาณานิคมฝรั่งเศสที่มีอำนาจยึดครองอินโดจีนเอาไว้ได้ในขณะนั้น การกำหนดชื่อเรียก "ศิลปะขอม" หรือ "ศิลปะเขมร" ที่พบในไทยนั้นมีความล่อแหลมทางการเมืองในการต่อรองทางด้านหลักฐานว่าดินแดนสยามเคยอยู่ในอำนาจและวัฒนธรรมของขอม/เขมรมาก่อน อาจเป็นช่องทางให้ฝรั่งเศสอ้างสิทธิที่ชอบธรรมเหนือดินแดนต่างๆ ของสยามว่าเคยเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชาคืออาณานิคมของตนในขณะนั้นและเข้าไปปกครอง/ยึดครองก็ได้

อาจกล่าวได้โดยสรุปว่าการใช้ชื่อเรียก "ศิลปะลพบุรี" มีที่มาจากแนวคิดทางด้านอาณานิคมในพุทธศตวรรษที่ 25 ผสมกับข้อจำกัดด้านการเมืองและการสำรวจศึกษาทางโบราณคดีที่ไม่มากพอจะสร้างชื่อเรียกเหมาะสมขึ้นมาให้กับกลุ่มสกุลช่างหนึ่ง(ขอม/เขมร) ในขณะนั้นได้

ชื่อศิลปะลพบุรีกับการท้าทายจากความรู้หลังสมัยใหม่

ในทางประวัติศาสตร์เป็นที่ทราบกันดีว่าอิทธิพลวัฒนธรรมขอม/เขมรจากเมืองพระนคร นครวัด-นครธม ได้แพร่เข้ามาถึงดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งในระยะดังกล่าวยังไม่มีความคิดเรื่องพรมแดนและรัฐชาติ/อาณานิคมอย่างในสมัยของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

แต่ทราบกันดีว่าวิกฤตดังกล่าวเริ่มคลี่คลายลงแล้วตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2488) กล่าวคือประเทศเจ้าอาณานิคมตะวันตกถอยล่าให้กับขบวนการกู้ชาติต่างๆ ทิ้งไว้เพียงเส้นพรมแดนที่ขีดไว้แต่ครั้งเข้าครอบครองทำให้เกิดรัฐชาติต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งไทย-กัมพูชา

การดำเนินงานทางโบราณคดีขยายตัวอย่างรวดเร็วด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ (เช่น การคมนาคม, การทำ

ปราสาทหินพิมาย จ. นครราชสีมา ปราสาทแห่งนี้สร้างอยู่บนแหล่งที่มีมนุษย์ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ก่อนที่วัฒนธรรมจากภายนอกจะเข้ามาและมีการสร้างปราสาทศาสนสถานแบบเขมรเนื่องในพุทธศาสนามหายานขึ้น โดยมีจารึกกำกับว่าสร้างขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ 16–17 เมืองพิมายน่าจะเป็นส่วนหนึ่งบนเส้นทางจากเมืองพระนครในกัมพูชาที่จะส่งลงมาถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยา (ละโว้–ลพบุรี) จึงเป็นข้อมูลที่บ่งว่าร่องรอยศิลปกรรมแบบเขมรที่พบในภาคกลางของประเทศไทยนั้นมีความสัมพันธ์กับเส้นทางโบราณดังกล่าว

แผนที่–ภาพถ่ายทางอากาศ) ทำให้ยังสามารถพิสูจน์กันได้ชัดเจนว่าเมืองลพบุรีมิได้เป็นศูนย์กลางแห่งเดียวของวัฒนธรรมขอม/เขมรโบราณ แต่เป็นเมืองในเครือข่ายที่มีสายใยสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและเครือญาติจากพระนครหลวงในกัมพูชา ที่สำคัญศิลปะแบบขอม/เขมรที่พบในดินแดนไทยก็ไม่ได้จำกัดความรู้กันอีกต่อไปว่าพบเฉพาะเพียงเมืองลพบุรี แต่มีจำนวนมากในพื้นที่อื่นๆ เช่น ภาคอีสานและภาคตะวันออกด้วย การใช้ชื่อเรียกศิลปะลพบุรีที่ยังตกค้างอยู่ในระบบการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีจึงเป็นสิ่งที่ดูเหมือนจะ “ล้าหลัง” และไม่เหมาะสมกับสภาวะทางด้านความรู้ทางวิชาการร่วมสมัย จึงเกิดความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงชื่อเรียกศิลปะลพบุรีให้เป็นอย่างอื่นโดยใช้กรอบความคิดและวิธีการอธิบายลักษณะทางวัฒนธรรมหรือชนชาติเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอไว้ในหนังสือ “ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสาขาส่วนภูมิภาค” ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2520 ว่าไม่ควรใช้คำว่าศิลปะลพบุรีเพราะอาจเกิดความเข้าใจผิดได้ เนื่องจากฐานคิดที่ว่าการเรียกศิลปะแบบขอม/เขมรทุกชิ้นที่พบในประเทศไทย ซึ่งมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12–18 (ด้วยความคิดแบบชาตินิยม) กลับไม่สอดคล้องด้วยหลักฐานที่พบอยู่ว่า ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12–13 นั้นเมืองลพบุรีเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมมอญ (หมายถึงที่เรียกกันว่า ทวารวดี) จะเริ่มได้รับอิทธิพลจากกัมพูชาก็ตกราวพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมาแล้ว จึงเสนอให้มีการเรียกชื่อว่า **“ศิลปะแบบเขมร”** เพื่อสื่อถึงชนชาติทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกัมพูชาที่มีความสัมพันธ์กันกับผู้คนในดินแดนไทย อย่างไรก็ดี ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ มิได้ปฏิเสธการใช้ชื่อศิลปะลพบุรี แต่เพียงให้ความเห็นว่าใช้สำหรับศิลปวัตถุที่พบในบริเวณจังหวัดลพบุรีเท่านั้น มิใช่ใช้เรียกศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยทั้งหมด

อาจเป็นเพราะแนวความคิดที่พัฒนาขึ้นเช่นนี้เอง ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล จึงทรงเห็นว่าควรมีการปรับปรุงชื่อเรียกศิลปะลพบุรีด้วย ในหนังสือ **“ศิลปะในประเทศไทย”** ซึ่งเป็นตำราเรียนทางประวัติศาสตร์ศิลปะเล่มสำคัญของไทยเมื่อพิมพ์ฉบับครั้งที่ 7 ใน พ.ศ. 2524 จึงทรงสร้างทางเลือกในการเรียกชื่อเสียใหม่ว่า “ศิลปะลพบุรีหรือศิลปะขอมในประเทศไทย” ด้วยทรงยอมรับว่า “ศิลปะลพบุรี” ยังเป็นชื่อที่ไม่เหมาะสม แต่ที่ใช้เพื่อให้สะดวกในการศึกษาเท่านั้น

ศ. ดร. ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับชื่อเรียกศิลปะลพบุรี ว่าการจะทำความเข้าใจถึงศิลปะแบบนี้ได้จำเป็นจะต้องอ้างอิงอยู่กับศิลปะเขมรในประเทศกัมพูชาเป็นหลัก เพราะเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมอย่างแท้จริง จึงมีชื่อเรียกขึ้นว่า “ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย” (พ.ศ. 2537) อีกทั้งการกำหนดอายุสมัยกับชื่อเรียกแบบศิลปะของเขมรบางแบบที่ยังมีปัญหาจำเป็นต้องปรับแก้ด้วย เช่น ศิลปะแบบคลัง ปรับเปลี่ยนเป็น “ศิลปะแบบประตูพระราชวังหลวง”

จึงแสดงให้เห็นว่า หลังช่วงราว พ.ศ. 2520 หรือประมาณ 50 ปีหลังจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้คำเรียกศิลปะลพบุรี หรือ 10 ปีจากที่ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงฟื้นฟูคำว่าศิลปะลพบุรีมาใช้ โดยเพิ่มเติมหลักฐานศิลปกรรมในภาคอีสาน ได้มีการพัฒนาความคิดเกี่ยวกับชื่อเรียกแบบอย่างศิลปะในประเทศไทย รวมถึงความพยายามที่จะหาคำนิยามของศิลปะแบบขอม/เขมรที่พบในประเทศไทยเพื่อให้ต่างไปจาก “ศิลปะขอม” หรือ “ศิลปะเขมร” ในประเทศกัมพูชา โดยมีทั้งที่ใช้ระบบแนวคิดทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ศิลปะ–โบราณคดี และการใช้หลักฐาน ซึ่งอย่างไรก็ตามความคิดทางการเมืองในชื่อเรียกเหล่านี้ยังเห็นอยู่ในบางกรณี เช่น การที่ยังต้องคงคำว่า “ในประเทศไทย” เอาไว้ เพื่อบ่งว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของดินแดนไทย มิใช่ภายนอก

อย่างไรก็ดี นักวิชาการบางท่าน เช่น **สมิทธิ ศิริภัทร์** และ **มยุรี วีระประเสริฐ** แม้จะยอมรับว่าการใช้ชื่อศิลปะขอม/เขมรในประเทศไทยจะมีความเหมาะสมก็ตาม แต่ก็ยังเห็นว่าการใช้ชื่อศิลปะลพบุรียังคงมีความจำเป็นด้วยเหตุผลที่ว่าเมื่ออิทธิพลทางศิลปกรรมจากกัมพูชาเข้ามาสู่ดินแดนไทยซึ่งมีวัฒนธรรมอื่นๆ เช่น ทวารวดี เจริญอยู่ก่อนแล้วนั้น ศิลปะแบบขอม/เขมรได้ผสมผสานหรือแสดงลักษณะบางประการที่เป็นอิสระจากศูนย์กลางในเมืองพระนครออกไป และเกิดปรากฏการณ์ซ้อนทับทางด้านรูปแบบ (คือการปะปนของศิลปกรรมต่างสมัยในท้องถิ่นซึ่งมีสาเหตุจากการเดินทางมาถึงของอิทธิพลจากศูนย์กลางในเวลาไม่เท่ากัน) อันไม่มีกรณีเช่นนี้สำหรับศิลปกรรม

ต้นแบบในราชธานีเมืองพระนครหลวง

ชื่อใดจะเหมาะสม? ศิลปะลพบุรี/ขอม/เขมร/ไทย/สยาม/กัมพูชา เราจะเป็นหนึ่งเดียวกัน?

อย่างไรก็ตาม ยังไม่ได้มีการชำระกระบวนการการใช้ชื่อเรียกหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมที่ทิ้งร่องรอยวัฒนธรรมขอม/เขมรโบราณเอาไว้ในพื้นที่ต่างๆ ทั้งกัมพูชาและประเทศไทยเพื่อให้สามารถใช้ร่วมกันได้เป็นอันหนึ่งอันเดียว เพราะจากพยานหลักฐานที่พบทั้งในประเทศไทยและประเทศกัมพูชาในปัจจุบันบ่งชี้ว่าผู้คนมีการเดินทางติดต่อไปมาหาสู่และตั้งถิ่นฐานแลกเปลี่ยนกันตลอดเวลาโดยไม่เกี่ยวข้องกับเส้นเขตแดนที่ขีดขึ้นทางการเมืองเมื่อราว 100 ปีที่ผ่านมานี้ จึงได้พบศิลปกรรมแบบขอม/เขมร ซึ่งมีศูนย์กลางร่วมกันทั้งในดินแดนไทย (ภาคอีสาน/ภาคกลางและภาคตะวันออก) และกัมพูชา (ที่ราบลุ่มโตนเลสาบ–เมืองพระนครหลวง)

และเป็นเรื่องปกติว่าศิลปะที่แตกแขนงออกไปสร้างยังท้องถิ่นย่อมจะมีลักษณะที่คลี่คลายออกเป็นพื้นเมือง ความเป็นท้องถิ่นจึงไม่สามารถสร้างคำจำกัดความในทางชื่อเรียกที่ผูกกับพื้นที่เดียวได้อย่างในกรณีของศิลปะลพบุรีที่นักวิชาการที่ผ่านมากำหนดเรียกเฉพาะอาณาบริเวณที่ค้นพบศิลปะแบบขอม/เขมร แต่ขาดบริบทสำคัญคือภาคอีสานทั้งหมดและภาคตะวันออกซึ่งเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยาของไทยกับลุ่มน้ำโตนเลสาบของกัมพูชา

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดชื่อเรียกศิลปะกลุ่มนี้ให้เป็นสากลย่อมจะสามารถสร้างคำอธิบายและความเข้าใจเกี่ยวกับมรดกหลักฐานที่เป็นสมบัติร่วมกันของไทยและกัมพูชา เช่น กรณีของปราสาทพระวิหารและปราสาทหินตามแนวตะเข็บชายแดนอีกหลายแห่ง ซึ่งในอนาคตข้างหน้าระบบของประชาคมอาเซียนจะมีบทบาทให้ลดความรุนแรงเกี่ยวกับการถือครองเส้นเขตแดนระหว่างประเทศลง จึงน่าจะเป็นโอกาสอันดีในการเสนอข้อคิดเห็นใหม่ๆ เกี่ยวกับการปรับแก้ชื่อเรียกกลุ่มงานศิลปะภายใต้วัฒนธรรมขอม/เขมรที่ตกค้างอยู่ทั้งในดินแดนไทยและกัมพูชาให้เป็นไปตามโลกสากล

เอกสารอ้างอิง

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *ตำนานพระพุทธเจดีย์.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2518.

พิริยะ ไกรฤกษ์. *ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสาขาส่วนภูมิภาค.* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. *ประวัติ แนวความคิดและวิธีค้นคว้าวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย.* กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2551.

_____. *ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : มติชน, 2551.

สมิทธิ ศิริภัทร์ และ มยุรี วีระประเสริฐ. *ทับหลัง : การศึกษาเปรียบเทียบทับหลังที่พบในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา.* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. *ศิลปสมัยลพบุรี.* พระนคร : กรมศิลปากร, 2510.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. *ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย ภูมิหลังทางปัญญา–รูปแบบศิลปกรรม.* กรุงเทพฯ : มติชน, 2537.

ลพบุรี
: “ศิลปะขอม” ที่ถูกปลอมให้เป็นไทย

ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ

บทคัดย่อ

“ศิลปะลพบุรี” เป็นส่วนหนึ่งของ “ศิลปะในประเทศไทย” ซึ่งเกิดขึ้นจากการสร้างประวัติศาสตร์ของพื้นที่ในพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ ที่มีขอบเขตที่แน่นอน เพื่อแสดงขอบข่ายของอำนาจรัฐ ผ่านเครื่องมือที่รู้จักกันดีคือ “แผนที่”

อย่างไรก็ตาม แผนที่ที่มีขอบเขตของอำนาจรัฐที่แน่นอนอย่างนี้ ไม่ใช่สิ่งที่คุ้นเคยกันในวัฒนธรรมดั้งเดิมของอุษาคเนย์ กำเนิดของแผนที่ประเภทดังกล่าวในอุษาคเนย์ ยุคอาณานิคม จึงทำให้สยามจำเป็นต้องเร่งสร้าง “จินตกรรม” ความเป็น “สยาม” ภายในกรอบพรมแดนแบบใหม่นี้ เพื่ออ้างสิทธิธรรมของอำนาจรัฐ

ความพยายามในการสร้างจินตกรรมความเป็น “สยาม” ดังกล่าว ทำให้เกิดการ “ประดิษฐ์” สิ่งที่ ธงชัย วินิจจะกูล เรียกว่า “แผนที่ประวัติศาสตร์” ขึ้นมา แผนที่ประเภทนี้สร้างขึ้นเพื่อใช้อ้าง “การสืบทอด” อำนาจการปกครองตามแต่จะสมมุติกันขึ้นมาจากผู้ปกครองท้องถิ่น ที่ยอมสยบ หรือถูกช่วงชิงอำนาจด้วยชาวยุโรป

ในกรณีของสยาม คือการอ้างการสืบทอดอำนาจของผู้ปกครองดินแดนภายในกรอบแผนที่ที่ถูกสร้างขึ้นมาใหม่นี้ ในขณะเดียวกัน แผนที่นี้ก็จะทำหน้าที่หล่อหลอมโบราณวัตถุสถาน ศิลปวัตถุต่างๆ ที่สร้างขึ้นในหลากหลายวัฒนธรรมที่มีอยู่ในกรอบแผนที่ให้กลายเป็นสยาม กระบวนการดังกล่าวก็ได้หล่อหลอมให้ผู้คนหลากเผ่าหลายพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็น ลาว เขมร กวย มอญ ฯลฯ กลายเป็น “คนไทย” ผ่านเครื่องมือการสร้างประวัติศาสตร์ร่วมกันนี้ด้วย

“ศิลปะลพบุรี” จึงเป็นปฏิบัติการของอำนาจรัฐสยามปฏิบัติการหนึ่ง ที่พยายามหล่อหลอม “ศิลปะขอม” ให้กลายเป็นต้นธารสายหนึ่งของ “ศิลปะไทย” ด้วยกลวิธีการสร้างชุดคำอธิบายทางประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีนั่นเอง

นักวิชาการชื่อดังอย่าง Benedict Anderson ได้กล่าวไว้ในตำราเล่มสำคัญของท่านที่ชื่อ "Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism" (หรือที่รู้จักกันดีในชื่อ "ชุมชนจินตกรรม" ฉบับแปลภาษาไทย) ในทำนองว่า ทั้งการจัดทำสำมะโนประชากร แผนที่ และพิพิธภัณฑ์ มีอิทธิพลต่อการปั้นแต่งไวยากรณ์ต่อรัฐอาณานิคม ให้เกิด "ประเทศสยาม" และ "ชาวสยาม" ทั้งๆ ที่สยามไม่เคยตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกเลย[1]

แนวคิดดังกล่าว Anderson ได้รับอิทธิพลมาจากข้อเสนอเรื่อง "แผนที่" กับจินตกรรมความเป็น "ชาติ" ของสยาม ที่ ธงชัย วินิจจะกูล นักประวัติศาสตร์ไทยคนสำคัญ เสนอไว้ในวิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต เสนอต่อ University of Sydney ที่ชื่อว่า "Siam mapped: A History of a Geo-Body of Siam" ซึ่งธงชัยอธิบายว่า แต่เดิมนั้นชาวสยามไม่รู้จัก "แผนที่" ที่แสดงลักษณะทางภูมิศาสตร์อย่างชาวตะวันตกที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ เพราะในโลกทัศน์เดิมของสยาม รวมถึงชาวอุษาคเนย์ชาติอื่นๆ รู้จักแต่แผนที่ไตรภูมิ และแผนทาง (หรือลายแทง) ซึ่งไม่สนใจสภาพทางภูมิศาสตร์ตามความเป็นจริงมากไปกว่าเส้นทางเดินทาง

แผนที่ประวัติศาสตร์

ธงชัยอธิบายต่อไปว่า ชาวยุโรปตระหนักดีถึงสถานะความเป็น "คนนอก" และ "ผู้รุกราน" ในดินแดนเส้นศูนย์สูตรอันไกลโพ้นของตนเอง จึงมักจะพยายามสร้างความชอบธรรมที่คล้ายจะถูกต้องด้วยกฎหมาย วิธีการยอดนิยมที่ถูกงัดขึ้นมาใช้อยู่เสมอก็คือ "การสืบทอด" อำนาจการปกครองตามแต่จะสมมุติกันขึ้นมาจากผู้ปกครองท้องถิ่น ที่ยอมสยบหรือถูกช่วงชิงอำนาจด้วยชาวยุโรป

ดังนั้น พวกยุโรปจึงมักตั้งอกตั้งใจสร้าง "ประวัติศาสตร์" ให้กับผู้ปกครองท้องถิ่นเหล่านั้นเป็นพิเศษ เพื่อที่จะใช้อ้างสิทธิเหนือดินแดนของผู้ปกครองเดิมที่ชาวยุโรปพิชิตได้ โดยเฉพาะเมื่อต้องประชันกับชาติมหาอำนาจอื่นจากโลกตะวันตกด้วยกัน ธงชัยเรียกแผนที่แบบนี้ว่า "แผนที่ทางประวัติศาสตร์" (historical map)[2]

Anderson ได้นำแนวความคิดดังกล่าวของธงชัยมาต่อยอดว่า การจัดทำแผนที่ยังสัมพันธ์อยู่กับการทำสำมะโนประชากรและพิพิธภัณฑ์[3] แน่นอนว่าในแผนที่ที่ถูกจัดทำขึ้นโดยชาวตะวันตกจะประกอบไปด้วยคนหลากกลุ่มหลายชาติพันธุ์ การจัดทำสำมะโนประชากรจะทำให้กลุ่มคนที่หลากหลายเหล่านั้น ตกอยู่ภายใต้อำนาจรัฐที่ครอบครองดินแดนที่จะเห็นได้เฉพาะในแผ่นกระดาษเดียวกัน

"พิพิธภัณฑ์" ในความหมายของ Anderson ไม่ได้หมายถึงเฉพาะ พิพิธภัณฑสถาน คือสถานที่เก็บรวบรวมและจัดแสดงวัตถุ แต่ Anderson เน้นหนักไปถึงสถานที่ หรือโบราณสถาน ที่ถูกทำให้จินตกรรมว่าเป็น พิพิธภัณฑ์ (museum) ตามความหมายอย่างตะวันตก ที่นับโบราณสถานขนาดใหญ่ที่ถูกจัดการโดยรัฐอย่างนครวัด หรือบุโรพุทโธ เป็นต้น

กระบวนการอย่างนี้ทำให้โบราณสถานต่างๆ ถูกปรับสถานภาพจาก "ศาสนสถาน" เป็น "โบราณสถาน" ที่สัมพันธ์อยู่กับความเป็น "ชาติ" มากกว่า "ศาสนา" ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดในเรื่องนี้คือ กรณีปราสาทพระวิหาร นั่นเอง

หากพิจารณาจากมุมดังกล่าวก็จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่อง "ศิลปะในประเทศไทย" กำเนิดขึ้นมาจากสิ่งที่ธงชัยเรียกว่า "แผนที่ประวัติศาสตร์" ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นจากองค์ความ

[1] เบน แอนเดอร์สัน. *ชุมชนจินตกรรม บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม.* ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการแปล. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552), 338.

[2] Thongchai Winichakul. *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation.* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2004), 150–156.

[3] เบน แอนเดอร์สัน. เล่มเดียวกัน. 297–339.

รู้ทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ หรือประวัติศาสตร์ศิลปะเป็นการเฉพาะเท่านั้น เพราะองค์ความรู้เหล่านี้ยังมี “อำนาจ” บางอย่างในสังคมคอยคัดท้ายอยู่ด้วยเสมอ

ในกรณีของ “ศิลปะในประเทศไทย” องค์ความรู้ถูกสร้างขึ้นมาโดยกรอบของแผนที่ ซึ่งชิ้นงานศิลปะต่างๆ (งานช่าง?) เกือบทั้งหมดเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นก่อนตัวของแผนที่เองด้วยซ้ำ ชิ้นงานศิลปะเหล่านี้จึงไม่เคยเป็นไทยเลย จนกระทั่งถูกทำให้เป็น “ไทย” โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง เพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นไทยบนแผนที่

“ศิลปะลพบุรี” ก็ถือเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของ “ศิลปะในประเทศไทย” จึงนับเป็นปฏิบัติการของอำนาจในสังคมสยามด้วย โดยอาจจะกล่าวได้ว่า “ลพบุรี” เป็นศิลปะที่มีปัญหาที่สุดศิลปะหนึ่ง ในทางวิชาโบราณคดี, ประวัติศาสตร์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชา “ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย” เห็นได้จากการเสนอชื่อหรือคำเรียกใหม่อยู่บ่อยครั้งไม่ว่าจะเป็น ศิลปะเขมร, ศิลปะขอม/เขมร (ที่พบ) ในประเทศไทย, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย, สมัยอิทธิพลเขมร, ศิลปะที่มีแม่แบบจากเมืองพระนคร และศิลปะในลัทธิวัชรยานจากกัมพูชา[4]

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนไม่ได้ต้องการอภิปรายถึงความเหมาะสมของชื่อเรียกเหล่านี้ แต่ต้องการอธิบายถึง “ศิลปะลพบุรี” ในฐานะปฏิบัติการของอำนาจประการหนึ่ง ที่ประกอบเข้าเป็น “ศิลปะในประเทศไทย” มากกว่า นี่จึงเป็นคำถามสำคัญที่ข้อเขียนชิ้นนี้ต้องการนำเสนอ เพื่อจะค้นหาคำตอบว่า ศิลปะลพบุรีปฏิบัติการเพื่ออำนาจในสังคมไทยอย่างไร? และส่งผลกระทบอย่างไรบ้าง?

กำเนิด “ศิลปะในประเทศไทย”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้มีการก่อตั้งสมาคมทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับแวดวงประวัติศาสตร์ โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะ ถึง 2 สมาคม ได้แก่ “สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์” เมื่อปี พ.ศ. 2447 และ “โบราณคดีสโมสร” ในเรือน พ.ศ. 2450

ส่วนหนึ่งของพระราชดำรัสพระราชทานในรัชกาลที่ 5 ที่มีต่อโบราณคดีสโมสร ได้ทรงนำเสนอวิธีการศึกษาถึงเรื่องราวในอดีตของสยามไว้อย่างน่าสนใจว่า

“จึงขอชวนท่านทั้งหลายในสโมสรประชุมกันครั้งแรกนี้ ให้กระทำในใจไว้ ว่าเราจะค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยาม ไม่ว่าเมืองใดชาติใดวงษ์ใดสมัยใด รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเปนเรื่องราวของประเทศสยาม จับเดิมตั้งแต่ 1,000 ปีลงมา เรื่องราวเหล่านี้คงต้องจับตั้งแต่เมืองหลวง ไนยหนึ่งเรียกว่าหาง ห้าง ฤๅช้าง ซึ่งเปนที่ตั้งของชาติไทยแต่ต้นเดิมลงมาจนถึงเมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก โศกโขทัย อยุทธยาเก่า อยุทธยาใหม่ แลเมืองลโว้ ลพบุรี นครไชยศรี นครศรีธรรมราช ฤๅเมืองซึ่งเปนเจ้าของครองเมือง เช่น กำแพงเพชร ไชยนาท พิษณุโลกย์ เมืองสรรค์ สุพรรณ กาญจนบุรี เพชรบุรี เหล่านี้เปนต้น บรรดาซึ่งได้เปนใหญ่ในกาลครั้งใดครั้งหนึ่ง แล้วรวบรวมมาเปนประเทศสยามอันหนึ่งอันเดียวนี้”[5]

พระราชดำรัสข้างต้นดูจะน่าสนใจยิ่งขึ้นเป็นทวีคูณเมื่อพิจารณาร่วมกับข้อเท็จจริงที่ว่า สยามและฝรั่งเศสเพิ่งจะทำอนุสัญญาที่ชื่อว่า *“อนุสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ว่าด้วยอนุญาตที่ดินริมฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตามความในสัญญา 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122”* ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2446/2447[6] ปีเดียวกันกับที่ก่อตั้งสยามสมาคมฯ อย่างน่าประหลาด

[4] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง พัฒนาการและปัญหาในการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ได้ใน รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. *ประวัติ แนวความคิด และวิธีค้นคว้าวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย*. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2551), 134–181.

[5] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “สมาคมสืบสวนของบุราณในประเทศสยาม,” ใน *ศิลปากร.* ปีที่ 12 เล่ม 2, 2511 : 45–46.

[6] ในยุคนั้นสยามยังนับวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ ถ้านับตามธรรมเนียมเดิมวันที่ในอนุสัญญาจะอยู่ใน พ.ศ. 2446 แต่ถ้านับตามธรรมเนียมปัจจุบันจะตรงกับ พ.ศ. 2447

อนุสัญญาฉบับดังกล่าวคือ อนุสัญญาฉบับที่ทำให้เกิดข้อตกลงในการปักปันเขตแดนบริเวณพื้นที่เทือกเขาพนมดงเร็ก ซึ่งรู้จักกันดีในปัจจุบันเพราะกรณีปราสาทพระวิหาร ผลจากอนุสัญญาฉบับนี้ยังผลให้เกิด *"หนังสือสัญญาระหว่างสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม กับเปรสิเดนต์แห่งรีปับลิกฝรั่งเศส 23 มีนาคม ร.ศ. 125"* ซึ่งตรงกับเรือน พ.ศ. 2449/2550 ซึ่งว่าด้วยการแบ่งเค้กดินแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศส และมีใจความตอนหนึ่งระบุให้มีการตั้งกรรมการร่วมกันระหว่างฝ่ายสยามและฝรั่งเศส สำหรับปักปันเขตแดนด้วย[7]

หนังสือสัญญาฉบับนี้นับเป็นสัญญาฉบับสุดท้ายที่เกี่ยวข้องกับการปักปันเขตแดนระหว่างสยามกับชาติมหาอำนาจตะวันตก ในยุคอาณานิคม นั่นหมายความว่า ในคราวที่ก่อตั้ง "โบราณคดีสโมสร" เมื่อปี พ.ศ. 2450 รัชกาลที่ 5 รวมถึงชนชั้นนำสยามหลายๆ พระองค์ คงจะสามารถหลับพระเนตรพริ้มเพื่อจินตนาการถึงภาพรางๆของ "ขวานทอง" ได้เรียบร้อยแล้ว

ธงชัย วินิจจะกูล เคยเสนอไว้ว่า ศัพท์เก่าแก่อย่างคำว่า "กรุง" และ "เมือง" นั้นเริ่มสูญหายไปจากศัพทานุกรมการเมืองสยามในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2443–2458 ซึ่งตรงกันกับช่วงเวลานี้พอดี เพราะคำสองคำนี้ให้ภาพพจน์ถึงการปกครองที่ประกอบไปด้วย เมืองหลวงอันศักดิ์สิทธิ์ และศูนย์กลางชุมชนเป็นหย่อมๆ ที่มองเห็นและจับต้องได้ คำที่ถูกนำมาใช้แทนที่คำทั้งสองคำนี้คือคำว่า "ประเทศ" ซึ่งให้ภาพพจน์ถึงพรมแดนอาณาเขตอำนาจที่มองไม่เห็นและจับต้องไม่ได้[8]

สิ่งที่ยืนยันข้อคิดเห็นทั้งหมดของธงชัย ที่ต่อยอดโดย Anderson ได้ดีที่สุดอย่างหนึ่งก็คือพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 5 ในคราวเปิดโบราณคดีสโมสร ที่ผู้เขียนยกตัวอย่างมาข้างต้น การ *"ค้นหาข้อความเรื่องราวของประเทศสยาม ไม่ว่าเมืองใดชาติใดวงษ์ใดสมัยใด รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเปนเรื่องราวของประเทศสยาม"* ไม่ต่างอะไรกับการสร้าง "แผนที่ทางประวัติศาสตร์" ที่ธงชัยได้เสนอเอาไว้เลย

พรมแดนอาณาเขตอำนาจที่มองไม่เห็นและจับต้องไม่ได้ ที่ธงชัยกล่าวถึงสุดท้ายจะกลายเป็น "แผนที่" รูปขวานทอง ที่ต้องหา "ประวัติศาสตร์" มาจับยัดใส่ในที่สุด

การสร้างประวัติศาสตร์ใส่แผนที่

เค้าโครงหลักการจัดแบ่งยุคสมัยของ "ศิลปะในประเทศไทย" ปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์เรื่อง "ตำนานพุทธเจดีย์สยาม" ในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ นี้เอง โดยได้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2469 เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาซุ่ม ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ผู้เป็นพระมารดาของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เอง

เรือน พ.ศ. ดังกล่าวเป็นปี พ.ศ. เดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงประกาศตั้ง "ราชบัณฑิตยสภา" ให้ดูแลงานด้านโบราณคดี วรรณคดี ศิลปากร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสำหรับพระนคร โดยมีสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภา

ในการนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และ ศาสตราจารย์ George Cœdès ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการอ่านจารึกอุษาคเนย์ ชาวฝรั่งเศส ได้เริ่มปรับปรุงการจัดแสดง ทำให้พิพิธภัณฑสถาน เปลี่ยนจาก "พิพิธภัณฑสถานประเภททั่วไป" กลายเป็น "พิพิธภัณฑสถาน

[7] ดูรายละเอียดใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ). *ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยามประเทศไทย กับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน : กัมพูชา–ลาว–พม่า มาเลเซีย.* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), 114–118.

[8] Thongchai Winichakul. ibid., 47–51.

ที่รวบรวมสงวนรักษาโบราณศิลปวัตถุ ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ"[9]

น่าสนใจว่า ตอนหนึ่งในคำนำของพระนิพนธ์เรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยาม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ได้ระบุไว้ว่า *"ในการแต่งหนังสือเรื่องนี้สำเร็จ ข้าพเจ้ารู้สึกขอบใจศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ มากด้วยรับหน้าที่การค้นหนังสือและการเลือกรูปภาพที่พิมพ์ต้องเหน็ดเหนื่อยมาก"*[10] 2 ปีต่อมา คือในเรือน พ.ศ. 2471 Cœdès ได้ตีพิมพ์หนังสือชื่อ "โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร" ซึ่งเป็นหนังสือที่ใช้สำหรับอธิบายโบราณวัตถุที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ในขณะนั้นตามชื่อของหนังสือ

นี่จึงเป็นสิ่งที่ยิ่งน่าสนใจขึ้นอีกมากมายว่า ตลอดระยะเวลา 2 ปีนับแต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงนิพนธ์ "ตำนานพุทธเจดีย์สยาม" โดยมี Cœdès ช่วยค้นหนังสือและคัดรูปภาพ เมื่อปี พ.ศ. 2469 จากนั้นทรงดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภา ในช่วงเรือน พ.ศ. เดียวกันนั้นเอง แล้วเริ่มปรับปรุงพิพิธภัณฑสถานประเภททั่วไป ให้เป็น "พิพิธภัณฑสถานที่รวบรวมสงวนรักษาโบราณศิลปวัตถุ ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ" โดยมี Cœdès คอยช่วยเหลือ จนกระทั่งสำเร็จแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2471 และมีหนังสือ "โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร" ที่เขียนขึ้นโดย Cœdès ที่แทบจะถอดแบบเค้าโครงหลักการจัดแบ่งยุคสมัยจากพระนิพนธ์เรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยามเป็นปรากฏการณ์ที่ต่อเนื่องกันโดยมีนัยยะที่จงใจหรือไม่?

พระนิพนธ์เรื่องตำนานพุทธเจดีย์สยาม ประพันธ์ขึ้นในช่วงใกล้เคียงกันกับที่มีการตั้งราชบัณฑิตยสภา เพราะมีประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภาและกรรมการราชบัณฑิตยสภา สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จะทรงดำรงตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสภา เมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2469[11] พระองค์ทรงลงวันที่ในคำนำตำนานพุทธเจดีย์สยาม สำหรับการพิมพ์ครั้งแรก เมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2469

ทั้งนี้ ควรสังเกตไว้ด้วยว่า รัชกาลที่ 7 มีพระราชดำริให้รวมงานที่เกี่ยวกับวรรณกรรมและโบราณคดี เข้าไว้ในสถาบันเดียวกัน และพระราชทานหมู่พระที่นั่งในพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งหมด จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถาน และมีพระราชบัญญัติโอนพิพิธภัณฑสถานให้มาขึ้นอยู่ในความดูแลของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2468[12] 1 ปีก่อนการตั้งราชบัณฑิตยสภาแล้ว

ควรทราบด้วยว่า Cœdès ดำรงตำแหน่งบรรณารักษ์ประจำหอพระสมุดวชิรญาณ ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2461 ถึงวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2469 ต่อมา วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2470 ได้ดำรงตำแหน่งในสภาเลขานุการประจำราชบัณฑิตยสภาแห่งสยาม ที่นี่ Cœdès พบกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ แทบจะทุกวัน[13]

มีเกร็ดที่น่าสนใจเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ กับ Cœdès ในช่วงเวลาดังกล่าว ปรากฏอยู่ในบางตอนของคำนำในหนังสือ "โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร" ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงนิพนธ์คำนำให้ ดังนี้

"ข้าพเจ้าเคยได้เห็นหนังสือซึ่งกล่าวถึงศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ฝรั่งแต่งก็มี ไทยแต่งก็มี กล่าวความชวนให้ผู้ไม่ทราบความจริงเข้าใจผิดอยู่เนือง ๆ บ้างกล่าวประหนึ่งว่าการทั้งปวงของราชบัณฑิตยสภาสำเร็จได้แต่ด้วยอาศัยศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ บ้างก็กล่าวประหนึ่งว่าไม่เห็นควรจะต้องมีศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ไว้ในราชบัณฑิตยสภาดังนี้ เหินห่างกับความจริงทั้งสองอย่าง การของราชบัณฑิตยสภา ถ้ารวบยอดก็คือหาวิชาความรู้อัน

[9] ข้อมูลจากเว็บไซต์ทางการของ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร วันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2557 ดูใน http://www.nationalmuseums.finearts.go.th/OfficeMuseum/history.htm

[10] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. *ตำนานพระพุทธเจดีย์.* พิมพ์ครั้งแรก ฉบับมติชน. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), 9.

[11] ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 43 น่าที่ 102–105 วันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2469. และ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 43 น่าที่ 105–106 วันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2469.

[12] ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 42 น่าที่ 264 วันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2468.

[13] โลรองท์ เอนเกง. "จดหมายศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ถวายแก่ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ," อรพินท์ ชาตรูปะมัย (แปล). ใน *ยอร์ช เซเดส์ กับไทยศึกษา.* (กรุงเทพฯ : ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส–ไทยศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 162.

เนื่องด้วยประเทศสยามนี้เป็นสำคัญ...เพราะฉะนั้นถึงศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์จะเกิดเป็นไทยหรือเป็นชาติใดก็ตาม เมื่อมีความรู้แลสามารถใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศสยามได้ดังทำมา ก็นับว่าเป็นผู้มีความชอบอันควรจะสรรเสริญ"[14]

ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล นักประวัติศาสตร์ศิลปะผู้ทรงอิทธิพลต่อวงการศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ผู้เป็นพระโอรสองค์สุดท้องของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ยังทรงเคยอ้างไว้ด้วยว่า *"เหตุนั้น (Cœdès) จึงถวายตนเป็นข้าและราชโอรสบุญธรรมของสมเด็จกรมพระยาดำรง"*[15] คำอ้างนี้ยิ่งแสดงถึงความแน่นแฟ้นของบุคคลทั้งสอง ซึ่งส่งอิทธิพลทางความคิดถึงกันทั้งเรื่องส่วนตัว ด้านวิชาการ และด้านอื่นๆ

ท้ายสุดเมื่อ Cœdès จะลาออกจากราชการ เพื่อไปดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ[16] (École Française d'Extrême-Orient) ก็ได้ไปกราบถวายบังคมลาสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ โดย ม.จ. สุภัทรดิศอ้างว่า Cœdès ให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ เป็นผู้ตัดสินพระทัยว่าจะประทานอนุญาตหรือไม่? ถ้าไม่ประทานอนุญาตก็จะไม่ไป ซึ่งท้ายที่สุดสมเด็จฯ ก็รับสั่งว่า *"ถ้าฉันเป็นเซเดส์ ฉันจะไป เพราะเมื่อชาติต้องการตัว ก็ควรจะทำงานเพื่อชาติ"*[17]

วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2472 Cœdès จึงได้ลาออกจากราชการสยาม หลังจากรับราชการนานถึง 13 ปี เป็นเวลานับไม่ถึง 1 ปีหลังจากที่ตีพิมพ์ "โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร" ซึ่งหมายความว่า การจัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับ "ศิลปะในประเทศไทย" ตามข้อมูลในหนังสือฉบับดังกล่าว ควรจะเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว หรืออย่างน้อยก็ควรที่จะมีเค้าโครงการจัดแสดงที่ชัดเจนในระดับหนึ่ง

นั่นหมายความว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และ Cœdès ทำรังวัดและปักปันเขตแดนของ "แผนที่ประวัติศาสตร์" ฉบับแรกของสยาม เสร็จเรียบร้อยแล้วนั่นเอง

เมื่อภารกิจดังกล่าวจบสิ้นลงเรียบร้อยแล้ว Cœdès จึงค่อยไปรับงานเป็นผู้อำนวยการต่อที่ "สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ" ซึ่งเขาเคยทำงานอยู่ด้วยก่อนที่จะมารับราชการในสยาม ส่วนสถานที่แห่งนี้จะเป็นสถานที่ที่ผลิต "แผนที่ประวัติศาสตร์" เพื่ออ้างอิงสิทธิของคนขาวต่อชาวพื้นเมือง ตามอย่างที่ธงชัยกล่าวถึงการศึกษาประวัติศาสตร์ของชาวพื้นเมือง โดยพวกยุโรปหรือไม่? คำตอบอาจอยู่ในสายลม

การปะปนกันระหว่าง "ประวัติศาสตร์" และ "โบราณคดี" ในยุคแรกเริ่ม

นักประวัติศาสตร์คนสำคัญชาวไทยอีกท่านหนึ่งอย่าง นิธิ เอียวศรีวงศ์ เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ผู้ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงอ้างอยู่เสมอว่าเป็น "ครู" วิชาประวัติศาสตร์ของพระองค์คือ กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์ แต่สิ่งที่ทรงเรียนรู้จากเจ้านายพระองค์นั้นเท่าที่ทรงอ้างถึงในงานของพระองค์ กลับล้วนแต่เป็นข้อเท็จจริงที่เจ้านายพระองค์นั้นทรงเคยประสบมาในชีวิตของพระองค์เท่านั้น ไม่ได้รวมถึงระเบียบวิธีปรัชญา หรือกลวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์เลย

นิธิจึงได้เสนอต่อไปว่า จากบรรดาหนังสือทั้งหลายของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ในห้องสมุดดำรงราชานุภาพของพระองค์นั้น มีหนังสือภาษาอังกฤษของนักปราชญ์บูรพา

[14] อ้างใน ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. "ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์," ใน *ยอร์ช เซเดส์ กับไทยศึกษา*. (กรุงเทพฯ : ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 14.

[15] เล่มเดียวกัน, 15.

[16] เหตุผลที่ Cœdès ต้องไปดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศนั้น ม.จ. สุภัทรดิศ ทรงอ้างว่าเป็นเพราะผู้อำนวยการคนก่อนคือ Louis Finot เสียชีวิต (ดูใน เล่มเดียวกัน, 15.) แต่จดหมายที่ Cœdès ส่งถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ฉบับลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2473 มีข้อความระบุว่า *"เมื่อมาถึงฮานอย ข้าพระพุทธเจ้ามีเวลาพบกับศาสตราจารย์ฟิโนต์ อาจารย์ที่ข้าพระพุทธเจ้าเคารพรักยิ่งเพียงแค่สามวันเท่านั้น"* (ดูใน โลรองท์ เอนเกง. เล่มเดียวกัน. 168.) และในความเป็นจริงแล้วกว่าที่ Finot จะถึงแก่กรรม กาลก็ล่วงเลยไปถึงปี พ.ศ. 2478 แต่นี่อาจเป็นเพียงแค่ความเข้าพระทัยผิดของ ม.จ. สุภัทรดิศ เท่านั้น

[17] อ้างใน ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. เล่มเดียวกัน. 15.

ทิศนิยมอยู่เป็นจำนวนมาก งานประวัติศาสตร์เหล่านั้นต่างหากที่ "อบรม" วิธีการ ปรัชญา เป้าหมาย ฯลฯ ของวิชาประวัติศาสตร์ให้แก่พระองค์โดยไม่รู้สึกตัว นิธิได้เสนออย่างชัดเจนว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงเป็นศิษย์ของนักประวัติศาสตร์คลาสสิคชาวเยอรมันผู้ยิ่งใหญ่และทรงอิทธิพลที่สุดในศตวรรษที่ 19 อย่าง Theodor Mommsen และ Leopold Von Ranke[18]

โดยเฉพาะ Mommsen นั้นถือได้ว่าเป็นนักประวัติศาสตร์ที่เชื่อในวิธีคิดแบบอุปนัย[19] (inductive method) และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติอย่างแท้จริง เขาได้รวบรวมจารึกโรมันไว้อย่างกว้างขวาง ทั้งยังจัดทำสารานุกรมกฎหมายโรมันไว้อย่างละเอียดลออ งานชิ้นนี้ Mommsen ต้องการให้เป็นอนุสรณ์ของตัวเขาเอง[20] ซึ่งนิธิให้ความเห็นว่า หอพระสมุดในสมัยที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงดำรงตำแหน่งเป็นนายกกรรมการ ก็เป็นแหล่งพิมพ์ขนาดใหญ่ ที่ทำการเผยแพร่เอกสารชั้นต้นและกึ่งชั้นต้น สำหรับนิธิ หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร เป็นอนุสรณ์แก่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ไม่น้อยไปกว่าสารานุกรมกฎหมายโรมันของ Mommsen[21]

นอกเหนือจากที่จะถูกพูดถึงในฐานะนักประวัติศาสตร์แล้ว Mommsen ยังได้รับการยกย่องว่าเป็น "นักโบราณคดีคลาสสิค"[22] ซึ่งผู้เขียนไม่แน่ใจนักว่า Mommsen ได้รับการยกย่องว่าเป็นนักโบราณคดีระดับคลาสสิค หรือว่าหมายถึงเป็นนักโบราณคดีที่เชี่ยวชาญยุคคลาสสิค เพราะชาวตะวันตกถือว่ากรีก-โรมันเป็นยุคคลาสสิคของพวกเขา อย่างไรก็ตาม Mommsen ถูกเรียกขานว่าเป็นนักโบราณคดีด้วยแน่ๆ ในงานมหากาพย์ระดับ 15 เล่มจบอย่าง "History of Rome" ที่ทำให้เขาได้รับรางวัลโนเบลนั้น เขาใช้ทั้งหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะประกอบด้วย ลักษณะอย่างนี้สามารถเห็นได้เสมอในงานของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ด้วยเช่นกัน

และจึงไม่เป็นที่น่าประหลาดใจอันใดเลยที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จะเป็นทั้ง "พระบิดา" แห่งประวัติศาสตร์ไทย และโบราณคดีไทย

Cœdès ถือเป็นอีกผู้หนึ่งที่ไม่ต่างไปจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ นัก ช่วงที่ท่านรับราชการอยู่ในสยามนั้น ได้รวบรวมและแปลความ ศิลาจารึก เอกสารโบราณ ที่พบในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ซึ่งอันที่จริงแล้วก็เป็นสิ่งที่ท่านเคยกระทำกับเอกสารของชนชาติอื่นๆ เมื่อครั้งยังทำงานอยู่กับหอสมุดของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ ที่กรุงฮานอย ประเทศเวียดนาม ก่อนเข้ามารับราชการในราชสำนักสยาม

ลักษณะอย่างนี้ก็ไม่ต่างอะไรกับที่ Mommsen ทำกับเอกสารโบราณของโรมันและหลักฐานทางโบราณคดีด้วย ซึ่งรวมถึงงานศิลปะ ลักษณะอย่างนี้จะยิ่งชัดเจนขึ้นเมื่อ Cœdès จัดทำเอกสารการแปลศิลาจารึกขอมสมัยโบราณขนาดมหึมา ที่รู้จักกันในชื่อ Inscriptions Du Cambodge ขนาด 8 เล่มจบ ภายหลังจากที่ไปดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศแล้วนั่นเอง

จึงเป็นเรื่องที่น่าสงสัยอยู่เช่นกันว่า อิทธิพลการศึกษาประวัติศาสตร์แบบ Mommsen และ Ranke ที่นิยมอยู่ในยุโรปช่วงศตวรรษที่ 19 นั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จะทรงได้รับอิทธิพลผ่านชายหนุ่มผู้เติบโตในยุโรป และยึดมั่นในลัทธิจักรวรรดินิยมอย่าง Cœdès หรือไม่?

[18] นิธิ เอียวศรีวงศ์. "สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับอาร์โนลด์ ทอยน์บี," ใน *ประวัติศาสตร์ และนักประวัติศาสตร์ไทย*. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, 2519), 210-211.

[19] วิธีคิดแบบอุปนัย คือ การนำเหตุย่อยๆ แต่ละเหตุมารวมกัน เพื่อนำไปสู่ผลสรุปที่เป็นกฎ หรือกรณีทั่วไป

[20] Ranke เองก็ไม่ต่างกันนัก งานของเขาเต็มไปด้วยการรวบรวมเอกสารชั้นต้นจำนวนมากมาย นักประวัติศาสตร์ตะวันตกในยุคนั้นต่างเจริญรอยตามนักประวัติศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสองคนนี้ และพากันเห็นว่าเพียงเท่านี้ ก็เกือบจะเป็นการสิ้นสุดงานของนักประวัติศาสตร์แล้ว

[21] ทั้งนี้ นิธิเองก็ทราบดีว่าเอกสารชั้นต้นของไทยไม่สามารถนำไปเปรียบเทียบกับเอกสารชั้นต้นของตะวันตกได้ทุกกระเบียด ดูใน นิธิ เอียวศรีวงศ์. เล่มเดียวกัน. 227.

[22] Stephen L. Dyson. *In Persuit of Ancient Pasts: A History of Classical in the Nineteenth and twentieth Centuries.* (Pennsylvania: Yale University Press, 2006), 91-92, 108.

ประวัติศาสตร์ศิลปะ ที่ต้องฝึกฝนสายตา

ทั้ง Mommsen และ Ranke จัดอยู่ในผู้นิยม "สำนักคิดแบบประจักษนิยม"[23] (empiricism) ซึ่งเชื่อมั่นในวิธีคิดแบบอุปนัย วิธีคิดแบบนี้เน้นหนักในการเก็บสะสมข้อมูล ศึกษาผลกระทบ และวิเคราะห์กระบวนการ ตามแนวคิดรากฐานที่เชื่อในวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ สำนักคิดนี้ได้ส่งผลให้นักประวัติศาสตร์ในยุโรปเวลานั้นเชื่ออย่างเดียวกับที่นักวิทยาศาสตร์เชื่อว่า พวกเขาสามารถอธิบายเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตได้อย่างที่มันเคยเกิดขึ้นจริง ผ่านทางการสะสมข้อมูลจำนวนมหาศาลที่จะทำให้ไม่สามารถมีข้อมูลอื่นมาคัดง้างได้

นักประวัติศาสตร์ศิลปะอย่าง Eric Fernie[24] ได้อธิบายว่าวิธีคิดที่เป็นเหมือนนักวัตถุนิยม (materialist) ของสำนักคิดประจักษนิยมดังกล่าว ก็ปรากฏในการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะยุโรปในช่วงเวลานั้นด้วย เพียงแต่ว่าจะปรากฏในการศึกษาของนักประวัติศาสตร์ศิลปะบางกลุ่มเป็นการเฉพาะเท่านั้น

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคืองานของนักประวัติศาสตร์ศิลปะชาวอิตาเลียนที่ชื่อ Giovanni Morelli ซึ่งพยายามสร้างระเบียบโครงสร้างของการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะ ที่เน้นหนักในการฝึกฝน "สายตา" (Fernie หมายถึงการพยายามสร้างหมวดหมู่ของรูปแบบเฉพาะในชิ้นงานศิลปะแต่ละยุคสมัย ซึ่งจำเป็นต้องมีประสบการณ์ในการมองดูชิ้นงานศิลปะอยู่บ่อยครั้ง จึงจะสามารถแยกแยะรูปแบบเฉพาะของศิลปะแต่ละสมัยได้–ผู้เขียน) จนทำให้งานของ Morelli ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่ามีวิธีคิดที่คับแคบ จนถูกเปรียบเปรยอย่างเสียดสีเอาไว้ว่า *"เป็นวิธีการที่ใช้สายตาแทนสารเคมีในการตรวจสอบอายุสมัยของผืนผ้าใบ"*[25]

และถึงแม้จะโดนเสียดสีรุนแรงถึงเพียงนั้น แต่ก็ยังมีนักประวัติศาสตร์ศิลปะชาวอิตาเลียนในยุคร่วมสมัยกัน อย่าง Giovanni Battista Cavalcaselle ประยุกต์เอาวิธีการฝึกฝนสายตาของ Morelli ไปใช้เช่นกัน เพียงแต่ได้ลดทอนระเบียบการศึกษาลง จนถูกวิจารณ์โดยตัวของ Morelli เอง วิธีการฝึกฝนสายตาอย่างนี้ยังคงมีใช้ในศตวรรษถัดมาคือในศตวรรษที่ 20 ด้วย โดยมีนักประวัติศาสตร์ศิลปะชาวอเมริกันอย่าง Bernard Berenson เป็นหัวหอกคนสำคัญ

Fernie อธิบายต่อไปว่า การพัฒนาที่กลายรูปวิธีการของ "ลัทธินิยมโบราณวัตถุ" (antiquarianism) มาเป็นวิธีวิทยา (methodology) แขนงหนึ่งของงาน "ประวัติศาสตร์ศิลปะ" ได้นั้น เกิดขึ้นเพราะแรงกระตุ้นสำคัญในวงการ "โบราณคดี" ยุโรปช่วงศตวรรษที่ 19 นี้เอง เพราะในช่วงเวลาดังกล่าว มีกระแสงานโบราณคดีในฐานะระเบียบวิจัยทางวิทยาศาสตร์ ทำให้เกิดการผสมผสานกันระหว่างลัทธินิยมโบราณวัตถุ กับโบราณคดี จนคลอดออกมาเป็นประวัติศาสตร์ศิลปะในรูปแบบดังกล่าว ซึ่งเน้นหนักในการศึกษารูปแบบของวัตถุ (typology) ตัวอย่างสำคัญของงานโบราณคดีประเภทนี้ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว คืองานของ Robert Willis ที่ศึกษาประวัติศาสตร์และรูปแบบของโบสถ์ในสหราชอาณาจักรยุคกลางทั้งหมด เป็นต้น[26]

การที่การศึกษาโบราณคดีไทยในระยะแรกดูปะปนอยู่กับวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ เป็นเพราะมันปะปนกันมาตั้งแต่เจ้าของวิชาในยุโรปแล้ว การที่ชาติเจ้าอาณานิคมเข้าไปศึกษาประวัติศาสตร์ เพื่อทำ "แผนที่ประวัติศาสตร์" นั้นจำเป็นต้องใช้วิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์ศิลปะที่ช่วยในการจัดจำแนกและกำหนดอายุสมัย มากกว่าการศึกษาศิลปวัตถุในฐานะที่เป็นปัจเจก

[23] William A. Jackson. *Economics, Culture and Social Theory*. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2009), 63.

[24] Eric Fernie เคยดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการของสถาบันประวัติศาสตร์ศิลปะ Courtauld Institute ในสังกัดของ University of London ระหว่างเรือน พ.ศ. 2538–2546 และเคยเป็นประธานของสมาคมผู้ศึกษาโบราณวัตถุ และวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ซึ่งก่อตั้งขึ้นในกรุงลอนดอนมาตั้งแต่ช่วงต้นศตวรรษที่ 18 อย่าง Society of Antiquaries of London ระหว่างปี พ.ศ. 2547–2550

[25] Eric Fernie. *Art History and its Methods: A Critical Analogy Selection and Commentary by Eric Fernie*. Reprinted. (New York: Phaidon Press, 2009), 13.

[26] Ibid.

วิธีวิทยาทาง “ประวัติศาสตร์ศิลปะ” แบบที่ปรากฏอยู่ในดินแดนอาณานิคม (รวมถึงอาณานิคมภายในทั้งหลาย) โดยมากจึงคือวิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์ศิลปะที่วงการโบราณคดีพัฒนามาจากลัทธินิยมโบราณวัตถุ ซึ่งหมายถึงประวัติศาสตร์ศิลปะที่เน้นการฝึกฝนสายตาแบบ Morelli นี่เอง

“ศิลปะ” หรือ “สมัย” ปัญหา (?) ของวิธีวิทยาเกี่ยวกับศิลปะในประเทศไทย

การที่เป็นวิธีวิทยาของประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบที่พ่วงติดมากับโบราณคดียุคอาณานิคม ถูกเสียดสีว่า *“เป็นวิธีการที่ใช้สายตาแทนสารเคมีในการตรวจสอบอายุสมัยของผืนผ้าใบ”* จึงทำให้ผลการศึกษาสามารถจำแนกได้ว่าเป็นทั้ง รูปแบบ “ศิลปะ” และ “สมัย” พยานปากเอกสำหรับเรื่องที่ชวนให้สับสนในที่นี้ก็คือตัวของ Cœdès นี่เอง

นอกเหนือจากที่ Cœdès จะเขียน “โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร” เป็นภาษาไทยแล้ว ในเรือน พ.ศ. เดียวกัน ก็ได้มีหนังสือฉบับนี้ตีพิมพ์ออกมาในภาคภาษาฝรั่งเศส ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศสด้วย ในชื่อของ “Les Collections Archaéologiques du Musee de Bangkok” ประเด็นที่น่าสนใจคือ การที่ในฉบับภาษาไทย Cœdès ใช้คำว่า “สมัย” เป็นคำกำกับศิลปวัตถุ แต่ในฉบับภาษาฝรั่งเศสนั้น ศิลปวัตถุถูกกำกับด้วยคำว่า “l’ecole” ซึ่งแปลว่า “สกุลช่าง”

เกี่ยวกับเรื่องนี้ นักประวัติศาสตร์ศิลปะที่อยู่นอกกระแสหลักของวงประวัติศาสตร์ศิลปะไทยอย่าง พิริยะ ไกรฤกษ์ เคยแสดงความเห็นว่า การจำแนกยุคสมัยศิลปะของเซเดส์ ก่อให้เกิดปัญหาต่อระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะ การใช้คำว่า “สมัย” แทนคำว่า “ศิลปะ” ทำให้เกิดความสับสนระหว่าง “ยุคสมัย” ทางประวัติศาสตร์ กับ “แบบ” ของศิลปะ เพราะอาจเข้าใจผิดไปได้ว่า งานสร้างสรรค์ทางศิลปะในแบบหนึ่งๆ อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับ “สมัยทางประวัติศาสตร์” ที่ใช้เรียกชื่อชิ้นงาน ไม่ได้หมายถึงรูปแบบของตัวศิลปะเอง[27]

ข้อกังวลของพิริยะ เป็นที่เข้าใจได้เมื่อคิดในมุมมองเชิงสุนทรียศาสตร์ และประวัติศาสตร์โบราณคดี ซึ่งรวมถึงข้อพิพาทที่เกิดขึ้นในวงประวัติศาสตร์ศิลปะเองด้วย แต่วิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์ศิลปะแบบนี้ ไม่ได้ต้องการศึกษาความงาม ปรัชญาทางศิลปะ หรือแม้กระทั่งการแสดงออกทางศิลปะอยู่แล้ว วิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบที่เน้นการฝึกฝนสายตา ถูกพัฒนาขึ้นมาในวงการโบราณคดี เพื่อใช้ในการกำหนดอายุโบราณวัตถุเป็นจุดประสงค์สำคัญมากกว่าอย่างอื่น

สำหรับชาติเจ้าอาณานิคมที่เร่งสร้างประวัติศาสตร์ให้แก่ผู้ปกครองท้องถิ่น ที่ยอมสยบ หรือถูกช่วงชิงอำนาจ การที่ยิ่งพบโบราณวัตถุสถานในยุคสมัยใดสมัยหนึ่งเป็นจำนวนมาก ยิ่งแสดงให้เห็นถึงความเรืองรองของยุคสมัยนั้นๆ ในอดีต

เกี่ยวกับเรื่องนี้ Benedict Anderson ได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างเฉียบคมว่า การปฏิสังขรณ์โบราณสถานโดยชาติเจ้าอาณานิคม แนวคิดอุดมการณ์ที่ประกาศออกมาอย่างเป็นทางการ มักจะยกสถานะผู้สร้างโบราณสถานขึ้นอยู่เหนือชาวพื้นเมืองใต้อาณานิคมเสมอ และหลายครั้งมีการเผยแพร่แนวความคิดว่า ผู้สร้างโบราณสถานนั้นไม่ได้มี “เชื้อชาติ”[28] (race) เดียวกับชาวพื้นเมืองจริงๆ และหลงเชื่อไปในบางกรณีว่า ผู้สร้างโบราณสถานเหล่านี้คือพวกพราหมณ์ หรือกษัตริย์จากอินเดีย

[27] พิริยะ ไกรฤกษ์. *อารยธรรมไทย : พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม 1 ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ 19.* (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิง จำกัด, 2544), 23.

[28] เป็นที่ยอมรับกันในวงวิชาการโดยทั่วไปในปัจจุบันว่า “เชื้อชาติ” เป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์ของยุคสมัยแห่งการล่าอาณานิคมอีกอย่างหนึ่ง ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ จึงไม่มีใครสามารถพิสูจน์เชื้อชาติของตนเองได้จาก DNA หรือสายเลือด เช่นกัน

แนวความคิดเช่นนี้ย่อมนำไปสู่ความเชื่อที่ว่า ชาวพื้นเมืองในปัจจุบันไม่สามารถสร้างความยิ่งใหญ่ได้อย่างบรรพบุรุษในอดีตอีกแล้ว เมื่อมองในแง่นี้ โบราณสถานที่ปฏิสังขรณ์ขึ้นมา ย่อมเปรียบเทียบกันไม่ได้เลยกับความยากจนล้าหลังแบบชนบทโดยรอบ[29]

ดังนั้น ถึงแม้ว่าการมีคำว่า “สมัย” กำกับอยู่ที่ศิลปวัตถุจะเป็นเรื่องชวนให้คิ้วขมวดสำหรับนักวิชาการสายงานที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย แต่สำหรับ “อำนาจ” ที่ต้องการสร้างอาณานิคม ไม่ว่าจะเป็นอาณานิคมภายนอก หรือภายในก็แล้วแต่ การมีอายุสมัยกำกับอยู่ที่ศิลปวัตถุ กลับกลายเป็นสิ่งที่น่ารื่นรมย์เสียนี่กระไร

และสำหรับ “อำนาจ” ของประเทศสยามแล้ว การมี “สมัย” กำกับอยู่ที่คำว่า “ลพบุรี” ก็ชวนให้นอนหลับฝันดีมากกว่าที่จะกำกับด้วยคำว่า “ศิลปะ” อย่างเทียบกันไม่ได้

“ศิลปะลพบุรี” เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์?

วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ของ กรณรงค์ เหรียนระวี ได้เชิญชวนให้เรามองการศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีเขมร กับเขมรในประเทศไทย (หรือศิลปะลพบุรี) ให้เป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ประเภทหนึ่ง

กรณรงค์เสนอว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์ทั้งสองเรื่องนี้เป็นนิยายโรแมนติค ซึ่งมีการวางพล็อตเรื่องที่แตกต่างไปจากกัน ในขณะที่เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสวางพล็อตแบบ “โศกนาฏกรรม” (tragedy) โดยกำหนดอาณาจักรเมืองพระนครอันยิ่งใหญ่ได้ล่มสลายลง และหาความสืบเนื่องไม่เจอกับอารยธรรมของเขมรสมัยหลังเมืองพระนคร ที่สามารถสืบย้อนได้กับประชากรในประเทศกัมพูชาปัจจุบัน[30] ในขณะที่อำนาจของรัฐสยามกลับวางพล็อตเรื่องแบบ “สุขนาฏกรรม” (comedy) ที่ทำให้ศิลปะลพบุรีสามารถสืบเนื่องต่อมาถึงศิลปะอยุธยา และผูกโยงเข้ากับความเป็นไทยในปัจจุบันได้[31]

ข้อสังเกตของกรณรงค์ นับว่าน่าสนใจอยู่มากทีเดียว คำอธิบายตอนหนึ่งในตำนานพุทธเจดีย์สยาม ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ มีความว่า *“ลักษณะพระพุทธรูปลพบุรีดูเหมือนจะเอาแบบทวารวดีกับแบบขอมผสมกัน จึงเกิดเป็นแบบใหม่ขึ้นมาอย่างหนึ่ง”*[32] แสดงถึงความพยายามในการสร้างความแตกต่างระหว่างศิลปะลพบุรี กับศิลปะเขมร และชวนให้นึกถึงสิ่งที่กรณรงค์เสนอไว้

และควรพิจารณาด้วยว่า คำอธิบายดังกล่าวของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ไม่ได้แสดงให้เห็นถึงวิธีการที่ใช้ในการจำแนกว่า อะไรคือ “แบบทวารวดี” และอะไรคือ “แบบขอม” ที่มาผสมกันเป็น “แบบลพบุรี”[33] ลักษณะอย่างนี้ยังแสดงให้เห็นวิธีวิทยาที่ยังเข้าไม่ถึงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติดีนัก เพราะยังคงร่องรอยของลัทธินิยมโบราณวัตถุอยู่ด้วย

แน่นอนว่า “ศิลปะลพบุรี” ในตำนานพุทธเจดีย์สยาม ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมาอย่างลอยๆ ในหนังสือเก่าแก่ของล้านนาอย่างชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปแบบ “ลวปุระ” หรือ “กัมโพชปฏิมา” ปัจจุบันพระพุทธรูปองค์ดังกล่าวประดิษฐานอยู่ที่วัดศรีเกิด ใน จ. เชียงใหม่ นักประวัติศาสตร์ศิลปะอย่าง รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง อธิบายว่าพระพุทธรูปองค์นี้จัดเป็นศิลปะแบบที่ในปัจจุบันเรียกว่า “อู่ทอง”[34] ผู้เขียนเห็นด้วยกับการจำแนกอายุสมัยดังกล่าว และอยากจะกำหนดอายุเพิ่มเติมให้ละเอียดยิ่งขึ้นว่าเป็นพระพุทธรูปแบบอู่ทองรุ่นที่ 2 ซึ่งนับเป็นพระพุทธรูปยุคต้นอยุธยา[35] และพบอยู่ในเขตอยุธยามากกว่าลพบุรี ดังนั้น คำว่า “ลวปุระ” หรือ “กัมโพชปฏิมา” (ในทัศนะของชาวล้านนา ไม่ใช่อยุธยา

[29] เบน แอนเดอร์สัน. เล่มเดียวกัน. 330–331.

[30] ในกรณีของชาวไทยเราจะเห็นได้ถึงการติดหล่มกับดักนี้จากนักวิชาการจารีตนิยมบางกลุ่มที่เชื่อว่า นครวัดและสิ่งปลูกสร้างอันมโหฬารทั้งหลายในเมืองพระนคร ถูกสร้างขึ้นโดยชนชาติขอมอันเร้นลับ ซึ่งหายสาบสูญไปแล้ว และไม่เกี่ยวข้องกันเลยกับชาวเขมร/กัมพูชา ที่แสนจะต่ำต้อย

[31] กรณรงค์ เหรียนระวี. “อำนาจขององค์ความรู้ในงานวาทกรรมทางประวัติศาสตร์ศิลปะ และโบราณคดีเขมรในประเทศไทย,” ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2545) : 6–11.

[32] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เล่มเดียวกัน. 211.

[33] นับตั้งแต่ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3 เป็นต้นมา ข้อความตอนนี้มีเชิงอรรถอธิบายความ ที่พระโอรสคือ ม.จ. สุภัทรดิศ ทรงได้เพิ่มเติมไว้ว่า *“ปัจจุบันเราเรียกแบบนี้ว่าแบบอู่ทองยุคที่ 1 ศิลปลพบุรีจัดเฉพาะศิลปที่ได้รับอิทธิพลศิลปเขมรเพียงอย่างเดียว”* ดูใน เล่มเดียวกัน, 269.; และถึงแม้ว่า ม.จ. สุภัทรดิศจะทรงอธิบายว่า ศิลปะลพบุรีรับอิทธิพลเขมรเพียงอย่างเดียว แต่พระองค์ก็ทรงยืนยันว่ามีลักษณะที่แตกต่างจากเขมร

[34] รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. “พระพุทธรูปแบบลวปุระและพระกัมโพชปฏิมา กับโลกทัศน์ของชาวล้านนา,” ใน *ดำรงวิชาการ.* ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 (2556) : 109–116.

[35] นักประวัติศาสตร์ศิลปะจำแนกพระพุทธรูปศิลปะอู่ทองออกเป็นทั้งหมด 3 รุ่น โดยมีอายุสมัยที่แตกต่างกัน ดูรายละเอียดได้ใน สันติ เล็กสุขุม. *การเริ่มต้น*

ด้วยซ้ำ) ตามความหมายเดิมจึงไม่เหมือนกับที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงนำมาใช้เสียทีเดียว

ดูเหมือนว่า "โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร" ของ Cœdès จะพยายามขัดเกลาร่องรอยหรือตำหนิต่างๆ ใน "ตำนานพุทธเจดีย์สยาม" อย่างน้อยที่สุดก็แสดงให้เห็นถึงการพยายามเชื่อมโยงจาก "ศิลปะลพบุรี" มาเป็น "ศิลปะอยุธยา" ด้วยการสร้าง "ศิลปะอู่ทอง" ที่ไม่มีปรากฏอยู่ในหนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยามขึ้นมา

กรณรงค์เสนอว่า ใน "ศิลปะลพบุรี" ในหนังสือโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร มีหน้าที่ในการรับอิทธิพลจากศิลปะในสมัยก่อนหน้าคือ ทวารวดี ขอม และศรีวิชัย[36] และส่งต่อรูปแบบศิลปะให้กับ "ศิลปะอู่ทอง" ซึ่งเป็นศิลปะของ "ชนชาติไทย" ในภาคกลางของประเทศ และคลี่คลายมาเป็นศิลปะอยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์[37]

Siamization : การทำ "เขมร" ให้เป็น "ลพบุรี"

ผู้ที่สืบทอดแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะลพบุรี มาจากสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และ Cœdès รวมถึงทรงอิทธิพลที่สุดในแวดวงการศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ก็คือ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล

ในพระนิพนธ์เรื่อง "ศิลปะสมัยลพบุรี" ทรงให้คำจำกัดความคำๆ นี้เอาไว้ว่า

"คำว่า 'ศิลปะสมัยลพบุรี' เท่าที่ใช้กันอยู่ในวงการโบราณคดีประเทศไทยปัจจุบัน หมายถึงโบราณวัตถุสถานขอมที่พบในประเทศไทย รวมทั้งโบราณวัตถุสถานขอมที่ทำขึ้นในประเทศไทย แต่ทำเลียนแบบศิลปะขอมในประเทศกัมพูชา ฉะนั้นศิลปะสมัยลพบุรีในที่นี้จึงมีทั้งที่เป็นแบบขอมอย่างแท้จริง และที่ทำขึ้นเลียนแบบขอมอันมีลักษณะผิดแปลกออกไปบ้าง"[38]

ดูเหมือนว่า ของที่ "ทำขึ้นเลียนแบบขอมอันมีลักษณะผิดแปลกออกไปบ้าง" ที่ ม.จ. สุภัทรดิศทรงกล่าวถึง จะมีที่ตราขึ้นเป็นกฎอย่างชัดเจนอยู่น้อยมาก ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะลักษณะที่ ม.จ. สุภัทรดิศทรงเรียกว่า "ผิดแปลก" นั้นปรากฏอยู่อย่างกระจัดกระจายจนไม่สามารถสร้างลักษณะร่วมได้อย่างชัดเจน เช่น การอธิบายว่า หลังคาทรงพุ่ม หรือการมีลายปูนปั้นประดับที่ฐาน เป็นลายเส้นขอบ (หมายถึง ลายกรวยเชิง) สูงมากกว่าปราสาทขอม[39] ก็เป็นสิ่งที่พบอยู่ ปราสาทในบริเวณโดยรอบเมืองพระนครด้วยเช่นกัน ดังเช่น ปราสาทนครวัด และปราสาทบันทายสำเหร่ เป็นต้น

และอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะเฉพาะเพียงอย่างเดียวของศิลปะลพบุรี ที่ ม.จ. สุภัทรดิศทรงมั่นใจว่าต่างจากศิลปะขอม จนได้ตราขึ้นเป็นกฎก็คือ ลวดลายที่ประดับอยู่ที่กะบังหน้าในศิลปะขอมแท้ๆ จะมีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของแถบลายอยู่ที่ส่วนปลายสุดของแถบกะบังหน้าทั้งสองด้านเท่ากัน แต่ในศิลปะลพบุรีจะมีลายแทรก คือมีแถบลายที่สิ้นสุดลงก่อนที่ส่วนปลายของกะบังหน้านั่นเอง[40]

เกี่ยวกับกรณีนี้ ผู้เขียนเคยทำวิจัยและเสนอเป็นประเด็นย่อยในงานวิจัยดังกล่าวว่า แถบลายแทรกดังกล่าวเกิดจากการลักลั่นกันระหว่างกะบังหน้ามงกุฎกับพระมาลาที่สวมอยู่เป็นชับใน จึงเผยให้เห็นถึงแนวพระเกศาที่ถักอยู่เป็นเส้นและเสยไปด้านหลัง[41] ประเด็นที่สำคัญคือลักษณะอย่างนี้ไม่ได้พบในประติมากรรมลพบุรีทุกชิ้นอย่างที่ ม.จ. สุภัทรดิศทรงอ้างไว้ ซ้ำยังพบจำนวนไม่มากอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม กลวิธีในการทำ "เขมร" ให้เป็น "ลพบุรี" ทำนองนี้ยังมีอยู่อีกมาก

และการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ). พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2552), 151–156.

[36] โครงสร้าง "ศิลปะในประเทศไทย" ในสมัยนั้นยังกำหนดอายุศิลปะลพบุรีอยู่ในช่วง พ.ศ. 1600–1700 จึงถือว่าเกิดขึ้นหลังศิลปะเหล่านี้ ต่างจากปัจจุบันที่กำหนดอายุอยู่ในช่วง พ.ศ. 1100–1800 ซึ่งถือว่ามีอายุอยู่ร่วมสมัยกัน และยืนยาวกว่าบางศิลปะ

[37] กรณรงค์ เหรียนระวี. เรื่องเดียวกัน. 65.

[38] ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. *ศิลปะสมัยลพบุรี.* (พระนคร : กรมศิลปากร, 2510), 1.

[39] เล่มเดียวกัน, 3–4.

[40] ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. *ศิลปะในประเทศไทย.* พิมพ์ครั้งที่ 13. (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550), 99.

[41] ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. *ศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศิลปะเขมร (พุทธศตวรรษที่ 17–18).* โครงการวิจัยลพบุรีศึกษาเชิงบูรณาการ เพื่อพัฒนาการของสังคมและเศรษฐกิจไทย ทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีพุทธศักราช 2549 : 71–72.

ไม่ว่านักประวัติศาสตร์ศิลปะผู้นั้นจะรู้สึกตัวหรือไม่ก็ตามที

อีสานใต้ : พื้นที่ส่วนขยายของศิลปะลพบุรี?

ม.จ. สุภัทรดิศทรงอธิบายว่า เหตุที่ใช้ชื่อ "ลพบุรี" เป็นเพราะเมืองละโว้ หรือเมืองลพบุรี เป็นเมืองสำคัญในระยะนั้น ซึ่งในปัจจุบันได้หมายรวมเอาโบราณวัตถุสถานขอม "ทั้งหมด" ที่พบในประเทศไทย[42]

"ทั้งหมด" ที่ ม.จ. สุภัทรดิศทรงหมายถึงนั้นคือแถบภาคตะวันออก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี่เอง เพราะอันที่จริงแล้ว ศิลปะลพบุรีพบกระจายตัวอยู่ในบริเวณที่ราบสูงโคราช คืออีสานใต้ เป็นจำนวนมาก และมีอายุเก่าแก่กว่าที่พบในลพบุรีเสียอีก การเรียกชื่อศิลปะกลุ่มนี้ว่าลพบุรีจึงออกจะชวนให้รู้สึกทะแม่งๆ อยู่ไม่น้อย

คำอธิบายที่ผู้เขียนได้ยินอยู่เสมอ แต่ไม่ปรากฏออกมาเป็นตัวอักษรในงานวิชาการก็คือ เมื่อครั้งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ และ Cœdès เริ่มสร้างกรอบเค้าโครง "ศิลปะในประเทศไทย" นั้น ยังไม่มีการสำรวจพบปราสาทขอมในดินแดนภาคอีสาน ปราสาทเหล่านี้ถูกสำรวจพบเมื่อหลังจากมีคำว่า "ศิลปะลพบุรี" แล้ว ในชั้นต้นจึงปล่อยให้ใช้ชื่อเรียกเดิมต่อไป

ข้ออธิบายความข้างต้นออกจะฟังรื่นหูอยู่ไม่น้อย แต่กลับขัดแย้งกับความเป็นจริงที่ว่า เมื่อครั้งที่เกิดเหตุการณ์กรณี ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ทำให้รัฐสยามต้องรวบอำนาจให้กระชับเข้าสู่ศูนย์กลางมากยิ่งขึ้น ในการนี้จึงมีการเปลี่ยนชื่อมณฑลลาวกาวเป็นมณฑลอีสาน โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑล โดยมีเมือง "ขุขันธ์" เป็นหนึ่งในสี่เมืองสำคัญของมณฑลดังกล่าว[43]

ในช่วงเวลาดังกล่าว พระองค์ได้เสด็จไปยัง "ปราสาทพระวิหาร" ที่เวลานั้นฝ่ายสยามอ้างว่าขึ้นอยู่กับเมืองขุขันธ์ และทรงจารึกพระนาม และศักราช ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) ไว้ที่ชะง่อนผาของเปัยตาดี ซึ่งเป็นปริมณฑลของปราสาทด้วย เหตุการณ์ในครั้งนี้เป็นไปได้หรือว่า พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีไทยอย่างสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ จะไม่ทรงทราบ?

นี่ยังไม่นับปราสาทขอมอื่นๆ ที่ได้เสด็จตรวจโบราณวัตถุสถานในมณฑลนครราชสีมา (และเลยไปปราสาทพระวิหารด้วย) เมื่อปี พ.ศ. 2472 ปีเดียวกับที่ Cœdès เข้ารับตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ

ทางสายฝรั่งเศสยิ่งเต็มไปด้วยข้อมูลยิ่งกว่า มีชาวฝรั่งเศสอย่างน้อย 3 คน ที่เดินทางเข้ามาสำรวจเก็บข้อมูลในอีสานใต้ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2440–2449[44] นักสำรวจคนที่สำคัญที่สุดในกลุ่มนี้คงจะหนีไม่พ้น Étienne Aymonier ซึ่งเข้ามาสำรวจระหว่างปี พ.ศ. 2425–2426

Aymonier มีหนังสือรายงานการสำรวจเล่มสำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมขอมโบราณอยู่ 2 ชิ้น คือ "Khmer Heritage in Thailand" และ "Khmer Heritage in the Old Siamese Provinces of Cambodia" ซึ่งเป็นไปได้หรือว่า บุคคลที่กำลังจะดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศอย่าง Cœdès จะไม่ทราบถึงข้อมูลเหล่านี้?

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ รายละเอียดเกี่ยวกับชื่อเมืองในพระราชดำรัสในรัชกาลที่ 5 เมื่อคราวเปิดโบราณคดีสโมสร ที่ผู้เขียนยกมาไว้ตั้งแต่ช่วงต้นของข้อเขียน

[42] ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. เล่มเดียวกัน. 96.

[43] พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. *ประวัติศาสตร์ผู้คนบนพรมแดนเขาพระวิหาร.* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2556), 39–40.

[44] ดูรายละเอียดใน เล่มเดียวกัน, 49–62.

ชิ้นนี้ ชื่อเมืองต่างๆ ที่รัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์ให้ *"รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเปนเรื่องราวของประเทศสยาม"* ประกอบไปด้วย *"เมืองเชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ สวรรคโลก โศกโขทัย อยุทธยาเก่า อยุทธยาใหม่ แลเมืองลโว้ ลพบุรี นครไชยศรี นครศรีธรรมราช ฤๅ เมืองซึ่งเปนเจ้าของครองเมือง เช่น กำแพงเพชร ไชยนาท พิษณุโลกย์ เมืองสรรค์ สุพรรณ กาญจนบุรี เพชรบุรี เหล่านี้เปนต้น"* ทั้งหมดนี้ไม่มีเมืองในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเลย

งานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนบริเวณรอบปราสาทพระวิหาร ของ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ ก็แสดงให้เห็นว่า หมู่บ้านเก่าแก่ที่บางหมู่บ้านสืบประวัติได้ไปถึง 200 ปี ในเขตพื้นที่ดังกล่าวมักจะเกี่ยวข้องกับชาวเขมรสูง[45] (ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างเหนียวแน่นกับเขมรด้วยหลายๆ ปัจจัย) มากกว่าชาวลาว ที่จะอพยพเข้าไปในภายหลัง

ในขณะที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

"การทำสนธิสัญญาในเรื่องเขตแดนกับฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2447 ซึ่งมีพันธะให้ต้องยอมรับแผนที่แนบท้ายด้วยนี้ รัฐบาลในสมัย ร.5 น่าจะเห็นว่าเป็น 'ความสำเร็จ' ที่ยิ่งใหญ่อันหนึ่ง ขณะนั้นยังไม่แน่ชัดว่า มหาอำนาจโดยเฉพาะ ฝรั่งเศส ยอมรับการมีอยู่ของประเทศสยามแค่ไหน เช่น ที่ราบสูงโคราชทั้งหมดเป็นของสยามหรือเป็นดินแดนที่ยังต้องเจรจาต่อรองกันก่อน...ฉะนั้น เมื่อฝรั่งเศสยอมลงนามในสนธิสัญญา พ.ศ. 2447 จึงเป็นครั้งแรกที่สยามได้อธิปไตยที่แน่ชัด (หรือที่มหาอำนาจรับรอง) บนดินแดนทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นครั้งแรก"[46]

และก็เป็นนิธิอีกเหมือนกัน ที่กล่าวไว้ในปาฐกถาเรื่อง "อีสาน ลาว ขแมร์ศึกษาในกรอบประชาคมอาเซียน" เมื่อปลายปี พ.ศ. 2556 ว่า พื้นที่ภาคอีสาน ถึงแม้จะอยู่ใน "มัณฑละ" (Mandala, คำเดียวกับคำว่ามณฑล แต่เลี่ยงมาใช้ มัณฑละ เพื่อเลี่ยงไม่ให้เกิดความสับสนกับการปกครองแบบมณฑล) คือเครือข่ายของความภักดี หรือวัฒนธรรมของสยามมาก่อน แต่เป็นดินแดนที่อยู่นอกรัฐ ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ซึ่งส่วนหนึ่งหมายถึงการมีขอบเขตที่แน่นอนของอีสาน เกิดขึ้นเพราะชนชั้นนำสยามนี้เอง

ในระยะเริ่มตั้งไข่ของรัฐชาติสยามแบบยุคสมัยใหม่ ที่เพิ่งได้ "ขวานทอง" มาเป็นของเล่นรับขวัญ ภูมิภาคอีสาน อาจจะยังไม่มีความพร้อมใดๆ สำหรับจะเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมแห่งหนึ่ง ที่จะสืบสายลงมาเป็นสยาม คนไทยทุกวันนี้

"ภาพลวงตา" ของ "พรมแดน" ในรัฐชาติสมัยใหม่

"ขวานทอง" ที่ได้มานั้นก็ใช่ว่าจะมีแต่ข้อดีไปเสียหมด "แผนที่" ที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจของคนในยุคหลังจากกำเนิดของแผนที่สยามประเทศเป็นต้นมา ทำให้แนวคิดเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างรูปแบบศิลปะขอม กับศิลปะลพบุรี จะมีเส้นกั้นอาณาเขต (boundary) มาแบ่งแยกอย่างชัดเจนอยู่ด้วย

ศิลปะลพบุรีในฐานะที่หยิบยืม หรือลอกแบบมาจากศิลปะเขมร ถ้ามีรูปแบบเหมือนกันจะถูกกำหนดอายุให้อ่อนกว่าที่พบในประเทศกัมพูชา เพราะความเชื่อที่ว่า รูปแบบศิลปะกว่าจะเดินทางจากแม่แบบในเมืองพระนครมาถึงประเทศไทย จะต้องผ่านระยะเวลาประมาณหนึ่งอยู่เสมอ[47]

การเรียนการสอนในยุคสมัยหนึ่ง ที่มหาวิทยาลัยศิลปากร อาจารย์บางท่านได้กำหนดให้รูปแบบที่ซ้ำกันของศิลปะลพบุรี มีอายุอ่อนกว่าศิลปะขอมในเมืองพระนครถึง

[45] ดูรายละเอียดใน เล่มเดียวกัน, 34–105.

[46] นิธิ เอียวศรีวงศ์. "อดีตและอนาคต ของปราสาทพระวิหาร," ใน *มติชนสุดสัปดาห์*. ฉบับประจำวันที่ 13–19 พฤษภาคม พ.ศ. 2554 : 30.

[47] ดูตัวอย่างได้ใน สมิทธิ ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ. *ทับหลัง : การศึกษาเปรียบเทียบทับหลังที่พบในประเทศไทย และประเทศกัมพูชา*. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533), 30–36.

50 ปี เพราะการเดินทางผ่านเส้นพรมแดนดังกล่าวเสียด้วยซ้ำ

ตัวเลข 50 ปีดังกล่าว ไม่มีคำอธิบายถึงต้นสายปลายเหตุ เป็นเพียงค่าประมาณการขึ้นมาลอยๆ ส่วนแนวคิดดังกล่าว ถึงแม้จะไม่เคยมีปรากฏเป็นหลักฐานในเอกสารวิชาการฉบับใดเลย แต่ก็เป็นที่รู้กันดีในหมู่นักศึกษา

เส้นพรมแดนที่มองไม่เห็นและไม่มีตัวตนนั้นสามารถบังตานักวิชาการได้

ส่งท้าย : ศิลปะลพบุรี VS. ศิลปะขอมในประเทศไทย

ข้อเสนอที่ให้เปลี่ยนชื่อเรียก “ศิลปะลพบุรี” มาเป็น “ศิลปะเขมร” ตามเชื้อชาติของ พิริยะ ไกรฤกษ์ เป็นเหมือนระเบิดที่ทำลายโครงสร้างของ “ศิลปะในประเทศไทย” เพราะในประเทศไทยจะมีที่ยืนให้ชาวเขมรได้อย่างไรกัน?

พิริยะให้เหตุผลว่า

“แบบของศิลปะในกลุ่มชนที่มีขนบธรรมเนียม ศาสนา ประเพณี ตลอดจนประสบการณ์ชีวิตที่คล้ายคลึงกันนั้น มักจะมีรูปแบบและชีวิตจิตใจที่เหมือนกัน เพราะเป็นแบบศิลปะที่ได้รวมเอาความรู้สึกนึกคิดของมวลชนที่อยู่ในสังคมหนึ่ง ในระยะเวลาหนึ่ง และในสถานที่หนึ่ง”[48]

แน่นอนว่า ข้อเสนอของพิริยะนั้นเป็นไปไม่ได้ เพราะเชื้อชาตินั้นเป็นสิ่งประดิษฐ์ของโลกอาณานิคมอันล้าสมัย ซ้ำร้ายยังไม่เคยปรากฏว่า มีรัฐใดในโลกนี้ที่ประกอบไปด้วยกลุ่มชนเพียงชนชาติเดียว ถึงแม้ว่าข้อเสนอของพิริยะจะตกไป (จนเป็นผลให้พิริยะเสนอชื่อเรียกอื่นๆ เพิ่มอีกนับกระบุงโกย) แต่ข้อเสนอดังกล่าวก็ส่งแรงกระเพื่อมให้มีการเปลี่ยนชื่อ “ศิลปะลพบุรี” เป็น “ศิลปะขอมในประเทศไทย”

แต่มันจะต่างอะไรกัน ในสมัยที่มีการสร้างปราสาท เทวรูป พระโพธิสัตว์ฯลฯ พวกนั้น มันยังไม่มีทั้ง แผนที่ เส้นพรมแดน ประเทศกัมพูชา รวมถึงทั้งสยามประเทศไทยเสียหน่อย

[48] พิริยะ ไกรฤกษ์. *ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติส่วนภูมิภาค*. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2520), 12–13.

เมืองพระนคร (ศรีอยุธยา) ในไทย กับเมืองพระนคร ในกัมพูชา มีประวัติศาสตร์ร่วมกัน นับพันปีมาแล้ว

สุจิตต์ วงษ์เทศ

ไทย, ลาว, กัมพูชา มี *ดินแดน* ต่อเนื่องกัน และมี *ผู้คน* ปะปนเป็นเครือญาติทั้งชาติภาษาและชาติพันธุ์เดียวกัน

คนไทย และความเป็นไทย มีส่วนผสมของหลายเผ่าพันธุ์ โดยมีลาวและกัมพูชาเป็นสายแหรกสำคัญปะปนอยู่ด้วย

เมืองพระนคร (ศรีอยุธยา) ในไทย กับเมืองพระนคร (นครวัด) และเมืองพระนครหลวง (นครธม) ในกัมพูชา ก็เป็นบ้านพี่เมืองน้องเครือญาติอุปถัมภ์ใกล้ชิดมาแต่ยุคก่อนๆ มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน โดยเมืองพระนคร (ศรีอยุธยา) ในไทยถอดแบบศิลปวัฒนธรรมทั้งจากเมืองพระนคร (นครวัด) และเมืองพระนครหลวง (นครธม) ในกัมพูชามาด้วย

แต่อคติทางการเมืองแบบรัฐชาติที่เพิ่งมีสมัยหลังเมื่อไม่นานมานี้ ทำให้ต่างสร้างประวัติศาสตร์ให้แยกออกจากกัน แล้วเป็นศัตรูคู่ขัดแย้งกัน ทั้งๆ ไม่เป็นจริงอย่างนั้น ดังจะแสดงให้เห็นด้วยพยานหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดี ต่อไปนี้

ดินแดน

ดินแดนไทย, ลาว, กัมพูชา ต่อเนื่องกัน

มีแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ทางตะวันตก มีแม่น้ำโขงอยู่ทางตะวันออก

มีทิวเขาดงพญาเย็นกับทิวเขาพนมดงรัก (เขมรเรียก พนมดองแร็ก แปลว่า ภูเขาไม้คาน) เป็นแกนหลัก ยาวต่อเนื่องจากทิศตะวันตกทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา (ตั้งแต่บริเวณ จ. สระบุรี) ไปสุดทิวเขาทิศตะวันออกทางลุ่มน้ำโขง (ที่ จ. อุบลราชธานี ถึงแขวงจัมปาสักในลาว)

ทำให้ดินแดนต่อเนื่องกันนี้มี 2 บริเวณ คือที่ราบสูง (ปัจจุบันอยู่ในเขตไทย-ลาว) กับ ที่ราบลุ่ม (ปัจจุบันอยู่ในเขตไทย-กัมพูชา) แต่ติดต่อไปมาหาสู่กันได้สะดวกโดยผ่านช่องเขาใหญ่น้อยนับร้อยช่อง

ที่ราบสูง อยู่ทางทิศเหนือ หรือตอนบนของทิวเขาดงพญาเย็น กับทิวเขาพนมดงรัก มีแม่น้ำโขง, ชี, มูล นักปราชญ์และนักค้นคว้าแต่ก่อนอธิบายว่าเป็นเขตเขมรสูง (แขมร์เลอ) ของพวกเจนละบก

ที่ราบลุ่ม อยู่ทางทิศใต้ หรือตอนล่างของทิวเขาดงพญาเย็น กับทิวเขาพนมดงรัก

มีลุ่มน้ำเจ้าพระยาอยู่ทางตะวันตก (ในเขตไทย) มีลุ่มน้ำโขงอยู่ทางตะวันออก (ในเขตกัมพูชา) ราวกึ่งกลาง (ในเขตกัมพูชา) มีโตนเลสาบ (น้ำจืด ไทยรับคำนี้มาเรียกทะเลสาบ)

พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ *เมืองพระนคร นครวัด นครธม.* ปรานี วงษ์เทศ แปล. กรุงเทพฯ : ดรีม แคทเชอร์, 2556.

แผนที่แสดงทิวเขาพนมดงรัก (เขมรเรียก พนมดองแร็ก แปลว่า ภูเขาไม้คาน) พาดเป็นแนวพรมแดนไทย–กัมพูชา ระหว่างที่ราบสูงอีสานในไทย (เขมรสูง) กับที่ราบลุ่มโตนเลสาบในกัมพูชา (เขมรต่ำ) มีช่องเขานับร้อย แต่ที่นิยมใช้เป็นเส้นทางคมนาคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันทุกวันนี้มีดังนี้ 1. ช่องเขาตะโก 2. ช่องสระแจง 3. ช่องโอบก 4. ช่องตาเหมือน 5. ช่องจอม 6. ช่องพริก

(โตนเลสาบ สะกดตามคำอ่านของไทย)

นักปราชญ์และนักค้นคว้าแต่ก่อนอธิบายว่าเป็นเขตเขมรต่ำ (แขมร์กรอม) ของพวกเจนละน้ำ

ผู้คน

ผู้คนปะปนเป็นเครือญาติชาติพันธุ์เดียวกัน มีร่องรอยในนิทานกำเนิดคนจากน้ำเต้าปุง ดังนี้

มีคน 5 พวก เกิดจากน้ำเต้าปุง เป็นเครือญาติพี่น้องท้องเดียวกัน

คน 2 พวกแรก เกิดก่อน มีผิวคล้ำ เชื่อกันต่อมาว่าเป็นกลุ่มพูดตระกูลภาษามอญ-เขมร ตั้งหลักแหล่งหนาแน่นอยู่ตอนล่างๆ (ใกล้ทะเล) และกระจายขึ้นตอนบนๆ (ในหุบเขา) ด้วย

คน 3 พวกหลัง เกิดตามมา มีผิวไม่คล้ำ เชื่อกันต่อมาว่าเป็นกลุ่มพูดตระกูลภาษาไทย-ลาว, ม้ง-เย้า ตั้งหลักแหล่งอยู่ตอนบนๆ แล้วกระจายลงตอนล่างๆ ด้วย

คนทุกกลุ่มมีความสัมพันธ์ทางการเมืองแบบบ้านพี่เมืองน้องหรือเครือญาติอุปถัมภ์ ทั้งแนวตั้ง เหนือ-ใต้ (ที่ราบสูงกับที่ราบลุ่ม) กับแนวนอน ตะวันตก-ตะวันออก (ที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยากับที่ราบลุ่มโตนเลสาบ)

ความสัมพันธ์แบบบ้านพี่เมืองน้องหรือเครือญาติอุปถัมภ์ ไม่ได้หมายความว่าราบรื่นร่มเย็นตลอดไป เพราะแท้จริงแล้วมีทั้งความกลมเกลียวและกลมกลืน ขณะเดียวกันก็มีความขัดแย้งช่วงชิงริษยาอาฆาตเป็นปกติ

ไทย-กัมพูชา

บริเวณไทยกับกัมพูชาปัจจุบัน มีดินแดนและผู้คนเกี่ยวข้องเป็นพวกเดียวกัน

นอกจากนั้นยังมีวัฒนธรรมร่วมกันมาแต่ยุคดึกดำบรรพ์ ไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว (หลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดีมีก่อนนี้ อาจนับหมื่นๆ แสนๆ ปีมาแล้วก็ได้) ทั้งที่ราบสูงและที่ราบลุ่ม

ต่อมาคนพวกนี้เริ่มแยกกันเป็นกัมพูชา และไม่กัมพูชา ราวหลัง พ.ศ. 1500 เมื่อมีตัวอักษรต่างกันระหว่างอักษรมอญกับอักษรเขมร ที่ต่างก็มีต้นแบบอยู่ที่อักษรปัลลวะ ในอินเดียใต้

แต่ไทย-ลาว ยังไม่มีตัวอักษร

ที่ราบสูง แหล่งเดิมบรรพชนกัมพูชา

บรรพชนกษัตริย์กัมพูชาวงศ์มหิธรปุระ ที่สถาปนาเมืองพระนคร (นครวัด) และเมืองพระนครหลวง (นครธม) มีหลักแหล่งดั้งเดิมอยู่ต้นลุ่มน้ำมูล ตั้งแต่เมืองพิมาย (จ. นครราชสีมา) ถึงเมืองพนมรุ้ง (จ. บุรีรัมย์)

บริเวณนี้คนส่วนใหญ่ใช้ภาษาเขมร แล้วมีศูนย์กลางอยู่ปราสาทพิมาย กับปราสาทพนมรุ้ง

เชื้อสายวงศ์มหิธรที่ลุ่มน้ำมูล แผ่ลงไปเสวยราชย์เป็นกษัตริย์กัมพูชาที่โตนเลสาบ เช่น

1. พระเจ้าชัยวรรมัน (ที่ 6)
2. พระเจ้าธรณีนทรวรรมัน (ที่ 1)
3. พระเจ้าสูรยวรรมัน (ที่ 2) สถาปนาปราสาทนครวัด จากนั้นได้บูรณะปราสาทพระวิหาร (ที่มีอยู่ก่อนแล้ว) ให้ใหญ่โตขึ้น (เหลือเห็นซากทุกวันนี้)
4. พระเจ้าธรณีนทรวรรมัน (ที่ 2)
5. พระเจ้าชัยวรรมัน (ที่ 7) เปลี่ยนศาสนาจากพราหมณ์เป็นพุทธมหายาน (เหมือนยุคพิมาย) สถาปนาปราสาทบายนในศาสนาพุทธมหายาน เมืองนครธม

ก่อนหน้านั้น ที่ราบสูงตั้งแต่เขตอีสานในไทย จนถึงลาวภาคใต้ ยังเคยเป็นหลักแหล่งของคนพูดตระกูลภาษามอญ-เขมร บรรพชนกษัตริย์กัมพูชาที่ลงไปสถาปนาบ้านเมืองยุคแรกๆ บริเวณที่ราบลุ่มรอบๆ โตนเลสาบ ราวหลัง พ.ศ. 1000 มีศูนย์กลางดั้งเดิมอยู่สองฝั่งโขง, ชี, มูล เขต จ. ยโสธร ถึง จ. อุบลราชธานี

ด้วยเหตุนี้เอง กษัตริย์กัมพูชาจึงสร้างปราสาทไว้ทางลุ่มน้ำมูล อันเป็นดินแดนบรรพชน และแหล่งทรัพยากร

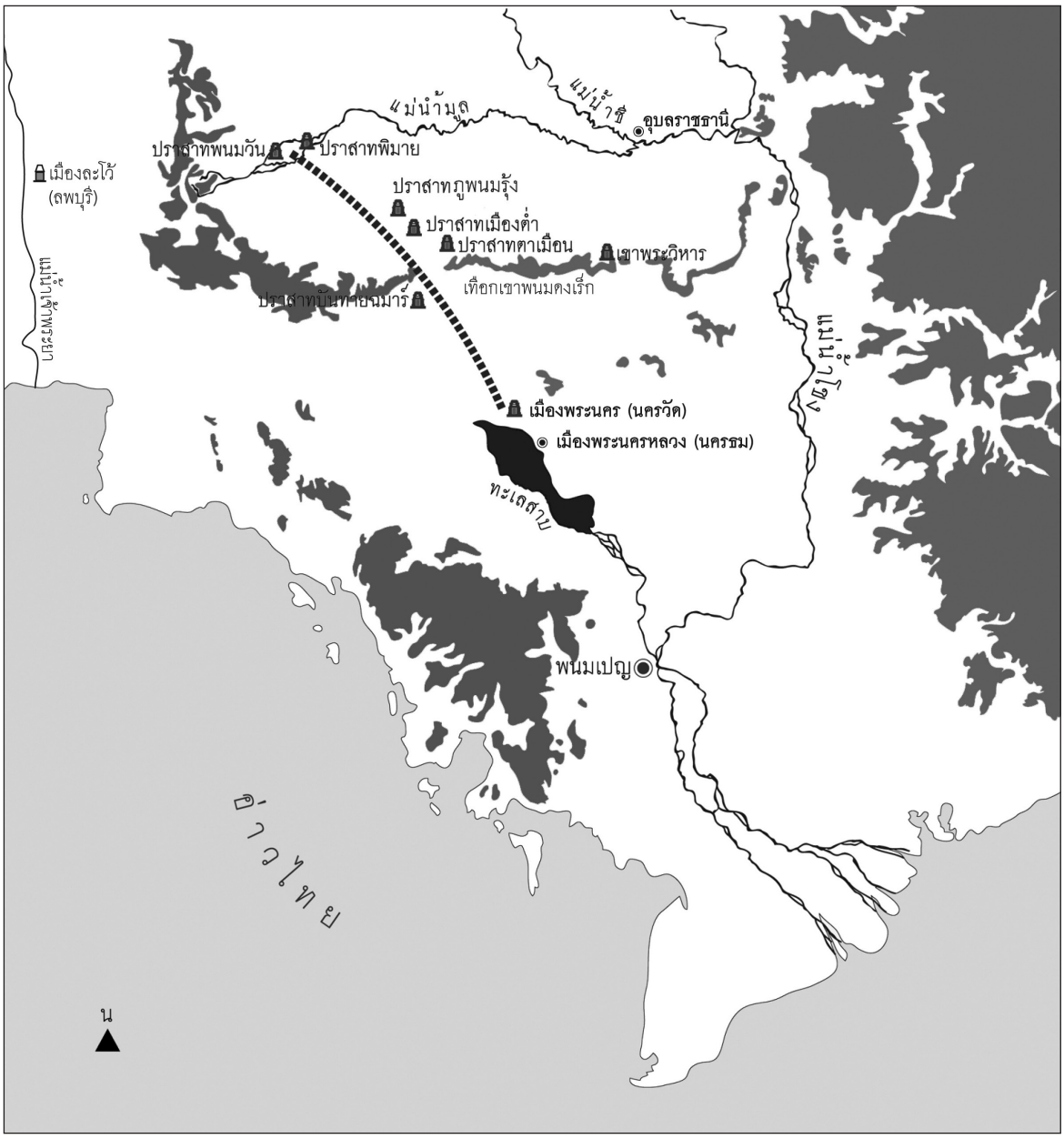

ต้นลุ่มน้ำมูล หลักแหล่งดั้งเดิมของวงศ์มหิธรปุระ บรรพชนกษัตริย์กัมพูชา ที่สถาปนานครวัด นครธม (แผนที่ดัดแปลงจากพิมพ์ครั้งแรก ใน*ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 24 ฉบับที่ 11 กันยายน 2546 หน้า 107)

สำคัญ (เช่น เกลือ และเหล็ก) ได้แก่ ปราสาทพิมาย, ปราสาทพนมวัน, ปราสาทพระวิหาร, ปราสาทพนมรุ้ง, ฯลฯ ยุคนี้ยังไม่มีรัฐไทย ยังไม่พบหลักฐานว่ามีคนเรียกตัวเองว่าคนไทย แต่มีคนพูดตระกูลภาษาไทย-ลาว ทยอยเคลื่อนย้ายจากสองฝั่งโขง ลงมาตั้งหลักแหล่งมากขึ้นบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยมีบางตระกูลรับราชการเป็นขุนนางอำมาตย์ในรัฐพูดตระกูลภาษามอญ-เขมร

ที่ราบลุ่ม แหล่งรัฐเครือญาติ

ตอนล่างของทิวเขาดงพญาเย็นกับทิวเขาพนมดงรัก เป็นบริเวณที่ราบลุ่ม (ซึ่งลาดลงมาจากที่ราบสูง) กว้างใหญ่ใกล้ทะเลสมุทร (น้ำเค็ม) ต่อเนื่องเป็นผืนเดียวกันจากไทยถึงกัมพูชา

ส่งผลให้มีพัฒนาการเป็นบ้านเมืองรัฐเครือญาติใกล้ทะเลสมุทร

ในไทย นับแต่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ภาคกลาง มีบริเวณ จ. ลพบุรี เป็นศูนย์กลางเก่าสุด ต่อเนื่องเป็นผืนกว้างใหญ่ไปถึงที่ราบลุ่มโตนเลสาบ และลุ่มน้ำโขงในกัมพูชา

บริเวณลพบุรี เคยเป็นศูนย์กลางของรัฐโถโลโปตี (ทวารวดี) ราวหลัง พ.ศ. 1000 และรัฐละโว้ (ในตำนานเรียกกัมโพช) ราวหลัง พ.ศ. 1500

ต่อจากนั้นได้ย้ายศูนย์กลางลงไปควบคุมเส้นทางคมนาคม แม่น้ำเจ้าพระยา และอ่าวไทย แล้วมีพัฒนาการเป็นเมืองพระนครศรีอยุธยา รัฐอโยธยา-ละโว้

ในกัมพูชา นับแต่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง มีบริเวณ จ. เสียมเรียบ ที่โตนเลสาบ เป็นศูนย์กลางเก่าสุด ต่อเนื่องเป็นผืนกว้างใหญ่ถึงที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลางในไทย

โตนเลสาบ เป็นบริเวณที่จะมีพัฒนาการเป็นเมืองพระนคร (นครวัด) และเมืองพระนครหลวง (นครธม)

นครวัด, สยาม, พิมาย, ละโว้

ปราสาทนครวัด (เป็นชื่อที่ไทยสยามสมมุติเรียกขึ้นใหม่สมัยหลัง ๆเมื่อรกร้างแล้ว จนไม่รู้ชื่อเดิม ซึ่งเชื่อกันต่อมาว่าชื่อ บรมวิษณุโลก) มีภาพสลักศักดิ์สิทธิ์อยู่โดยรอบ

ภาพสลักชุดหนึ่ง บนระเบียงด้านทิศใต้ ปีกตะวันตกของปราสาทนครวัด (สมมุติเรียกกันภายหลังว่าระเบียงประวัติศาสตร์) เป็นขบวนแห่ในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ มีรูปพระเจ้าสูรยวรรมัน (ที่ 2) ในพระราชพิธีถือน้ำพระพัทธ์ เพื่อกระทำสัตย์สาบาน ประทับเหนือขบวนแห่ที่เป็นกลุ่มเครือญาติใกล้ชิดเรียงตามลำดับ

เริ่มจากขบวนแห่พวก (ก๊ก) สยาม ตามด้วยพวกละโว้ และพวกพิมาย-พนมรุ้ง (แม้จะไม่ระบุตรง ๆ แต่มีร่องรอยและหลักฐานให้เชื่อได้อย่างนั้น)

พวก (ก๊ก) สยาม มีศูนย์กลางอยู่สองฝั่งโขง บริเวณที่เป็นเมืองเวียงจันในยุคต่อมาสืบจนปัจจุบัน ไม่ใช่ “กองทัพสยาม” จากกรุงสุโขทัย ตามที่เคยเข้าใจคลาดเคลื่อนมานานแล้วว่าเป็นเมืองขึ้นของกัมพูชา ที่ถูกเกณฑ์ไปทำสงครามกับพวกจาม เพราะยุคที่ทำภาพสลักนี้ยังไม่มีรัฐสุโขทัย

พวกละโว้ คือรัฐละโว้ บริเวณ จ. ลพบุรีทุกวันนี้ ถูกเรียกจากพวกไทย-ลาวว่าขอม มีเครือข่ายกว้างขวางถึงลุ่มน้ำปิง, วัง, ยม, น่าน และสาละวิน

พวกพิมาย-พนมรุ้ง คือ รัฐพิมาย บริเวณต้นลุ่มน้ำมูล แหล่งเดิมของวงศ์มหิธรปุระบรรพชนกษัตริย์กัมพูชา

ขอมละโว้

พวกไทย-ลาว ที่อยู่หนาแน่นตอนบน ๆ ของลุ่มน้ำเจ้าพระยา และบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ต่างเรียกพวกละโว้ว่าขอม หรือขอมละโว้

แผนที่แสดงตำแหน่ง สยาม (เวียงจัน), ละโว้ (ลพบุรี), พิมาย, พนมรุ้ง (ลุ่มน้ำมูล) และเมืองพระนครในกัมพูชา (ภาพจากหนังสือ *คนไทย มาจากไหน?* พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2548 หน้า 100)

ขอม มาจากไหน?

ขอม ไม่ใช่ชื่อชนชาติเฉพาะ ฉะนั้นชนชาติขอมจึงไม่มีจริง

แต่ ขอม เป็นชื่อทางวัฒนธรรม ใช้สมมุติเรียกอย่างยกย่องคนบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่นับถือศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) และพุทธมหายาน แล้วใช้ภาษาเขมรสื่อสารในชีวิตประจำวัน กับใช้อักษรเขมรในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์

เช่นเดียวกับคำว่าแขก ใช้สมมุติเรียกผู้นับถือศาสนาอิสลาม และคำว่าฝรั่ง หรือคริสต์ ใช้สมมุติเรียกผู้นับถือศาสนาคริสต์

ศูนย์กลาง ขอม ครั้งแรกอยู่ที่รัฐละโว้ (ลพบุรี) ต่อมาย้ายลงไปอยู่ที่อโยธยาศรีรามเทพ (ต่อไปคือกรุงศรีอยุธยา) แล้วขยายไปอยู่กัมพูชา

ด้วยเหตุนี้ใครก็ตาม ไม่ว่า มอญ เขมร มลายู ลาว จีน จาม หรือ ไทย ฯลฯ ที่นับถือศาสนาพราหมณ์ และพุทธมหายาน อยู่ในสังกัดรัฐอโยธยา-ละโว้ และอาณาจักรกัมพูชา จะได้ชื่อว่า ขอม ทั้งนั้น แล้วเรียกอักษรเขมรอย่างเคารพยกย่องว่าอักษรขอม

แต่คนทั่วไปมักเข้าใจต่างกันเป็น 2 อย่างว่าขอมคือเขมร กับขอมไม่ใช่เขมร

รัฐอโยธยา-ละโว้

ละโว้ ขยายลงไปสร้างราชธานีใหม่บริเวณอโยธยา (อยุธยา) ราวหลัง พ.ศ. 1600 เพื่อคุมเส้นทางคมนาคมออกทะเลอ่าวไทย แล้วเรียกรวมๆว่ารัฐอโยธยา-ละโว้ มีกษัตริย์ตรัสภาษาเขมรเป็นปกติในชีวิตประจำวัน (ที่เคยตรัสมาแต่เดิม)

โดยบริเวณละโว้นับถือศาสนาพราหมณ์กับพุทธมหายาน แล้วถูกพวกไทย-ลาว เรียกว่าขอม ส่วนบริเวณอโยธยานับถือศาสนาพุทธเถรวาท

รัฐสุโขทัย

ขณะเดียวกันรัฐอโยธยา-ละโว้ก็หนุนให้เกิดรัฐสุโขทัยขึ้นบริเวณลุ่มน้ำน่าน-ยม เพื่อควบคุมเส้นทางคมนาคมข้ามภูมิภาคระหว่างอ่าวตังเกี๋ย (เวียดนาม)-อ่าวเมาะตะมะ (พม่า)

แล้วกว้านทรัพยากรส่งให้รัฐอโยธยา-ละโว้ ค้าทางทะเลกับจีน, อินเดีย, ฯลฯ

ไทย, คนไทย

พวกไทย-ลาว เคลื่อนย้ายจากสองฝั่งโขงลงมามากขึ้นตามเส้นทางการค้า แล้วกระจายอยู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งตอนบน (บริเวณรัฐสุโขทัย) กับตอนล่างทางฟากตะวันตก (บริเวณรัฐสุพรรณภูมิ)

ส่งผลให้ภาษาไทย-ลาว เป็นภาษากลางทางการค้าข้ามภูมิภาค แล้วใช้อักษรขอมเขียนเป็นภาษาไทยเนื่องในการค้านั้น (เพราะยังไม่มีอักษรไทย-ลาว แต่จะดัดแปลงอักษรขอมเป็นอักษรไทยต่อไปข้างหน้า)

ในยุคนี้อาจเริ่มมีคนกลุ่มหนึ่งที่มีหลักแหล่งอยู่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลาง เรียกตัวเองว่า ไทย, คนไทย

เมืองพระนครศรีอยุธยา

รัฐอโยธยา-ละโว้ มีกษัตริย์และคนชั้นสูงในราชสำนักพูดภาษาเขมร เขียนอักษรเขมร เป็นพวกขอมเครือญาติใกล้ชิดกับราชสำนักกัมพูชาที่นครธม

พวกไทย-ลาว เป็นขุนนางอำมาตย์ และพ่อค้าประชากรข้าไพร่ทำไร่ทำนา

ครั้นหลัง พ.ศ. 1870 กาฬโรคระบาด เรียกโรคห่า มีคนชั้นสูงในราชสำนักซึ่งอยู่แออัดต้องล้มตายเป็นจำนวนมาก

ราชสำนักอโยธยา-ละโว้ เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ พวกไทย-ลาว มีอำนาจมากขึ้นแทนที่ แล้วมีอักษรไทยจากอักษรขอม (อักษรเขมร) เรียกตัวเองว่า ไทย, คนไทย

นับแต่นี้ไป พวกขอมทั้งระดับคนชั้นสูง และไพร่ฟ้าประชาราษฎรจะค่อยๆ ปรับเปลี่ยนตัวเองคล้อยตามอำนาจคนส่วนใหญ่เป็นไทย, คนไทย

ในที่สุดก็ขนานนามเมืองเสียใหม่ว่าพระนครศรีอยุธยา หลังจากนั้นพวกพ่อค้าชาวยุโรป เรียกว่าราชอาณาจักรสยาม

ปัจจุบันรู้จักชื่อรัฐว่ากรุงศรีอยุธยา และชื่อราชธานีว่าพระนครศรีอยุธยา

ศิลปวัฒนธรรมขอมไทย

ศิลปวัฒนธรรมขอมเมืองพระนครและเมืองพระนครหลวง (ในกัมพูชา) กับเมืองอโยธยา-ละโว้ (ในไทย) เป็นอย่างเดียวกัน เพราะต่างเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมร่วมแห่งสุวรรณภูมิในอุษาคเนย์มาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ไม่น้อยกว่า 3,000 ปีมาแล้ว หลังจากนั้นก็เป็นขอมด้วยกันมาแต่ดั้งเดิม

เมื่ออโยธยา-ละโว้ ปรับเปลี่ยนเป็นพระนครศรีอยุธยา (กรุงศรีอยุธยา) บรรดาศิลปวัฒนธรรมขอมก็ยังมีสืบเนื่องมาเป็นปกติในชีวิตประจำวันของไทย, คนไทย จึงสมมุติเรียกใหม่เฉพาะตรงนี้ว่าศิลปวัฒนธรรมขอมไทย จะยกแต่ที่สำคัญๆ มาดังนี้

1. ภาษา

คำเขมรที่ใช้จนเข้าใจว่าเป็นคำไทย เช่น จมูก, เดิน, รำ, ระบำ, ทะเล, ไทร (รวมคำ ทร ที่ออกเสียง ซ ทั้งหมด), ตำบล, อำเภอ, จังหวัด ฯลฯ

ราชาศัพท์ มาจากภาษาเขมร เพราะราชวงศ์ (กษัตริย์) เริ่มแรกตรัสภาษาเขมร ราชสำนักพระนครศรีอยุธยาก็สืบราชสำนักเขมร ขุนนางข้าราชการพูดภาษาเขมรเป็นภาษาราชการ และในชีวิตประจำวัน

เมื่อราชวงศ์เปลี่ยนมาตรัสภาษาไทย จึงยกย่องภาษาเขมรเป็นราชาศัพท์ ซึ่งมีคำบาลี-สันสกฤต ปนอยู่ด้วย

2. อักษร

เมื่อยังไม่มีอักษรไทย คนไทยใช้อักษรเขมร เรียกอักษรขอม โดยเขียนเป็นภาษาไทย บางทีเรียกขอมไทย (แล้วเรียกสืบมาจนถึงยุคกรุงรัตนโกสินทร์ มีในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม)

นานเข้าเมื่อราชวงศ์ไทยเป็นใหญ่ ก็ดัดแปลงอักษรเขมร เป็นอักษรไทย (โดยดัดแปลงอักษรอื่นๆ บ้าง แต่ไม่มาก)

3. โจงกระเบน

ผ้านุ่งในชีวิตประจำวันของคนตระกูลมอญ-เขมร คือโจงกระเบน หรือจูงกระเบน (ได้ต้นแบบจากอินเดีย) แต่ตระกูลไทย-ลาว นุ่งเป็นถุงยาวแบบโสร่ง (มีพยานอยู่บนภาพสลักขบวนแห่พวก(ก๊ก)สยาม ที่ระเบียงประวัติศาสตร์ปราสาทนครวัด)

ต่อมารับผ้านุ่งโจงกระเบนจากเขมร แล้วเรียกตามเขมรว่าโจงกระเบน หรือจูงกระเบน บางทีเรียกผ้าแบบนี้ว่าผ้าหางกระเบน หรือผ้าหาง ถ้านุ่งแบบหยักรั้งเรียก ถกเขมร หรือขัดเขมร

โจงกระเบน เป็นภาษาเขมร หมายถึงรวบชายผ้านุ่งลอดหว่างขาไปเหน็บไว้ด้านหลังตรงก้นกบ (เรียก กระเบนเหน็บ)

โจง แปลว่า รั้งขึ้น หรือโยงขึ้น คำเดียวกับจูง

กระเบน แปลว่า หาง (เช่น ปลากระเบน คือ ปลาหางยาว) เรียกชายผ้านุ่งที่ม้วนแล้วดึงเหน็บไปข้างหลัง

ระดับบั้นเอว

4. ศิลปะสถาปัตยกรรม

ศิลปะสถาปัตยกรรมแบบขอม มีหลายแห่งในเมืองละโว้ (จ. ลพบุรี) และใกล้เคียงโดยรอบ แต่สำนึกแบบราชาชาตินิยมของคนสมัยนี้มีเส้นกั้นอาณาเขตของรัฐชาติ ทำให้เลี่ยงไปเรียกเป็นศิลปะแบบลพบุรี

พระปรางค์ มีต้นแบบจากปราสาทขอม ทั้งในอีสาน (ลุ่มน้ำมูล) และในกัมพูชา (โตนเลสาบ)

พระที่นั่งบางองค์ในวังหลวงพระนครศรีอยุธยา (เช่น พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์) มีต้นแบบจากพระที่นั่งบางองค์ในเมืองพระนครหลวง

(สมัยกรุงเทพฯ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ บนระเบียงรอบโบสถ์วัดพระแก้ว มีต้นแบบจากภาพสลักบนระเบียงรอบปราสาทนครวัด)

5. พระราชพิธี

ราชสำนักอโยธยา-ละโว้ มีหลายพระราชพิธีสืบจากราชสำนักเมืองพระนคร นครวัด นครธม จะยกตัวอย่างเฉพาะที่สำคัญมีในกฎมณเฑียรบาลกรุงศรีอยุธยา ดังนี้

พระแสงขรรค์ชัยศรี สัญลักษณ์อำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน มีตำนานว่ารับพระราชทานจากพระเจ้าแผ่นดินกัมพูชาสมัยโบราณ

ถือน้ำพระพัทธ์ หมายถึง ถือน้ำสาบาน มีโองการแช่งน้ำพระพัทธ์ แต่งด้วยโคลงลาวสองฝั่งโขง (ทางการไทยเรียกเพี้ยนไป ว่าถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา)

จรดพระนังคัล หมายถึง แรกนาขวัญ เดือน 6 (นังคัล เป็นคำเขมร แปลว่า ไถ)

จองเปรียง หมายถึง ลอยโคม ที่ปัจจุบันเป็นลอยกระทง เดือน 12 (เปรียง เป็นคำเขมร แปลว่า น้ำมันจากไขข้อของวัว)

เบาะพก หมายถึง ร่วมเพศ หรือสมพาส ของนางนาคกับพระราชา ซึ่งเป็นความเชื่อสืบมาจากยุคดั้งเดิมดึกดำบรรพ์ (เบาะพก มีรากจากคำเขมร แปลว่า ทิ่มๆ ตำๆ บริเวณใต้สะดือ แล้วทำให้มีท้อง) มีในนิทานเมืองพระนครหลวง (ที่จีนเรียกเจนละ หรือเจิ้นลา)

นางนาค เป็นชื่อในตำนานกัมพูชา หมายถึงบรรพชนเพศหญิง พบทั่วไปเกือบทุกแห่งของบ้านเมืองในสุวรรณภูมิ แผ่นดินใหญ่ของอุษาคเนย์

อินทราภิเษก หมายถึง พิธียอยกพระเจ้าแผ่นดินให้เป็นพระอินทร์จักรพรรดิราชสถิตบนสวรรค์

ในพิธีอินทราภิเษกมี*ชักนาคดึกดำบรรพ์* คือกวนเกษียรสมุทร ซึ่งยกย่องว่าเป็นต้นแบบให้มีการละเล่นในราชสำนักอยุธยา ที่เรียกกันต่อมาว่า โขน, ละคร

พระเมรุมาศ ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายชั้นสูง สร้างด้วยไม้ เลียนแบบปราสาทนครวัด (ที่สร้างด้วยหิน) จำลองเขาพระสุเมรุ อันเป็นที่ประดิษฐานพระวิมานที่ประทับของทวยเทพซึ่งอยู่เหนือขึ้นไป จึงเรียกภายหลังว่าพระเมรุ, เมรุ (อ่านว่า เมน)

พระโกศ บรรจุพระศพ ตามประเพณีทำศพ (ครั้งที่ 2) ยุคดึกดำบรรพ์ มีต้นแบบอยู่ที่โลงหิน บนปราสาทนครวัดและปราสาทอื่นๆ ในกัมพูชา และไหหินในลาว อย่างเดียวกับภาชนะดินเผา (ทรงแค็ปซูล) ในไทย

6. การละเล่นในราชสำนัก

โขน เป็นการละเล่นศักดิ์สิทธิ์ ยกย่องเป็นเครื่องราชูปโภค มีต้นแบบจากการละเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์ หรือกวนเกษียรสมุทร ของราชสำนักเมืองพระนคร ในกัมพูชา

ละคร เป็นคำในตระกูลภาษาชวา-มลายู ที่ไทยรับจากราชสำนักกัมพูชาว่าละโคนพระกรุณา แล้วกร่อนเป็นโขน

7. เพลงดนตรี

ฆ้องวง ที่มีร้านฆ้องโค้งรอบตัวผู้บรรเลง มีหลักฐานเก่าสุดเป็นภาพสลักบนปราสาทนครวัด แล้วมีพัฒนาการเป็นเครื่องดนตรีหลักของวงปี่พาทย์ฆ้องวง และวงปี่พาทย์ หรือพิณพาทย์ ในยุคต่อมาจนปัจจุบัน

เพลงหน้าพาทย์ในไทยมีจำนวนหนึ่งเรียก ตระ เป็นคำเขมร แปลว่าเพลงบรรเลง ถือเป็นพยานว่ารับทำนองและชื่อสืบจากกัมพูชา

มโหรีในไทย สืบชื่อมาจาก โมโฮรี ของกัมพูชา หมายถึง เครื่องเป่าอย่างหนึ่ง รับจากอินเดีย

นางนาค เพลงศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาผี ใช้บรรเลงเป็นเพลงแรกในพิธีทำขวัญ สืบเนื่องต้นแบบจากกัมพูชา (ถ้าพิธีทางศาสนาพุทธ ใช้เพลงสาธุการ เป็นเพลงแรก)

8. ตำนานนิทาน

ตำนานนิทานของไทยจำนวนหนึ่ง มีโครงเรื่องอย่างเดียวกับตำนานนิทานที่มีในกัมพูชา เช่น พระร่วงลูกนาค, ท้าวโคตรบอง, พระยาแกรก, ฯลฯ

โดยเฉพาะในคำให้การชาวกรุงเก่า บอกเล่าว่าสมเด็จพระพันวษาแห่งกรุงพระนครศรีอยุธยา โปรดให้เชิญรูปพระยาแกรกกับมงกุฎของพระยาแกรกเสมือนบรรพชน เข้าไว้ในหอพระที่นมัสการในพระราชวัง

ไทย–กัมพูชา ความเป็นมาร่วมกัน

เมืองพระนคร (ศรีอยุธยา) ในไทย กับ เมืองพระนครและเมืองพระนครหลวง ในกัมพูชา มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ร่วมกันอย่างแยกไม่ได้ ตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์นับพันปีมาแล้ว

เพราะทั้งไทยและกัมพูชา ต่างเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สุวรรณภูมิในอุษาคเนย์ (ที่ต่อไปจะเป็นอาเซียน) จะแยกอยู่โดดๆ ไม่ได้ ดังเป็นที่รู้อยู่แล้วทั่วกัน

ปัญหามีขึ้นเมื่อต่างสร้างประวัติศาสตร์แห่งชาติของตน แยกออกจากกันเด็ดขาด ตามเส้นพรมแดนรัฐชาติที่เพิ่งขีดให้มีสมัยหลัง แล้วพากันยกไปครอบงำกำหนดความเป็นมาในอดีตนับพันปีมาแล้ว ที่มีความสัมพันธ์ทางการเมืองแบบบ้านพี่เมืองน้องเครือญาติอุปถัมภ์ใกล้ชิด โดยไม่มีเส้นพรมแดน

ดังกรณีเมืองพระนคร (ศรีอยุธยา) ในไทย กับ เมืองพระนครและเมืองพระนครหลวง ในกัมพูชา ที่สรุปภาพรวมให้เห็นความเป็นมาร่วมกันอย่างกว้างๆ สั้นๆ ง่ายๆ นี้

ขอบคุณ

เนื้อหาทั้งหมดที่นำเสนอมาตั้งแต่ต้น ล้วนรวบรวมมาเรียบเรียงใหม่ จากตำรับตำราหนังสือเอกสารวิชาการของนักปราชญ์ราชบัณฑิตและครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่จำนวนมาก

รวมถึงครูบาอาจารย์รุ่นใหม่ และพี่น้องผองเพื่อนร่วมยุคร่วมสมัย ที่กรุณาตรวจตราตักเตือน แล้วแก้ไขข้อขาดตกบกพร่องผิดพลาดด้วยเมตตายิ่ง ต้องน้อมกราบขอบพระคุณทั้งหมดไว้ตรงนี้

ลาว, กัมพูชา, และภาคอีสานของไทย ประวัติศาสตร์เปรียบเทียบลุ่มน้ำโขงตอนกลาง

นิธิ เอียวศรีวงศ์

ลาว, กัมพูชา, และภาคอีสานของไทยตั้งอยู่ในลุ่มน้ำโขงตอนกลาง ผู้คนในอนุภูมิภาคนี้เคยมีความสัมพันธ์กันทางประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน แต่ในปัจจุบันต่างสังกัดอยู่ใน "ชาติ" ที่ต่างกัน ซึ่งต่างสร้างความทรงจำเกี่ยวกับอดีตของตนให้แตกต่างกัน แม้กระนั้นก็มีหลายมิติที่น่าจะเปรียบเทียบกันเชิงประวัติศาสตร์ได้

ที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นความพยายามที่จะทำประวัติศาสตร์เปรียบเทียบของอนุภูมิภาคนี้

1. ศูนย์กลางของรัฐทั้งสาม ล้วนตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำ อันเป็นทำเลที่สามารถรวบรวมผู้คนจำนวนมากไว้ในอาณาบริเวณที่ไม่กว้างใหญ่ไพศาลนักได้ เพื่อประโยชน์ในการที่รัฐจะเก็บค่านาและเกณฑ์แรงงาน ประชาชนที่ถูกกระจุกอยู่ตรงศูนย์กลางนี้ ถูกหล่อหลอมด้วยวัฒนธรรมเด่น (พุทธศาสนา, ภาษา และตัวอักษร) ให้กลายเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน คือ แขมร์, ลาว และไทย ทั้ง ๆ ที่อาจมีกำเนิดที่ผสมปนเปจากชาติพันธุ์อื่น ๆ มากมายหลายอย่าง

แม้มีศูนย์กลางในที่ราบลุ่มแม่น้ำ แต่ก็มีความพยายามจะขยายอำนาจไปเหนือประชาชนในเขตป่าเขา เพื่อเรียกเก็บแรงงานและส่วย โดยเฉพาะเมื่อการค้าต่างประเทศทางเรือขยายตัวขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา การมีอำนาจเหนือประชาชนในเขตป่าเขาทำให้ได้มาซึ่งสินค้าป่า ตลอดจนมีอำนาจเหนือศูนย์อำนาจอื่น ก็เพื่อได้สินค้าป่า กำลังผู้คน และการเข้าถึงการค้าต่างประเทศโดยตรง

ศูนย์อำนาจทั้งสาม ไม่ได้เป็นรัฐเพียงแห่งเดียวของอนุภูมิภาคนี้ มีรัฐเล็กรัฐน้อยซึ่งมีสถานะแตกต่างกันในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เช่น บ้างเป็นอิสระ บ้างเป็นรัฐบรรณาการ บ้างเป็นชุมชนอิสระ หรือยอมอ่อนน้อมต่อรัฐอื่นในบางครั้งเมื่อจำเป็น ฯลฯ ตั้งอยู่กระจัดกระจายทั่วไป

แม้แต่ชุมชนซึ่งถูกถือว่าเป็นเมืองในสังกัดของรัฐใดรัฐหนึ่ง ในความเป็นจริงก็มีอิสระในการปกครองตนเองสูง ตราบเท่าที่ยังปฏิบัติต่อศูนย์อำนาจตามพันธะเพียงไม่กี่อย่าง (ส่งบรรณาการหรือสินค้าที่เรียกเกณฑ์, และส่งกำลังคนในยามสงคราม, ไม่แข็งเมือง ยอมให้ศูนย์อำนาจแทรกแซงในการสืบราชสมบัติ)แล้ว ก็คือรัฐอิสระในตัวเอง เพราะศูนย์อำนาจจะไม่แทรกแซงในกิจการอื่นใด

2. ศูนย์อำนาจทั้งสามและรัฐเล็กรัฐน้อยทั้งหมดในอนุภูมิภาคนี้ ผ่านประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่อาจเปรียบเทียบกันได้ดังนี้

ก) แม้ว่าศูนย์อำนาจทั้งสามต่างอยู่ในระบอบการเมืองการปกครองที่เรียกว่า "มัณฑละ" เหมือนกัน (มัณฑละ คือเครือข่ายความภักดีและวัฒนธรรม ไม่ผูกโยงด้วยเศรษฐกิจและการปกครอง ค่อนข้างเข้ากันได้ดีกับระบบเมืองของไท-ไต คือเป็นเครือข่ายของ "เจ้า") แต่ความสามารถในการประชุมผู้คนไว้ในเขตศูนย์กลางหนาแน่นผิดกัน ในขณะเดียวกันต้อง

เสนอครั้งแรกในการสัมมนา*อีสาน-ลาว-ขแมร์ศึกษา* ที่มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี 28 พฤศจิกายน 2556

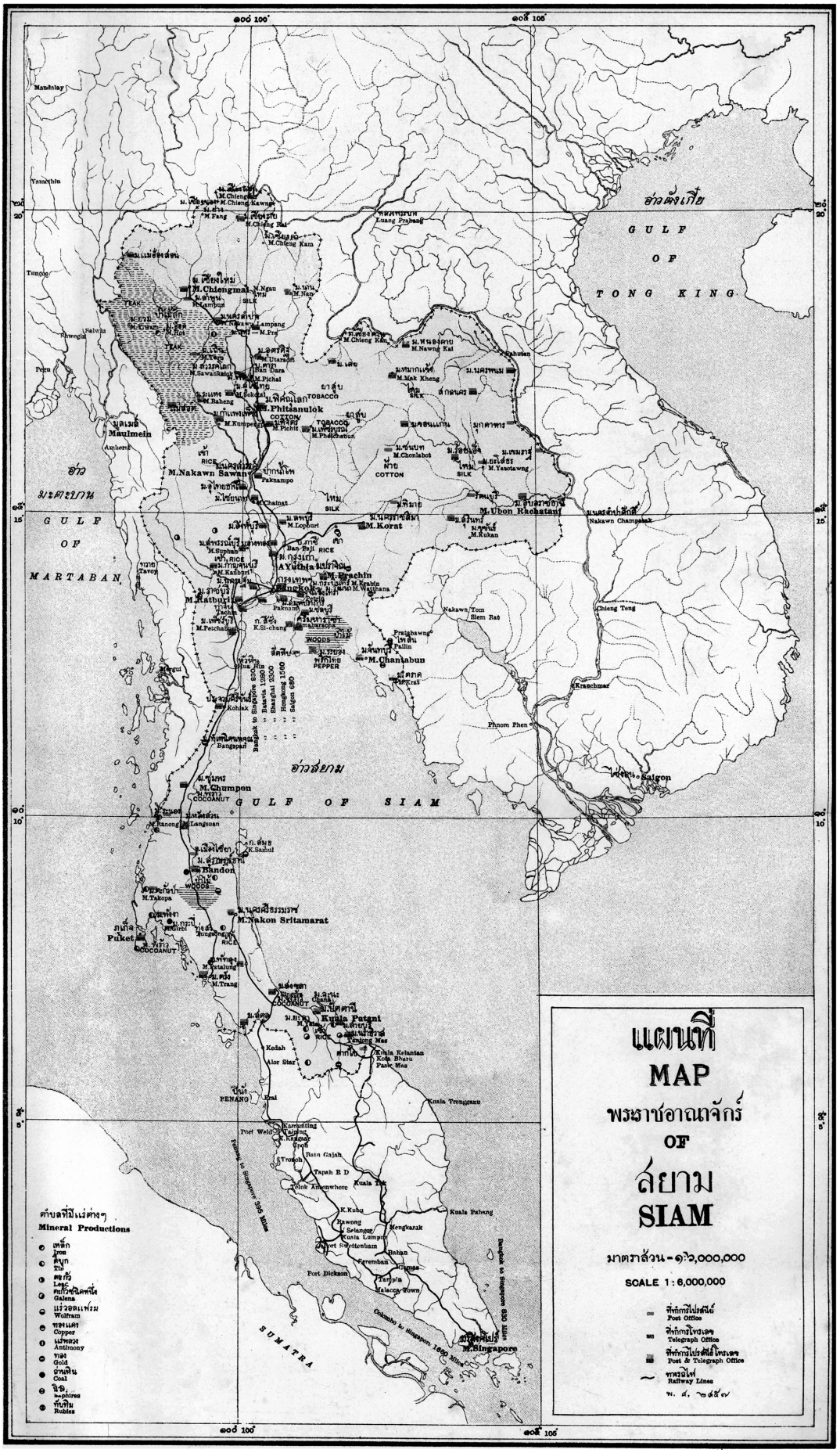

ลาว, กัมพูชา และภาคอีสานของไทย บริเวณลุ่มน้ำโขงตอนกลาง บนแผนที่แผ่นแรกๆ ที่พิมพ์ขึ้นโดยรัฐบาลสยาม สมัย ร.6 เมื่อ พ.ศ. 2457 (จากหนังสือ *แผนที่ : ประวัติศาสตร์-ภูมิศาสตร์-การเมือง กับสิทธิอาณานิคมในอาเซียน-อุษาคเนย์* โดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2555 หน้า 253)

เข้าใจด้วยว่า คนคือกำลังแรงงานและข้าว รัฐในภูมิภาคอุษาคเนย์ตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรนี้

ในกัมพูชา เมื่อศูนย์กลางของราชอาณาจักรถูกเคลื่อนย้ายออกไปจากแถบเมืองพระนคร สมรรถภาพที่จะประชุมผู้คนจำนวนมากอย่างหนาแน่นเช่นสมัยเมืองพระนครก็หมดไป ศูนย์กลางไม่มีกำลังคนในการพัฒนาระบบชลประทานที่ซับซ้อนอย่างเมืองพระนครอีกเลย (ยังเป็นข้อถกเถียงทางวิชาการว่า เมืองพระนครมีระบบชลประทานที่ซับซ้อนหรือไม่ แต่ไม่มีใครปฏิเสธว่าเมืองพระนครสามารถประชุมผู้คนได้หนาแน่น ในอาณาบริเวณที่รัฐสามารถควบคุมได้) ศูนย์อำนาจของกัมพูชา จึงรวบรวมประชากรไว้ภายใต้การควบคุมโดยตรงของส่วนกลางได้ไม่หนาแน่นตกเป็นเหยื่อการรุกรานของเพื่อนบ้านซึ่งสามารถระดมกำลังผู้คนได้มากกว่า

ที่ราบอันเหมาะแก่การทำนาดำทั้งของหลวงพระบางและเวียงจันมีขนาดเล็ก ซึ่งอยู่ชิดกับลำน้ำโขงเท่านั้น ทางด้านตะวันออกเป็นแนวทิวเขาสูงซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแถบภูเขาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อันกว้างใหญ่ไพศาล (ซึ่งเรียกว่า Zomia) อันเป็นที่อยู่ของประชาชนที่ต้องการอยู่นอกรัฐ ฝั่งตรงข้ามลำน้ำโขงด้านตะวันตกของหลวงพระบางก็เป็นทิวเขาเช่นเดียวกัน หลวงพระบางจึงถูกกระหนาบด้วยเขตภูเขากว้างใหญ่ไพศาลทั้งสองด้าน นี่อาจเป็นเหตุผลให้ศูนย์กลางของอาณาจักรล้านช้างต้องขยับลงทางใต้สู่เวียงจัน ซึ่งแม้ไม่ได้มีพื้นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่นักด้านทิศตะวันออก แต่เมื่อข้ามโขงมาสู่ฝั่งตะวันตก ก็จะมีที่ราบสูงกว้างใหญ่ และล้านช้างสมัยเวียงจันก็ได้กระจายผู้คนข้ามมาตามแนวริมฝั่งโขงด้านตะวันตกอยู่แล้ว มี “เมือง” ขนาดใหญ่ เช่น นครพนม เป็นต้น แม้กระนั้นจำนวนประชากรที่เวียงจันสามารถรวบรวมไว้ใต้การควบคุมโดยตรงก็มีจำกัด หากอธิบายด้วยแนวคิดของ James Scott (ใน The Art of Not Being Governed) ก็คือ เวียงจันอยู่ใกล้ Zomia เกินไป จะขยายไปเอากำลังคนและทรัพยากรจากบนภูเขา ก็พบการต่อต้านหลายรูปแบบ นับตั้งแต่อพยพหนีไปถึงก่อกบฏ เมื่อมีกำลังคนไม่มาก จะขยายเข้าทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ก็มีแต่ป่าเขาที่ยากแก่การบุกเบิก

มีหลักฐานว่า ภาคอีสานถัดจากโคราชมาถึงฝั่งแม่น้ำโขง มีผู้คนเบาบาง เมื่อราชอาณาจักรล้านช้างเริ่มสลายตัว ก็มีผู้คนจากฝั่งซ้ายอพยพเข้ามาตั้งภูมิลำเนาบ้าง (เข้าใจว่าเพื่อหนีพันธะของรัฐ เช่น ตำนานของพระครูโพนสะเม็ก หรือยาดูขี้หอม กล่าวว่า ท่านพาผู้คนไปยังกัมพูชาก่อน แต่พบว่าที่นั่นเก็บส่วยสาอากรในราคาสูง จึงอพยพข้ามโขงมาอยู่ทางอีสานใต้) มีงานศึกษาของ Volker Grabowski ซึ่งพยายามจะแคะจากหลักฐานที่พอมีอยู่ยืนยันว่า มีประชากรตั้งภูมิลำเนากระจัดกระจายในอีสานก่อนที่บางกอกจะกวาดต้อนผู้คนมาตั้งภูมิลำเนาขนานใหญ่ ส่วนมากของประชากรอีสานมาจากการกวาดต้อนเกลี้ยกล่อมผู้คนจากฝั่งขวาหลังสมัยเจ้าอนุ เพื่อเรียกเก็บส่วยและแรงงาน ทิ้งป่าหรือดินแดนไร้คนเป็นเขตกันกระทบกับเวียดนามทางฝั่งซ้าย ถือเป็นชายขอบของมัณฑละ และ Grant Evans เรียกว่าเป็น Laoization ของอีสาน

เมื่อเปรียบเทียบกับอยุธยา ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากว้างใหญ่กว่ากันมาก แม้ว่าในระยะแรก ระบบ “เมือง” ของพวกไต-ไท ทำให้อยุธยามีกำลังผู้คนได้จำกัด แต่ในเวลาต่อมาก็สามารถขยายไปรวม “เมือง” อื่นๆ ในที่ราบลุ่มนี้ไว้ภายใต้การควบคุมโดยตรงได้หมด อยุธยาจึงสามารถควบคุมกำลังผู้คนได้มากกว่าราชอาณาจักรอีกสองแห่งที่ได้กล่าวแล้ว

ข) ประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของสามราชอาณาจักรก็มีส่วนอธิบายกำลังผู้คนโดยเปรียบเทียบได้

การค้าทางทะเลกับต่างประเทศที่ขยายตัวขึ้นอย่างมากหลังสมัยราชวงศ์หมิงในคริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา เปิดโอกาสให้ผู้ปกครองอยุธยาสะสมโภคทรัพย์ได้มากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในการเมืองของระบบ “เมือง” ของไท-ไต อยุธยากลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาค

ผู้ปกครองกัมพูชาก็มุ่งหวังเก็บเกี่ยวประโยชน์จากการค้าระหว่างประเทศทางทะเลนี้เช่นกัน กษัตริย์กัมพูชาเคยเป็นเจ้าของเมืองท่าที่ขึ้นชื่อสองแห่งคือบันเตียเมียศ (บันทายมาศ) และกำพงโสม ซึ่งมีสำเภามาจอดซื้อ-ขายสินค้าป่าจำนวนมาก แต่การขยายตัวของเวียดนามลงสู่น้ำโขงตอนล่าง (หรือแขมร์โกรม-เขมรต่ำ) ทำให้ตัดแหล่งที่มาของสินค้าป่า ในขณะเดียวกันก็ถูกอยุธยาโจมตีเพื่อทำลายคู่แข่งทางการค้าในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 จึงทำให้เมืองท่าทั้งสองเสื่อมโทรมลง

มีหลักฐานของวิลันดาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ว่า เวียงจันก็อาจเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง แต่ความเสื่อมถอยอำนาจของล้านช้าง และการเข้าไม่ถึงโดยตรงของสำเภากำปั่นจากทะเล ทำให้เวียงจันไม่อาจพัฒนาไปในทางการค้าระหว่างประเทศได้มากกว่าในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศา

โภคทรัพย์อันมากล้นของอยุธยา เปิดโอกาสให้อยุธยากระทำสิ่งที่จะเป็นผลให้อยุธยารวบรวมผู้คนไว้ในความควบคุมได้มากขึ้น และอย่างถาวรมั่นคง นั่นก็คือการสร้างระบบราชการขึ้นเป็นระบบเดียวกัน แม้ไม่มีประสิทธิภาพเท่ากับระบบราชการแบบใหม่ แต่ก็มีประสิทธิภาพในการเก็บส่วยและแรงงานจากประชาชนได้กว้างขวางขึ้น รักษาอำนาจของผู้ปกครองได้อย่างที่รัฐไท-ไตไม่เคยทำได้มาก่อน ระบบราชการของอยุธยา ทำให้ระบบปกครองกลายเป็นสถาบัน มีความยั่งยืน แปรเปลี่ยนความภักดีที่มีต่อบุคคลไปเป็นความภักดีต่อสถาบัน (แม้ว่าความภักดีต่อบุคคลยังมีความสำคัญอยู่ก็ตาม) ขยายอำนาจของส่วนกลางไปเหนือ “เมือง” ต่างๆ ที่อยู่ไกลจากราชธานี แม้ยังมีความลดหลั่นกันตามระยะทาง แต่ก็ทำให้พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจมากขึ้น เพราะตรวจสอบควบคุมได้ใกล้ชิดมากขึ้น

แม้ว่าสายสัมพันธ์กับ “เจ้า” ยังมีความสำคัญ แต่ก็สำคัญน้อยลง พิธีกรรมและการคุมระบบราชการมีความสำคัญกว่า จึงทำให้ผู้ที่จะเข้าสู่สนามแข่งขันชิงราชสมบัติมีมากขึ้น ไม่จำกัดแต่เพียง “เจ้า” เท่านั้น ขุนนางชั้นสูงก็อาจเข้ามาสู่การแข่งขันชิงราชบัลลังก์ได้ ความมั่นคงของระบบปกครองส่วนกลางอาจดูขาดความมั่นคง แต่ส่วนที่เป็นสถาบันของระบบปกครองกลับอำนวยความมั่นคงได้มากกว่าความภักดีต่อบุคคลเพียงอย่างเดียว ดังที่เคยเป็นมาในระบบ “เมือง” ของไท-ไต กล่าวอีกนัยะหนึ่งคือเป็น “มัณฑละ” ที่มั่นคงและยั่งยืนกว่า สามารถเผชิญกับการ “เสียกรุง” ได้ถึงสอง-สามครั้ง

ระบบราชการยังทำให้อยุธยาสามารถเกณฑ์ทัพได้ใหญ่ขึ้น เพราะสามารถควบคุมไพร่ได้กว้างขวางกว่าเดิม เก็บส่วยสาอากรได้มากขึ้น แสวงหาสินค้าป่ามาป้อนตลาดได้หลากหลายมากขึ้น ยิ่งทำให้สถานะศูนย์การค้าของอยุธยามีความสำคัญเพิ่มขึ้นไปอีก เมื่อรวมกับโภคทรัพย์จากการค้าระหว่างประเทศ จึงทำให้สามารถสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์ที่มีอำนาจมากขึ้นได้ด้วย ทำให้สถานะด้านกำลังทหารของอยุธยาเมื่อเปรียบเทียบกับราชอาณาจักรอื่นสูงกว่ากันอย่างเห็นได้ชัด นับตั้งแต่ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา

ควรกล่าวด้วยว่า โอกาสของการค้าทางทะเลเช่นนี้ไม่ได้เกิดแก่อยุธยาเพียงแห่งเดียวในอุษาคเนย์ภาคพื้นทวีป ลุ่มน้ำอิรวดีตอนล่างหรือที่เรียกหัวเมืองมอญ และเมืองท่าตามชายฝั่งเวียดนาม โดยเฉพาะทางใต้ ก็มีโอกาสอย่างเดียวกัน ศูนย์อำนาจที่สามารถควบคุมแหล่งค้าขายดังกล่าวนี้ได้ ย่อมเข้าถึงโภคทรัพย์จากการค้าระหว่างประเทศสามารถพัฒนาทั้งระบบปกครองและการทหารได้ไกลกว่าส่วนอื่น ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18-ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ศูนย์อำนาจใหญ่ที่สามารถกุมการค้าระหว่างประเทศในสามแหล่งดังกล่าวนี้ได้ เกิดเป็นราชอาณาจักรใหญ่ที่มีกำลังกล้าแข็งทัดเทียมกันขึ้นสามแห่ง คือ อังวะ, อยุธยาที่บางกอก และเว้ จึงเกิดการแข่งขันกันสถาปนาอิทธิพลทางการเมืองเหนือดินแดนที่ไม่มีโอกาสอย่างเดียวกัน อันเป็นผลกระทบโดยตรงต่ออนุภูมิภาคนี้

๓. ประชาชนในรัฐที่อยู่ในอนุภูมิภาคนี้ ไม่เคยอยู่ในรัฐที่มีเขตแดนแน่นอน (bounded space) มาก่อน จนเมื่อย่างเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ จึงเกิดรัฐที่มีเขตแดนชัดเจนแน่นอนขึ้น ทั้งหมดล้วนเป็นการสร้างขึ้นด้วยอำนาจของจักรวรรดินิยม

การเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ของสามดินแดนนี้มีอะไรที่น่าเปรียบเทียบกันอยู่ไม่น้อยเช่นกัน

ส่วนที่ต่างกันอย่างสำคัญก็คือ

ในสยาม การรวมศูนย์โภคทรัพย์ที่เคยกระจายอยู่กับขุนนางส่วนกลางและเจ้านายไว้ในมือของราชบัลลังก์เป็นกำลังที่จะขยายอำนาจของส่วนกลาง เมื่อเกิดรัฐสมัยใหม่จึงทำให้ศูนย์กลางครอบงำได้หมด อีสานไม่ได้ขึ้นกับโคราชหรืออุบล แต่อยู่ใต้การกำกับอย่างใกล้ชิดของกรุงเทพฯ สูญสิ้นอัตลักษณ์ของตนเอง

ในฝั่งลาวและกัมพูชา ฝรั่งเศสไม่สามารถหาทุนจากภายในมาจัดการอย่างนั้นได้ หวาดระแวงต่อการแข็งข้อมากกว่า เพราะเกิดขึ้นตลอด ได้แต่ปราบด้วยกองทัพเวียดนาม การเข้ามาสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่จึงเป็นเพียงการรวมอำนาจประจำถิ่นไว้ภายใต้สัญลักษณ์เดียวกันคืออินโดจีนของฝรั่งเศส แต่ไม่ทำให้อำนาจส่วนกลางแข็งพอ

จะไปกำกับควบคุมส่วนอื่นๆ ได้จริงจังนัก

รัฐสมัยใหม่ จากภายนอก

1. แรงผลักดันให้เข้าสู่รัฐสมัยใหม่ ล้วนเป็นแรงผลักดันจากภายนอก

อีสานถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม มีความพยายามเผยแพร่ “ความทันสมัย” ตามนิยามของกรุงเทพฯ ผ่านระบบการศึกษาและพระสงฆ์สายธรรมยุติกนิกาย แต่แตกต่างจากภาคเหนือและภาคใต้ของสยาม ชนชั้นนำตามจารีตเดิมของอีสานไม่ค่อยถูกผนวกเข้าไปในกลุ่มชนชั้นนำใหม่ ที่มีพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีเป็นประธานมากนัก

นักชาตินิยมอีสานในระยะแรกๆ จึงมีจินตนาการถึงความเป็นชาติสยามค่อนข้างแตกต่างกับนักชาตินิยมในส่วนกลาง เช่น เน้นประโยชน์ของประชาชนในภาคอีสานสูงกว่าการจรรโลงโครงสร้างอำนาจซึ่งรับมรดกสืบทอดมาจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และด้วยเหตุดังนั้นจึงถูกกล่าวหาว่าต้องการแยกดินแดนจากสยาม

ในกัมพูชา นโยบายของฝรั่งเศสแกว่งไปมาระหว่างการผนวกกัมพูชาเป็นส่วนหนึ่งของสหพันธรัฐอินโดจีนภายใต้ฝรั่งเศส หรือเป็นกัมพูชาภายใต้ฝรั่งเศส “อินโดจีน” นั้นถูกครอบงำด้วยเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเวียดนาม ซึ่งทำให้ไม่สามารถกลืนกัมพูชาเข้าไปได้ อย่างน้อยก็ในทางวัฒนธรรม เช่น พระสงฆ์กัมพูชายังนิยมเดินทางมาเรียนทางศาสนาในกรุงเทพฯ จึงเท่ากับช่วยสถาปนาอิทธิพลไทยให้ยั่งยืนในกัมพูชา ประมาณต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ฝรั่งเศสจึงหันมาลงทุนด้านวัฒนธรรมในกัมพูชา เพื่อสร้างระบบการศึกษาและพุทธศาสนาของเขมรขึ้น

สำนึกชาตินิยมกัมพูชาในระยะแรก จึงเริ่มแพร่หลายในหมู่พระสงฆ์ และผู้มีการศึกษาแผนใหม่ในแนวของเขมรเองก่อน

พัฒนาการในลาวก็เช่นเดียวกับกัมพูชา เพียงแต่เกิดหลังจากนั้นอีกระยะหนึ่ง เพราะฝรั่งเศสเริ่มต้นการศึกษาแผนใหม่ในลาว ทั้งของพระสงฆ์และประชาชนทั่วไปช้ากว่าในกัมพูชา เจ้านายจากหลวงพระบางซึ่งได้รับการศึกษาแผนใหม่ก่อน (ทั้งที่ไซ่ง่อนและปารีส) จึงมีบทบาททางการเมืองเชิงชาตินิยมมาตั้งแต่ระยะเริ่มต้น และมีบทบาททางการเมืองสูงในราชอาณาจักรลาวที่เป็นเอกราช

แรงผลักดันจาก “คนนอก”

2. “คนนอก” ไม่ได้มีบทบาทแต่เพียงผลักดันทั้งสามดินแดนเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ แต่ปรากฏในชีวิตผู้คนอย่างเป็นรูปธรรมกว่านั้นมาก

ในสยาม รัฐบาลไทยส่งข้าราชการที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่ไปเป็นผู้ปกครองในอีสาน ส่วนใหญ่คือคนกรุงเทพฯ และปริมณฑล ซึ่งได้รับการศึกษาแผนใหม่ก่อน และแทบไม่รู้จักวัฒนธรรมอีสานเลย ภารกิจหลักคือการควบคุมที่จะทำให้รัฐส่วนกลางได้ประโยชน์อย่างเต็มที่ นับตั้งแต่ค่านาและค่ารัชชูปการ ไปจนถึงกำลังประชากรที่จะสนับสนุนรัฐแบบใหม่สยาม

ไม่ต่างจากชาวเบงกอลีในอินเดีย ซึ่งได้รับการศึกษาแผนใหม่ที่อังกฤษนำมาก่อนคนอื่น คนเหล่านี้ถูกส่งไปบรรจุอัตราต่างๆ ในระบบราชการแบบใหม่ทั่วอินเดีย ก่อให้เกิดความรังเกียจชาวเบงกอลีในหมู่ชนอื่นๆ

คนกรุงเทพฯ ก็ถูกส่งไปรับตำแหน่งปกครองเช่นเดียวกัน และถูกคนอื่นมองว่าเป็นคนนอก แม้มีอำนาจที่ต้องยอมรับ แต่ก็เป็นตัวแทนอำนาจจากภายนอกที่เข้ามาแย่งชิงผลประโยชน์ของคนท้องถิ่น คำขวัญของ พคท. ในภายหลังคือ “ไม่รบนาย ไม่หายจน” นำมาจากคำกล่าวของประชาชนในภาคใต้ หลังจากถูกสยามผนวกเข้ามาสู่รัฐสมัยใหม่ (คำว่า “นาย” ในภาษาถิ่นใต้หมายถึงข้าราชการกรุงเทพฯ ในท้องถิ่น)

ในลาว ข้าราชการอาณานิคมที่ถูกส่งเข้าทำหน้าที่ปกครองคือคนเวียด รวมทั้งครูที่ถูกนำมาสอนวิชาแบบตะวันตกและภาษาฝรั่งเศสด้วย นอกจากนี้ยังมีชาวเวียดนามที่อพยพเข้ามาทำการค้าขายตามเมืองต่างๆ ของลาว

อีกจำนวนมาก ในช่วงนั้นประชากรในเขตเมืองของลาวทุกเมือง ยกเว้นหลวงพระบาง กว่าครึ่งของประชากรล้วนเป็นชาวเวียดทั้งสิ้น

สภาพเช่นเดียวกันนี้เกิดในกัมพูชาเช่นเดียวกัน แม้ผู้อพยพชาวเวียดไม่ได้เป็นประชากรส่วนใหญ่ในเขตเมือง โดยสัดส่วนเท่าลาว แต่ยังมีชาวเวียดที่อพยพมาตั้งทำกิน ทั้งด้านค้าขายและการเกษตรอีกจำนวนมากอยู่ด้วย

ข้าราชการเขมรเข้าไปแทนที่ชาวเวียดเมื่อใกล้จะได้เอกราช และหลังได้รับเอกราชแล้ว แต่ส่วนใหญ่คือคนที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่ จำนวนมากมีเส้นสายกับนักการเมืองส่วนกลาง ความแปลกแยกระหว่างชาวชนบทเขมรกับชาวเมืองเขมรมีมาก สะท้อนออกมาในการปฏิบัติของเขมรแดงต่อชาวเมืองซึ่งถูกเรียกว่า “ประชาชนใหม่” กับชาวนาในชนบทซึ่งถูกเรียกว่า “ประชาชนมูลฐาน”

รวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง

3. ระบบการเมืองการปกครองของรัฐแบบใหม่ที่เกิดขึ้น คือการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง

ในสยามเกิดเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในกัมพูชาและลาวไม่ได้เกิดอย่างเดียวกันเพราะเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส แต่เนื้อหาไม่ต่างกันนัก คือการรวมอำนาจไว้กับผู้ว่าการทั่วไป (Resident Generale) ที่พนมเปญหรือเวียงจัน (ซึ่งยังต้องขึ้นอยู่กับผู้ว่าการใหญ่ของอินโดจีนที่ฮานอยอีก) ฝรั่งเศสส่งเรซิดังต์ไปประจำตามเขตแขวงต่าง ๆ เป็นชาวฝรั่งเศสที่มีลูกน้องเป็นเวียดนาม นอกจากทำหน้าที่ปกครองแล้ว ก็ยังพยายามดึงเอารายได้จากท้องถิ่นส่งไปยังส่วนกลางด้วย

ในสามกรณีนี้ สยามประสบความสำเร็จในการรวมศูนย์อำนาจได้มากที่สุด เหตุผลก็เพราะรัฐบาลสยามมีโภคทรัพย์มากกว่าดังที่กล่าวแล้ว เพียงแต่ถูกกระจายไปในหมู่เสนาบดีและผู้นำท้องถิ่นมาก ฉะนั้นเมื่อสามารถดึงเอารายได้เหล่านี้มาอยู่ในมือของกษัตริย์ ก็ทำให้สามารถสถาปนาพระราชอำนาจที่รวมศูนย์ได้สำเร็จ ซึ่งยิ่งทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการเก็บค่านาและค่ารัชชูปการอย่างมีประสิทธิภาพ

ในกัมพูชา ฝรั่งเศสล้มเหลวเป็นเวลานานที่จะดึงเอารายได้เหล่านี้มาอยู่ในมือของรัฐบาลกลาง ส่วนใหญ่ถูกส่งเข้าไปบำเรอราชสำนัก ที่เหลือกระจายไปในหมู่ผู้นำท้องถิ่น ความพยายามของฝรั่งเศสที่จะให้มีการจัดสรรงบประมาณอย่างเป็นระบบ โดยตัดส่วนที่จะใช้บำรุงราชสำนักลงประสบความล้มเหลว เพราะกษัตริย์นโรดมไม่ปฏิบัติตาม จนฝรั่งเศสคิดจะปลดออกจากราชบัลลังก์ แต่การกบฏของนักองศรีวัตถาทำให้ชาวเขมรลุกฮือขึ้นทั่วประเทศ แม้ฝรั่งเศสจะส่งทหารเข้ามาปราบปรามจำนวนมาก และแม้ใช้วิธีทารุณโหดร้ายนานาชนิดกับราษฎรเขมร ก็ไม่สามารถปราบกบฏลงได้ ต้องพึ่งกษัตริย์นโรดมให้เสด็จออกมาเรียกร้องให้ชาวกัมพูชาวางอาวุธ กลับประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็ว ฉะนั้นกว่าฝรั่งเศสจะเริ่มปฏิรูประบบราชการของกัมพูชาได้ก็ตกมาถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 แล้ว (โดยส่งเรือปืนมาบังคับให้กษัตริย์นโรดมลงพระนามอีกครั้งหนึ่ง)

ฉะนั้น จนเมื่อฝรั่งเศสต้องล่าถอยจากกัมพูชาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง กระบวนการรวมศูนย์อำนาจของกัมพูชาก็ยังไม่ก้าวหน้าไปมากนัก ความช่วยเหลือที่มหาอำนาจให้แก่กัมพูชาในช่วงสงครามเย็น จึงไม่ตกถึงมือประชาชนมากนัก เพราะถึงแม้ไม่มีการคอร์รัปชั่นในกัมพูชาเลย ก็ยากที่จะกระจายความช่วยเหลือนั้นไปถึงมือประชาชนได้ เพราะขาดกลไกทางการบริหาร

ในลาว ฝรั่งเศสเผชิญปัญหามากกว่าในกัมพูชาเสียอีก เพราะที่จริงแล้วลาวประกอบด้วยศูนย์อำนาจท้องถิ่นสามศูนย์ (หรือสี่ศูนย์หากรวมเชียงขวางด้วย) เวียงจันอาจเป็นที่ตั้งของรัฐบาลอาณานิคม แต่หลวงพระบางเคยเป็นเพียงรัฐในอารักขา มีกษัตริย์ปกครองต่างหากออกไป ส่วนจำปาศักดิ์ เพิ่งถูกรวมเข้ามาในภายหลัง และมี “เจ้าชีวิต” ต่างหากของตนเอง

นอกจากนี้ในความเป็นจริงแล้ว ศูนย์อำนาจทั้งสามมีอำนาจอยู่จำกัดเฉพาะในที่ราบลุ่มติดแม่น้ำโขง ยังมีประชากรอีกจำนวนมาก (ครึ่งหรือเกือบครึ่งของประชากร) ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตภูเขา มีความสัมพันธ์กับศูนย์อำนาจในที่ราบลุ่มในลักษณะบรรณาการแบบรัฐมัณฑละ ทั้งศูนย์อำนาจลาวและฝรั่งเศสเองก็ไม่มีกำลังเพียงพอจะเข้าไป

ผนวกเอาประชากรเหล่านั้นมาเป็นส่วนหนึ่งของตนได้จริง ฝรั่งเศสพยายามสร้างทางหลวงเชื่อมโยงระหว่างตะวันตก–ตะวันออก ทั้งเพื่อลดอิทธิพลของสยามและเพื่อแผ่อำนาจเข้าไปยังรัฐและชุมชนในเขตภูเขา แต่ก็ไม่มีทุนมากพอที่จะทำให้เส้นทางคมนาคมเหล่านั้นมีสภาพดีใช้งานได้ทั้งปี การสะสมกำลังทรัพย์จากประชากรภายใต้อาณานิคมของตนจึงทำได้น้อย (หากว่าเฉพาะตัวเงินที่เป็นงบประมาณ ฝรั่งเศส “ขาดทุน” ในการปกครองลาว เพราะต้องนำเงินจาก “อินโดจีน” มาอุดหนุนทุกปี)

เมื่อสิ้นสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยามแล้ว จะว่าสยามเป็นรัฐอันหนึ่งอันเดียวอย่างแท้จริงก็คงไม่ได้ แต่สยามได้วางโครงสร้างพื้นฐานในการปกครองเอาไว้มั่นคงพอที่จะทำให้รัฐบาลในสมัยต่อมาค่อยๆ ขยายอำนาจของส่วนกลางออกไปกว้างขึ้นและเข้มข้นขึ้นได้ แม้ต้องเผชิญกับการแข็งข้ออยู่บ่อยๆ ก็ตาม ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับลาวและกัมพูชาแล้ว ภาคอีสานถูกผนวกเข้าไปในรัฐแบบใหม่มากกว่าส่วนต่างๆ ของลาวและกัมพูชาอย่างมาก

อัตลักษณ์แห่งชาติ

4. หนึ่งในการผนวกเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่คือการสร้างอัตลักษณ์แห่งชาติ (?) ขึ้นแก่ประชาชนในสามดินแดนนี้

รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามและฝรั่งเศสสร้างอัตลักษณ์สำคัญสามประการ คือ ประวัติศาสตร์, ภาษา และพระพุทธศาสนา (แบบไทย, แบบลาว, แบบเขมร) แม้ว่าพัฒนาการของอัตลักษณ์สามประการนี้จะไม่เท่าเทียมกันในสามดินแดน แต่ก็ล้วนเป็นอัตลักษณ์ที่ชัดเจนพอจะนิยามความเป็นแขมร์, ลาว และไทย ในโลกปัจจุบันได้

เนื่องจากเป็นอัตลักษณ์ใหม่ที่ถูกสร้างขึ้น จึงมีความลักลั่นภายในอยู่มากในทั้งสามดินแดน บางส่วนก็ด้วยอิทธิพลตะวันตก บางส่วนก็ด้วยเหตุที่ต้องการลบอัตลักษณ์ของคนท้องถิ่นออกไป

ในสยาม พุทธศาสนาและระบบความเชื่อของท้องถิ่นถูกทำให้อันตรธานไป ศาลปู่ตาในหมู่บ้านของชาวอีสานถูกพระธรรมยุตยุให้เผาทำลายลงเสีย วัตรปฏิบัติของพระอีสานหลายอย่างถูกคณะสงฆ์ในกรุงเทพฯ สั่งห้าม แม้แต่ตัวธรรมซึ่งเป็นอักษรสำหรับเขียนบาลีก็ไม่มีใครเล่าเรียนสืบต่อมาอีก ทั้งนี้ยังไม่พูดถึงภาษาท้องถิ่นไม่เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาแผนใหม่ที่กรุงเทพฯ บังคับให้เรียน วีรบุรุษท้องถิ่นจำนวนมากถูกหลงลืมไป ยกเว้นแต่สามารถเล่าเรื่องของวีรบุรุษท้องถิ่นให้สนับสนุนความจงรักภักดีต่อราชวงศ์จักรีได้ จึงจะอยู่รอด (เช่น พระยาแลที่ชัยภูมิ)

กรณีของกษัตริย์อนุวงศ์เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัด ขณะที่ชาติลาวถือว่าเป็นวีรบุรุษ รัฐไทยถือว่าเป็นกบฏเช่นเดียวกับสาเกียดโง้ง ซึ่งลาวถือว่าเป็นวีรบุรุษผู้กู้ชาติเช่นเดียวกัน (ซ้ำมีความสำคัญด้วย เพราะเป็นตัวแทนของบทบาท “ลาวเทิง” หรือข่าในการสร้างชาติลาว แม้หลักฐานทางประวัติศาสตร์อาจไม่ชี้ชัดเช่นนั้น)

ในกัมพูชามีกรณีเช่นเดียวกันคือกษัตริย์องค์จัน หรือพระสัตถาธิราช (นักพระสัตถา) ล้วนเป็นวีรกษัตริย์ที่ต่อต้านอำนาจของต่างชาติ ในขณะที่ทางไทยถือเป็นศัตรูของชาติ

อันที่จริงทั้งสามรัฐไม่เคยเป็น “ชาติ” มาก่อน แต่อัตลักษณ์ที่เพิ่งสร้างขึ้น ทำให้เราต้องรับเอามรดกความเป็นศัตรูของรัฐโบราณเหล่านั้นมาเป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำแห่งชาติไปด้วย

นอกจากนี้ตะวันตกยังสร้างความหมายใหม่ให้แก่สัญลักษณ์ของ “ชาติ” ด้วย

ตัวอย่างที่เห็นชัดคือเมืองพระนครในกัมพูชา การศึกษาของนักวิชาการฝรั่งเศสให้ความหมายใหม่แก่เมืองพระนคร กลายเป็นที่จาริกแสวงประสบการณ์ของนักท่องเที่ยวทั่วโลก ในเชิงเพ้อฝันโรแมนติค แต่เมืองพระนครเคยมีความหมายอีกอย่างหนึ่งแก่ชาวเขมร นั่นคือเป็นที่จาริกแสวงบุญทางพุทธศาสนาแบบเขมร นักวิชาการฝรั่งเศสคนหนึ่งคือ Francois Bizot กล่าวถึงเมืองพระนครก่อนสมัยเขมรแดงว่า มีชีปะขาว, ฤษี, พระภิกษุ และฆราวาสจำนวนมาก จาริกมาปฏิบัติธรรมที่นั่นอยู่เสมอ นครวัดนครธมจึงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ไม่ใช่พื้นที่การท่องเที่ยวสำหรับปีนป่ายก้อนหินเล่น

ปัจจุบันรัฐบาลเขมรทุกยุคทุกสมัย ต่างถือปราสาทในเมืองพระนครเป็นสัญลักษณ์ของความรุ่งโรจน์ในอดีตของชนชาติเขมร ใกล้ไปทางความหมายของนักวิชาการฝรั่งเศส มากกว่าความหมายตามประเพณีพื้นบ้านของชาว

กัมพูชา

สุโขทัย, ศรีสัชนาลัย, อยุธยา น่าจะมีความหมายในท้องถิ่นอีกอย่างหนึ่ง แต่ในกระบวนการสร้าง "ชาติ" สยาม ได้ให้ความหมายใหม่ที่เกี่ยวโยงกับสถาบันกษัตริย์ไปจนหมด

การเข้าถึงทรัพยากร

5. ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดในการสร้างรัฐสมัยใหม่ ทำให้ประชาชนทั้งสามอนุภูมิภาคต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในการเข้าถึงทรัพยากรขนานใหญ่เหมือนกัน

คือเมื่อระบบการเมืองเริ่มเปลี่ยนจากมัณฑละมาเป็นรัฐสมัยใหม่ รัฐส่วนกลางเปลี่ยนวิธี "ขูดรีด" ต่างออกไป คือ

1. เก็บเป็นตัวเงิน

2. ยังบวกกับการเกณฑ์แรงงานด้วย (ในลาวและกัมพูชา ในสยามเลิกด้วยกฎหมายแต่ในทางปฏิบัติก็ยังทำอยู่) แต่เมื่อระบบปกครองเปลี่ยน การเกณฑ์อาจถูกเรียกไกลออกไป และล้วนเป็นการทำงานให้รัฐบาลกลาง (ไม่ใช่ระบบแลกเปลี่ยนของนายที่อยู่ในท้องถิ่น แต่ทำงานให้หลวงที่อยู่ไกล จึงไม่ให้ความคุ้มครองเป็นการตอบแทน เรื่องนี้เป็นมากในสยาม แต่ปรากฏน้อยกว่าในลาวและกัมพูชา)

เกิดการต่อต้านของประชาชนทั่วไป มีการเคลื่อนไหวที่เรียกว่ากบฏหลายครั้ง ทั้งในสยาม, กัมพูชา และลาว การ "กบฏ" ในลาวมักเกิดกับ "ชนส่วนน้อย" (รวมไทลื้อเมืองสิงห์) เพราะถูกเรียกเก็บทรัพยากรหรือเข้าไม่ถึงทรัพยากรบางตัวที่เคยใช้อยู่ บางครั้งเป็นการเคลื่อนไหวของประชาชน บางครั้งมีอำนาจท้องถิ่นตามประเพณีเข้าร่วมด้วย เช่น "กบฏ" เงี้ยวเมืองแพร่ในสยาม

ที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งในการเปลี่ยนการจัดการทรัพยากร ก็คือ อำนาจของรัฐสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นนี้ไม่มีกำลังหรือไม่มีความปรารถนาที่จะสร้าง "เครื่องมือ" ของการขูดรีดของตนเอง คือระบบราชการที่พร้อมมูล แต่ใช้การสร้างพันธมิตรกับอำนาจท้องถิ่น หรืออำนาจตามประเพณี เช่น เชื้อสายเจ้าเมืองเก่า กลุ่มที่เคยเป็นอำนาจเก่าในตาแสง ตำบล หรือสรก ในสยามมีนโยบายมาแต่เริ่มการปฏิรูปว่า จะรักษาโครงสร้างทางสังคมให้คงเดิม (แต่รักษานโยบายนี้ไม่เข้มข้นในอีสาน) ฝรั่งเศสไม่พบโอกาสทางเศรษฐกิจในลาวและกัมพูชา จึงไม่อยากลงทุนด้านการปกครอง

การตอบสนองต่อเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์ จึงแตกต่างกันระหว่างสยามกับลาวและกัมพูชา สรุปคือการเปลี่ยนการใช้ทรัพยากร จากแบบเดิมมาเป็นอีกอย่างหนึ่ง กระบวนการนี้เกิดอย่างเข้มข้นมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา คือการขยายตัวของทุนโลกาภิวัตน์ หรือของเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่

เศรษฐกิจ-การเมือง เสรีนิยมใหม่

6. การขยายตัวของเศรษฐกิจ-การเมืองของระบบเสรีนิยมใหม่ ส่งผลต่อประชาชนในสามดินแดนนี้ต่างกัน

David Harvey กำหนดอย่างคร่าวๆ ว่า เศรษฐกิจ-การเมืองแบบเสรีนิยมใหม่ เริ่มขยายตัวในโลกตะวันตกประมาณทศวรรษ 1970 กว่าจะมีพลังกำหนดนโยบายสาธารณะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ตกถึงทศวรรษ 1980 ตอนปลายแล้ว

กล่าวโดยสรุป ผลของนโยบายเศรษฐกิจ-การเมืองเสรีนิยมใหม่ที่กระทบต่อประชาชนในดินแดนทั้งสามของอนุภูมิภาคนี้ คือการเปิดให้แย่งยื้อทรัพยากรสาธารณะซึ่งประชาชนเคยใช้ประโยชน์อยู่ไปใช้ในทางอื่น ที่ประชาชนเข้าไม่ถึง อาจกระทำโดยรัฐเองในนามของการพัฒนา หรือโดยเอกชนซึ่งได้รับอนุญาตจากรัฐ เช่น ใช้ป่าหรือทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์และทำกินบางฤดูไปปลูกพืชเศรษฐกิจและตั้งโรงงาน หรือการเปลี่ยนแหล่งจับปลาไปเป็นอ่างเก็บน้ำเหนือเขื่อน รวมแม้แต่ทรัพย์สินส่วนตัวของชาวบ้าน โดยเฉพาะที่ดิน ก็อาจได้รับผลกระทบจากโครงการเหล่านี้

เมื่อเปรียบเทียบในสามดินแดนของอนุภูมิภาค ประชาชนในอีสานอาจเผชิญกับการแย่งยื้อทรัพยากรสาธารณะเช่นนี้ได้ดีกว่าในลาวและกัมพูชา เหตุผลสำคัญก็เพราะว่าประเทศไทยได้เริ่มนโยบายพัฒนามาตั้งแต่

ทศวรรษ 1960 เกิดความหลากหลายในการใช้ทรัพยากรมากกว่าลาวและกัมพูชา ตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 1980 มีความพยายามของรัฐไทยในการกระจายทุนลงไปในภาคการเกษตรมากขึ้น ดังนั้นผู้ที่ถูกแย่งยื้อทรัพยากรสาธารณะไปใช้ จึงอาจขยับไปสู่การใช้ทรัพยากรชนิดอื่นได้บ้าง เช่น หันไปทำงานรับจ้างในเขตเมือง ส่งบุตรหลานให้ได้รับการศึกษา (อันเป็นทรัพยากรอีกอย่างหนึ่ง) สูงขึ้น จนกลายเป็นแรงงานกึ่งทักษะได้ในภายหลัง หรือที่สิ้นไร้ไม้ตอกจริงๆ ก็พอมีงานรับจ้างในภาคเกษตรให้ทำตามฤดูบ้าง

ดังจะเห็นได้ว่า ในประเทศไทยคนจำนวนมากสามารถเข้าถึงทรัพยากรแบบใหม่ได้ เช่น กู้เงินมาบุกเบิกที่ดินทำไร่มันสำปะหลังในเขตป่า เหลือคนจำนวนน้อยลงไปเรื่อยๆ ที่ยังต้องใช้ทรัพยากรโดยตรงในแบบเดิม เช่น จับปลาในลำน้ำมูล ดังนั้นแม้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เปลี่ยนเป็นการแลกเปลี่ยนเชิงตลาด คนจำนวนไม่น้อยก็สามารถแลกเปลี่ยนได้ (แม้อย่างไม่เป็นธรรม และถูกเอาเปรียบมาก)

ในลาว นับตั้งแต่ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา รัฐบาลวางนโยบายให้ลาวเป็น “แบตเตอรี่” ของภูมิภาค คือใช้ภูมิประเทศเป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าขนาดใหญ่ จึงต้องอพยพโยกย้ายผู้คนจำนวนมากออกจากแหล่งที่จะสร้างเขื่อนพลังงาน ก่อให้เกิดความเดือดร้อนอย่างมาก แม้ว่าลาวมีประชากรต่อพื้นที่เบาบาง แต่ส่วนใหญ่ของประเทศเป็นหุบห้วยเหวเขา พื้นที่ราบลุ่มมีจำกัด การถูกอพยพออกไปสู่พื้นที่ชายขอบของการเกษตร จึงเป็นความสูญเสียอย่างมหันต์ การผลิตธัญพืชไม่ดีขึ้น ชาวลาวจำนวนมากจึงอยู่ในเศรษฐกิจเลี้ยงตนเองที่ปริ่มน้ำอย่างมาก

ในขณะเดียวกัน พลังงานไฟฟ้าส่วนใหญ่ขายให้แก่เพื่อนบ้าน ตลาดพืชผลการเกษตรไม่ได้ขยายตัวไปตามกำลังการผลิตพลังงาน ประชาชนที่ถูกโยกย้ายไม่อาจใช้ที่ดินนั้นเพื่อผลิตพืชเศรษฐกิจแทนข้าวได้

ในลาว ปรากฏว่าหลังปี 1975 เมื่อพรรคแนวลาวฮักชาดยึดเวียงจันได้ การศึกษาก็ยังขยายตัวช้ามาก บางคนบอกว่าแทบไม่ต่างจากช่วงที่อยู่ภายใต้รัฐบาลลาวภายใต้กษัตริย์ (Royal Laos Government)

พูดอีกอย่างหนึ่งคือ เมื่อเข้าไม่ถึงทรัพยากรเดิม ก็ไม่อาจขยับไปสู่การใช้ทรัพยากรใหม่ได้เช่นชาวอีสาน (ซึ่งก็ไม่ได้หมายความว่าไม่ประสบความเดือดร้อนจากความเปลี่ยนแปลงเลย แต่เมื่อเทียบกับคนจนในลาวและกัมพูชาสถานการณ์ไม่ย่ำแย่เท่า)

ในกัมพูชา จากทศวรรษ 1990 เมื่อรัฐบาลภายใต้การค้ำจุนของสหประชาชาติ ยกเลิกนโยบายสังคมนิยมที่รัฐบาลเฮงสัมรินเคยใช้มา ปัญหาการเข้าไม่ถึงทรัพยากรที่ดินเกิดขึ้นทั้งในเขตเมืองและชนบท ในเขตเมืองมีการไล่รื้อที่ดินเพื่อรองรับธุรกิจนานาชนิดที่กำลังขยายตัว เพราะเอกสารที่เจ้าของที่ดินถือไว้นั้น ไม่ใช่เอกสารสิทธิ์ที่รัฐรับรอง (แม้ว่ารัฐเป็นผู้ออกให้เช่นกัน) ในชนบทมีการจัดสรรที่ดินกันใหม่ ทำให้คนจนไร้อำนาจเข้าไม่ถึงที่ดิน เพราะชนชั้นนำในท้องถิ่นซึ่งสัมพันธ์กับพรรค CPP นำเอาที่ดินแจกจ่ายแก่เครือญาติและบริวารหมด มีการขายป่าแก่เอกชน ผู้คนเข้าไม่ถึงผลิตผลในป่า คนจนชนบทประสบความเดือดร้อนแสนสาหัส เพราะหมดหลักประกันด้านอาหาร ผิดจากสมัยที่ยังทำนารวม (กรมสามัคคี) ซึ่งแม้ไม่เพิ่มผลผลิต แต่ก็เป็นหลักประกันด้านอาหารให้แก่คนจนชนบทได้บ้าง จำนวนไม่น้อยของคนจนชนบทต้องอพยพเข้าเมือง และหันไปใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งเฟื่องฟูขึ้น แต่ช่องทางที่คนจนไร้การศึกษาจะใช้ทรัพยากรท่องเที่ยวได้ก็มีจำกัด นอกจากอาชีพโสเภณี อีกส่วนหนึ่งอพยพเข้าเมืองข้ามประเทศ เพื่อหางานรับจ้างทำ

นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา เกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ขยายตัวในกัมพูชา โดยเฉพาะการทำสวนยางพารา ประชาชนในชนบทยิ่งสูญเสียที่ดินให้แก่นายทุนสวนยางมากขึ้นไปอีก (ต้องไม่ลืมด้วยว่า ชาวนาเขมรปลูกข้าวเพื่อยังชีพ การเข้าไม่ถึงที่ดิน จึงเท่ากับเข้าไม่ถึงอาหาร)

อย่างไรก็ตาม การถูกขับออกไปจากทรัพยากรในกัมพูชานั้น สัมพันธ์อย่างมากกับการเมืองในกัมพูชาเอง ความปั่นป่วนที่เกิดขึ้นจากเศรษฐกิจ-การเมืองเสรีนิยมใหม่ในกัมพูชา เป็นเหตุให้ประชาชนจำนวนมากขึ้นมีสำนึกทางการเมืองใหม่ด้วย เช่น ผู้ที่อพยพเข้าเมืองเข้าถึงข่าวสารข้อมูลมากขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่อพยพข้ามแดนไปทำงานในประเทศเพื่อนบ้าน ได้เห็นแบบอย่างที่แตกต่างจากประเทศของตนมาก ดังนั้นการเมืองกัมพูชาจึงอาจอยู่ในสภาวะเปลี่ยนผ่าน ดังจะเห็นได้จากผลการเลือกตั้งในกัมพูชาในปี 2013 นี้ แม้แต่นโยบายใช้ความรุนแรงกับศัตรูทางการ

เมืองของพรรค CPP ซึ่งเคยใช้ได้ผลมานาน ก็อาจใช้ไม่ได้ผลอีกแล้ว

ฉะนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับลาว กัมพูชาอาจอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านทางการเมืองที่น่าจับตาดูมากกว่า เช่นเดียวกับภาคอีสาน ซึ่งเป็นฐานสำคัญของ “ขบวนการเสื้อแดง” อันเป็นเครื่องหมายของการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองครั้งสำคัญในประเทศไทยเช่นกัน

ทรัพยากรอีกอย่างหนึ่งที่ควรพูดถึงคือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ซึ่งแปรรูปไปในทั้งสามอนุภูมิภาค จากการแลกเปลี่ยนที่คนจนเล็กๆ พอจะเข้าถึงทรัพยากรบ้าง กลายเป็นการที่คนจนเล็กๆ ต้องพึ่งพาการอุปถัมภ์ของผู้มีอำนาจในท้องถิ่นจนหมดตัว การแลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ซึ่งก็ไม่เป็นธรรมอยู่แล้ว ยิ่งไม่มีความเป็นธรรมมากขึ้นไปอีก อย่างไรก็ตาม การแปรรูปของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสามดินแดนของอนุภูมิภาคนี้ อาจแตกต่างกัน ตามแต่เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและการเมืองซึ่งต่างกันด้วย แต่อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า แนวโน้มคือกลายเป็นการแลกเปลี่ยนเชิงตลาด แต่เป็นตลาดที่ไม่สมบูรณ์อย่างยิ่ง

ชนชั้นนำ

7. ในทางการเมือง การปฏิวัติทางการเมืองในสามดินแดนนี้ล้วนเริ่มจากการต่อรองอำนาจในกลุ่มชนชั้นนำเท่านั้น ในลาวและกัมพูชา ขจัดฝรั่งเศสออกไปได้ แล้วแย่งอำนาจกันในหมู่ชนชั้นนำ ในไทยก็ไม่สู้จะต่างกันนัก

กำลังสำคัญในการต่อสู้ระหว่างชนชั้นนำคือกลไกของรัฐ โดยเฉพาะกองกำลังติดอาวุธ จนกองทัพกลายเป็นหนึ่งในผู้แย่งชิงอำนาจ และเป็นตัวหลักในการแข่งขันด้วย ในไทย กองทัพเข้ามาครอบงำการเมืองค่อนข้างเร็ว กองทัพบกเผด็จอำนาจได้เด็ดขาดเหนือกองกำลังอื่นในปี 1957 นอกจากนี้ท่ามกลางสงครามเย็น กองทัพของทั้งสามดินแดนขยายตัวขึ้น อำนาจครอบงำการเมืองของกองทัพจึงยิ่งเพิ่มสูงขึ้น นายพล ภูมี หน่อสะหวัน จัดตั้งรัฐบาลฝ่ายขวาภายใต้เจ้าบุญอุ้ม ณ จำปาศักดิ์ ในปี 2503 โดยมีตนเป็นรองนายกฯ และผู้ถืออำนาจที่แท้จริง แต่เพราะความหลากหลายกลุ่มของชนชั้นนำลาว ซึ่งบางส่วนมีกองกำลังในมือของตนเองด้วย เช่น แนวลาวฮักชาด ทำให้กองทัพลาวไม่สามารถครอบงำการเมืองได้เด็ดขาดเหมือนไทยในช่วงเดียวกัน

ในกัมพูชา เจ้าสีหนุกุมอำนาจได้เด็ดขาดโดยอาศัยความนิยมนับถือส่วนพระองค์อย่างหนึ่ง และการผนวกกองกำลังตำรวจและทหารไว้ในกลุ่มผู้ถืออำนาจ เจ้าสีหนุใช้กองกำลังเหล่านี้ปราบปรามศัตรูทางการเมืองอย่างเด็ดขาด แม้กระนั้นในปี 1970 เจ้าสีหนุก็ถูกสภาปลดออกจากตำแหน่งประมุขแห่งรัฐ และภายใต้ระบอบของ นายพล ลอนนอลและนักองค์ศิริมาตัก กัมพูชาก็ได้ประกาศสถาปนาสาธารณรัฐกัมพูชาขึ้น นับจากนั้นสถาบันกษัตริย์กัมพูชาไม่เคยกลับมามีอิทธิพลทางการเมืองดังเดิมอีกเลย

อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบสามดินแดนในอนุภูมิภาค ไม่มีทหารในประเทศใดสามารถครอบงำการเมืองได้หนาแน่นเท่าไทย อย่างไรก็ตาม ในลาว หลังปี 1975 กองทัพอยู่ในความควบคุมของพรรคไม่ต่างจากประเทศคอมมิวนิสต์ทั่วไป ถึงเป็นฐานอำนาจให้แก่พรรค แต่ไม่มีบทบาทอิสระของตนเอง ในกัมพูชา นายกฯ ฮุนเซนควบคุมกองทัพได้ค่อนข้างมั่นคง แต่พรรคฝ่ายค้านได้รับความนิยมมากขึ้นอย่างมากในการเลือกตั้งครั้งสุดท้าย ในขณะที่กัมพูชาต้องสร้างบรรยากาศทางการเมืองที่เอื้อต่อการลงทุนของต่างชาติ ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า นายกฯ ฮุนเซนจะจัดการรัฐประหารในรูปใดรูปหนึ่งขึ้นหรือไม่ เพื่อรักษาอำนาจต่อไป หากทำเช่นนั้น กองทัพก็จะเริ่มมีความสำคัญในฐานะปัจจัยที่ขาดไม่ได้ในการเมือง และถ้าดูตัวอย่างจากประเทศไทย ในที่สุดก็จะกลายเป็นผู้แข่งขันทางการเมืองโดยตัวเอง ในประเทศไทย อิทธิพลของกองทัพเหนือการเมืองดูยังมีมากเหมือนเดิม แต่การรัฐประหารในปี 2006 ชี้ให้เห็นว่า กำลังของประชาชนนอกกลุ่มชนชั้นนำเข้ามาคานอำนาจของกองทัพอย่างเป็นชิ้นเป็นอันมากขึ้น ทั้งความชอบธรรมในการรัฐประหารจะยิ่งได้มายากขึ้นในระยะยาว เช่น เมื่อผลัดแผ่นดิน หรือเมื่อเศรษฐกิจไทยผนึกเข้าไปในเศรษฐกิจทุนนิยมโลกาภิวัตน์มากกว่านี้

กล่าวโดยสรุป ในกัมพูชาและไทย พื้นที่ทางการเมืองขยายตัวขึ้น รวมเอาประชาชนนอกกลุ่มชนชั้นนำเข้าไปจำนวนมาก และทำให้การเมืองของทั้งสามดินแดนนี้ต้องเปลี่ยนไปจากเดิม มากบ้างน้อยบ้าง อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ว่าเฉพาะประเทศไทย อีสานมีประชากรจำนวนมากสุด และกำลังเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็ว ในฐานะภาคหนึ่งของประเทศ อีสานจะมีบทบาททางการเมืองในอนาคตมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

สถาบันกษัตริย์

8. ทั้งสามประเทศในอนุภูมิภาคเคยมีสถาบันกษัตริย์เหมือนกัน จึงน่าเปรียบเทียบความเป็นไปของสถาบันกษัตริย์ทั้งสามกรณีอย่างยิ่ง งานศึกษาเปรียบเทียบนี้คงยังทำไม่ได้ในภาษาไทย ในที่นี้จึงจะพูดถึงอย่างผิวเผิน

สถาบันกษัตริย์ของทั้งสามประเทศต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของรัฐสมัยใหม่ ซึ่งล้วนถือว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน (แม้แต่ภายใต้ระบอบเผด็จการ ก็ต้องถืออย่างเดียวกัน)

ในไทยและกัมพูชา สถาบันกษัตริย์ได้รับความนิยมนับถือสูง เป็นเหมือนสัญลักษณ์ของระเบียบแบบแผนของสังคมที่ขาดไม่ได้ สถาบันกษัตริย์จึงใช้พลังทางวัฒนธรรมข้อนี้ ในการรักษาความมั่นคงของสถาบัน ดังเช่นในกัมพูชา เจ้าสีหนุสร้างระบอบ “สังคมเรียษฎร์นิยม” ขึ้นจากพลังทางวัฒนธรรมข้อนี้ อย่างไรก็ตาม หลังปี 1975 เป็นต้นมา แม้กัมพูชาอาจมีกษัตริย์ในฐานะประมุข รัฐบาลกัมพูชาทุกชุดจะระวังมิให้พลังทางวัฒนธรรมข้อนี้ของกษัตริย์มีบทบาทใดๆ ทางการเมืองหรือสังคมมากนัก สืบมาจนถึงทุกวันนี้

ในลาว แม้ “เจ้าชีวิต” จะมีความสำคัญต่อระเบียบของสังคมไม่ต่างกัน แต่ราชวงศ์หลวงพระบางซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ของราชอาณาจักรลาวที่รวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่ได้รับความนิยมนับถือกว้างขวางทั่วประเทศเหมือนกัมพูชาและไทย การเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของระบบการเมืองเพื่อรักษาให้สถาบันกษัตริย์อยู่รอดต่อไป จึงต้องทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง เช่น ทรงยึดถือรัฐธรรมนูญอย่างแน่นแฟ้น เพราะรัฐธรรมนูญเป็นหลักประกันที่มั่นคงที่สุดของสถาบันกษัตริย์ลาว “เจ้าชีวิต” ไม่เคยลงพระปรมาภิไธยในคำประกาศรัฐประหารของคณะใด แม้ในภายหลังอาจทรงร่วมมือกับรัฐบาลที่มาจากการรัฐประหาร เพราะไม่มีทางเลือกอื่น เสด็จเยี่ยมประชาชนในพื้นที่ห่างไกล แม้แต่ในแขวงหัวพันซึ่งมีการสู้รบ ทรงเห็นว่าลาวต้องเป็นกลางในสงครามเย็น ซึ่งมีตัวแทนของมหาอำนาจสองฝ่ายขนาบลาวอยู่ทั้งสองข้าง แต่ไม่ทรงพระประสงค์ให้ลาวกลายเป็นรัฐคอมมิวนิสต์ ไม่ทรงยอมเป็นเครื่องมือทางการเมืองของสหรัฐในทุกกรณี (ทูตสหรัฐคนหนึ่งรายงานว่า พระเจ้าศรีสว่างวัฒนาได้แต่แย้มพระสรวลต่อคำกราบบังคมทูลเสนอแนะของทูต แต่ไม่เคยปฏิเสธหรือยอมรับ ทรงตัดสินพระทัยดำเนินการเท่าที่พระองค์เห็นสมควรเองเสมอ)

แต่ในที่สุดความพยายามของราชสำนักหลวงพระบางก็ไม่ประสบความสำเร็จ เมื่อฝ่ายคอมมิวนิสต์ยึดประเทศได้ ก็ได้จัดส่งราชสำนักไปรับการศึกษาใหม่ที่เวียงไชย กษัตริย์ พระราชินี และรัชทายาทถูกส่งไปยังค่ายที่เข้มงวดที่สุด และสิ้นพระชนม์ลงหมดในเวลาต่อมา และลาวก็เป็นประเทศแรกในภูมิภาคนี้ที่ไม่มีสถาบันกษัตริย์อีกต่อไป (โอรสของรัชทายาทยังประทับที่ปารีส แต่โอกาสที่จะรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์ลาวคงไม่มีอีกแล้ว)

วัฒนธรรม

9. ประเด็นสุดท้ายที่จะพูดถึงก็คือ คนไทยในปัจจุบันนิยมพูดถึงประชาชนในลาวและกัมพูชา ว่ามีวัฒนธรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับไทย ความคล้ายคลึงด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไม่เป็นปัญหาแก่คนไทย เพราะดูเหมือนเรามีข้อสรุปไว้ก่อนแล้วว่าวัฒนธรรมไทยเป็นแม่แบบที่ประเทศรอบข้างลอกเลียนไปใช้ แต่ความคล้ายคลึงดังกล่าวมีปัญหาแก่คนลาวและเขมรพอสมควร เพราะไปกระทบต่ออัตลักษณ์แห่งชาติของเขา

ประชาชนในกัมพูชามีอัตลักษณ์ของตนชัดเจน เช่น มีอักษรเขมร และภาษาที่แตกต่างจากไทย แต่มีความใกล้เคียงกันด้านนาฏศิลป์ ดนตรี สถาปัตยกรรม และวรรณคดีราชสำนัก เกิดเป็นปัญหาว่าใครเป็นต้นแบบของใครกันแน่ การอ้างเอาเองว่าทุกอย่างล้วนมาจากต้นแบบของไทยทั้งสิ้นย่อมกระทบต่อสำนึกความเป็นแขมร์ ทำให้รู้สึกว่าวัฒนธรรมแขมร์คือการลอกเลียนที่ยังไม่บรรลุถึงมาตรฐานสูงสุด

ในลาว ความคล้ายคลึงด้านอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมยิ่งมีปัญหามากขึ้น อันที่จริงจะพูดว่า ความเป็น “ชาติ”

ลาวในทางวัฒนธรรมนั้นกำลังอยู่ในกระบวนการสร้างขึ้น หรือยังสร้างไม่เสร็จสิ้นลงไป (เหมือนไทย) ในกระบวนการนี้มีการต่อสู้ขัดแย้งกันระหว่างการสร้างบรรทัดฐานของตนเอง โดยไม่อิงอาศัยมาตรฐานไทยเลย กับการสร้างลักษณะเฉพาะของลาวขึ้นจากบรรทัดฐานของไทย

ขอยกตัวอย่างเรื่องภาษา

เคยมีข้อถกเถียงกันในระยะเริ่มต้นของการพิมพ์ว่าให้ใช้ตัวอักษรไทยไปเลย หรือสร้างตัวพิมพ์อักษรไทน้อยของลาว ในที่สุดก็ตัดสินใจสร้างตัวพิมพ์ไทน้อยขึ้นเป็นอักษรของชาติลาว

ด้านอักขรวิธี ก็มีข้อถกเถียงกันว่าควรอาศัยหลักอักขรวิธีไทย (คืออิงกับรากศัพท์) หรืออักขรวิธีที่ถ่ายเฉพาะเสียงอย่างเดียว ในที่สุดก็ตกลงกันที่อักขรวิธีที่ถ่ายเสียงอย่างเดียว แต่ก็ยังมีข้อชวนสับสนอีกมาก ในชื่อเฉพาะต่างๆ เช่น เสียง ร. รักษาไม่มีในภาษาลาวเลย แต่ปรากฏอยู่ในชื่อและสกุลของคนอยู่เสมอๆ ไม่ได้เปลี่ยนเป็นเสียง ล. วิลาศทุกกรณีไป แม้แต่ในชื่อของผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์ลาว

ทั้งนี้ยังไม่นับศัพท์แสงและความหมายของศัพท์ ซึ่งอิทธิพลไทยแทรกลงไปมากขึ้นทุกทีผ่านสื่อและวัฒนธรรมป๊อปจากฝั่งไทย ซึ่งเข้าถึงได้ไม่ยากในลาว

แม้แต่พูดว่าไทยกับลาวเป็นพี่น้องกัน ก็อาจเกิดคำถามได้ว่า ไทหรือไทย เพราะคนลาวยอมรับว่าตนเป็นคนในกลุ่มไท แต่ไม่ยอมรับว่าตนเป็นคนกลุ่มไทย ซึ่งลาวใช้ในความหมายถึงประเทศสยามเพียงอย่างเดียว (ปัญญาชนลาวสมัยก่อนสงครามบางคนบอกว่า สยามเต็มไปด้วยจีนและคนชาติอื่นๆ มี “ไท” อยู่น้อย ทั้งไม่มีอำนาจคุมประเทศด้วย ประชากรพื้นเมืองคือ “ลาว”)

ในภาคอีสาน ประชาชนรู้สึกตัวเป็น “คนอีสาน”เต็มตัวเป็นครั้งแรก คำนี้ที่จริงแล้วเป็นคำที่รัฐไทยสร้างขึ้นให้เป็นอัตลักษณ์ของประชาชนในภาคอีสาน ในกระบวนการกลืนคนพื้นเมืองเข้ามาเป็นพลเมืองของรัฐสมัยใหม่ จนถึงสมัยที่ผู้เขียนเข้าเรียนมหาวิทยาลัย (ต้นทศวรรษ 2500) คนอีสานส่วนใหญ่ยังเรียกตัวเองว่า “ลาว” มีลักษณะเฉพาะเหมือนส้มตำที่แตกต่างจาก “ไทย” อัตลักษณ์ของคนอีสานจึงเปลี่ยนไปอย่างมาก การที่ประชากรเกือบ 2 ใน 3 ของประเทศรู้สึกว่าตัวเป็นพลเมืองเต็มขั้นของไทย ย่อมมีผลกระทบต่อวัฒนธรรมและการเมืองไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

กล่าวโดยสรุปก็คือ อัตลักษณ์ของผู้คนในสามดินแดนของอนุภูมิภาคกำลังขัดเจนขึ้น กลืนเอาอัตลักษณ์ท้องถิ่นอื่นๆ ในแต่ละดินแดนเข้าไปมากขึ้น เช่น ชาวจาม และชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ในกัมพูชา (แม้แต่ชาวเวียด) ก็อาจกลายเป็น “แขมร์” เต็มตัวในวันข้างหน้า เช่นเดียวกับมัง, เย้า, อาข่า, ข่า (หรือ “ลาว” สูง และ “ลาว” เทิง)

กัมพูชา–ไทย กับ เส้นเขตแดน และ ชายแดน

อัครพงษ์ ค่ำคูณ
วิทยาลัยนานาชาติปรีดี พนมยงค์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

เราอาจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง “มโนทัศน์” กับ “เส้นเขตแดน” ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งต่อความเข้าใจ “ชายแดน” โดยแบ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวได้อย่างน้อย 3 ประเภท ได้แก่

1. **เส้นเขตแดนในฐานะ อุปสรรค (barrier)** เป็นมโนทัศน์ทางการเมือง ซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อความมั่นคงทางอำนาจของ “ศูนย์กลาง” ความสัมพันธ์เช่นนี้มักเกิดขึ้นในพื้นที่ซึ่งเส้นเขตแดนมีผลกระทบต่ออธิปไตยของรัฐ เป็นพื้นที่ปฏิบัติการทางทหาร และสามารถนำไปสู่ความขัดแย้ง เกิดปัญหาการกระทบกระทั่งกันตามแนวชายแดนระหว่างรัฐได้

2. **เส้นเขตแดนในฐานะ จุดหมายร่วม (destination)** เป็นมโนทัศน์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ ความสัมพันธ์เช่นนี้มักเกิดขึ้นในพื้นที่ซึ่งเส้นเขตแดนถูกลดความสำคัญลง หลังจากรัฐที่อยู่ติดกันสามารถบรรลุข้อตกลงระหว่างกันได้ เพื่อเปิดโอกาสให้ประชากรสามารถดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้

3. **เส้นเขตแดนในฐานะ พื้นที่พัฒนา (modifier)** เป็นมโนทัศน์ทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลมาจากการคลี่คลายปัญหาทางการเมืองระหว่างรัฐ และเป็นผลสืบเนื่องจากกลไกทางเศรษฐกิจที่เจริญเติบโตมากขึ้น ทำให้พื้นที่ชายแดนได้รับการพัฒนาเพื่อรองรับการขยายตัวของชุมชนตามแนวชายแดนของทั้งสองรัฐ ตัวอย่างเช่น สมาชิกในกลุ่มสหภาพยุโรป สามารถเดินทางข้าม “เส้นเขตแดน” ได้อย่างอิสระ

เนื่องจากในด้านหนึ่ง “เส้นเขตแดน” คือ สัญลักษณ์ของการแบ่งแยกระหว่าง “พวกเรา” กับ “พวกเขา” และ “ที่นี่” กับ “ที่โน่น” หรือ “ภายใน” กับ “ภายนอก” แต่ในอีกด้านหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า การเปิดออกของพรมแดนระหว่างประเทศ จะสามารถลดระดับของอคติและความขัดแย้งระหว่างกันและกันลงได้ ดังนั้น บรรดาผู้คนที่เคยได้ไปเยี่ยมเยือนบริเวณแนวชายแดนและผู้คนที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดน สำหรับเขาเหล่านั้น เส้นเขตแดนได้ถูกลดความหมายและความสำคัญในฐานะเครื่องขีดกั้นระหว่างประเทศ แต่กลับกลายมาทำหน้าที่เช่นเดียวกับประตู ที่นำไปสู่ช่องทางการหันหน้าเข้าหากันของทั้งสองประเทศ

ในปัจจุบัน กระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) ก่อให้เกิดแนวคิดเรื่อง “โลกไร้พรมแดน (borderless world)” ส่งผลให้ “เส้นเขตแดน (borderline)” ถูกลดความสำคัญลงไป ทั้งนี้เพราะเขตแดนแบบใหม่ในรูปของอินเตอร์เน็ตและโลกไซเบอร์ (Cyber space) ดูเหมือนว่าจะทำให้เส้นแบ่งเขตแดนค่อยๆ เปิดออก จนกระทั่งหายไปหมดสิ้น นอกจากนี้ปรากฏการณ์ที่ประเทศต่างๆ รวมตัวกันเป็นสหภาพยุโรป (European Union) ก็ทำให้ทั้งโลกเห็นว่า “เขตแดนระหว่างรัฐชาติ” กลายเป็นเรื่องไม่สำคัญอีกต่อไป ดังจะเห็นได้จาก

การที่ประชากรของประเทศสมาชิกในกลุ่มสหภาพยุโรป สามารถเดินทางข้าม “เส้นเขตแดน” ได้อย่างอิสระ อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตสำคัญประการหนึ่งก่อนที่พรมแดนทางกายภาพของรัฐชาติเหล่านั้นจะบรรลุภาวะ “ไร้พรมแดน” ได้ คือ ต้องมีกระบวนการกำหนดขอบเขตและขีดเส้นเขตแดนให้ปรากฏชัดเจนเสียก่อน หรืออาจกล่าวได้โดยสรุปว่า “Borderline before Borderless”

แม้ว่าในปัจจุบัน เรากำลังเผชิญหน้าอยู่กับแนวคิดเรื่องโลกไร้พรมแดน ที่หมายถึงการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันผ่านเครือข่ายเทคโนโลยีการสื่อสาร แต่แท้จริงแล้ว เรายังอยู่ในโลกที่มี “เส้นเขตแดน” อีกประเภทหนึ่ง ซึ่งทรงอิทธิพลและมีส่วนอย่างยิ่งในการบงการความรู้สึกนึกคิดของเรา เส้นเขตแดนประเภทนี้ ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะขอบเขตทางภูมิศาสตร์ระหว่างรัฐชาติ และไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งปลูกสร้างทางด้านกายภาพ เช่น รั้ว หรือกำแพง เพราะเราไม่สามารถมองเห็น “เส้นเขตแดน” ประเภทนี้ด้วยตาเปล่า แต่กลับมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตประจำวันของเรา คอยกำหนดขอบเขตว่าอะไร “ถูกนับรวม” หรือ “ไม่ถูกนับรวม” อยู่ในกลุ่ม ก่อให้เกิดคำว่า “พวกเรา” และ “ที่นี่” ซึ่งหมายถึงอะไรก็ตามที่อยู่ภายในเส้นเขตแดน แต่ในขณะเดียวกัน ก็เกิดคำว่า “พวกเขา” และ “ที่โน่น” กับทุกสิ่งที่อยู่พ้นออกไปจากเขตแดนของเรา ทำให้เกิด “การกำหนดเส้นเขตแดน” เพื่อการบริหารจัดการอำนาจของรัฐ และเพื่อความต่อเนื่องของผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ โดยให้ “ฝ่ายเรา” ได้รับมากที่สุดโดยไม่คำนึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับ “ฝ่ายเขา” นอกจากนี้ ยังอาจกล่าวได้ว่า “เส้นเขตแดน” เป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนย้ายผู้คน ทุน สินค้า และบริการ รวมทั้งเป็นเครื่องกีดขวางทางความคิด ความรับรู้ ความรู้ และจินตนาการอีกด้วย

ท่ามกลางความสับสนวุ่นวาย และความแตกแยกทางความคิดของผู้คนในสังคมไทย เกี่ยวกับการตีความ “the limits of the promontory of Preah Vihear” ระหว่างไทยกับกัมพูชา ผู้เขียนขอเสนอแนวทางกว้างๆ ในการพิจารณาปัญหาดังกล่าวดังนี้

หลักการข้อที่ 1 ในการเจรจาและการตกลงเกี่ยวกับปัญหาระหว่างไทยกับกัมพูชานั้น ต่างฝ่ายย่อมมีความเท่าเทียมกันที่จะนำข้อมูลและหลักฐานเพื่อยืนยันถึงผลประโยชน์ โดยต้องคำนึงถึงประเทศชาติของตนให้มากที่สุด ตามสิทธิอันพึงมีพึงได้ตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏในเอกสารทางกฎหมาย เช่น สนธิสัญญา (treaty) อนุสัญญา (convention) พิธีสาร (protocol) ข้อตกลง (agreement) บันทึกวาจา (procès-verbal) ปฏิญญา (declaration) บันทึกความเข้าใจ (memorandum of understanding) รวมทั้งเอกสารอื่นๆ เช่น คำพิพากษาศาล ซึ่งได้ร่วมตกลงกันมาแล้วอันเป็นผลพวงจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

หลักการข้อที่ 2 ต่างฝ่ายต้องยอมรับในสิทธิและศักดิ์ศรีความเท่าเทียมกันในฐานะประเทศเพื่อนบ้าน ที่จะเจรจากันด้วยแนวทางแห่งมิตรภาพ ความจริงใจ และมีเจตนาความบริสุทธิ์ ไม่นำ “อคติ” ที่อาจจะเกิดขึ้นจากเหตุผลทางประวัติศาสตร์นานัปการของฝ่ายตน มาปะปนกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏตามหลักการในข้อ 1

หลักการข้อที่ 3 หากเกิดปัญหาขึ้นเนื่องจากมีความขัดแย้งในทางความเห็นด้านหลักฐานเอกสารตามหลักการในข้อ 1 และ/หรือ เกิดความระแวงสงสัยและไม่ลงรอยกันตามหลักการในข้อ 2 ควรพิจารณาว่า การเจรจาที่เกิดขึ้นทั้งหลาย มีจุดประสงค์เพื่อสิ่งใด หากมีจุดประสงค์เพื่อก่อให้เกิดสันติภาพความสงบสุข และความมั่นคงต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งสองประเทศแล้ว ก็ควรยึดหลักการแห่งเหตุและผล เพื่อทำความประสงค์นั้นให้บรรลุเป้าหมายโดยเร็ว ทั้งนี้ต้องเปิดโอกาสให้ “ท้องถิ่น” เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย

หลายท่านคงเคยได้ยินคำกล่าวที่ว่า “ไปสุรินทร์กินน้ำตา ไปบุรีรัมย์ตำน้ำกิน” คำกล่าวนี้ จะเป็นความจริงหรือไม่ต้องถกเถียงกันอีกครั้ง แต่อย่างน้อยก็สามารถแสดงภาพลักษณ์ของพื้นที่ชายแดนว่าเต็มไปด้วยความยากลำบาก อดอยากแร้นแค้น ห่างไกลความเจริญ ไกลปืนเที่ยง บ้านป่าเมืองเถื่อน และไม่ปลอดภัย ดังนั้น พื้นที่ชายแดนจึงไม่ค่อยจะเป็นที่ดึงดูดใจของผู้คนทั่วไปที่มีวิถีชีวิตประจำวันอยู่ใน “เมือง” และน้อยครั้งที่ “คนเมือง” เกิดรู้สึกอยากจะเดินทางไปเยี่ยมเยือน เห็นได้จาก “ชายแดน” เป็นจุดหมายลำดับท้ายๆ ที่ “ข้าราชการ” อยากจะย้ายไป “ประจำการ” หรือ หากจะย้ายไป ก็เป็นการย้ายไป “กินตำแหน่ง” ที่สูงขึ้นชั่วคราว เพื่อรอกลับมาประจำอยู่ในเมืองนั่นเอง

แต่ในอีกด้านหนึ่ง “ชายแดน” เป็นอาณาบริเวณที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของ “ชาติ” ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ “เมืองหลวง” ดังนั้น “รัฐบาล” จึงจำเป็นต้องสร้างกลไกในการบริหารจัดการชายแดนให้อยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เช่น การลักลอบขนสินค้าผิดกฎหมาย ขนยาเสพติด การค้ามนุษย์ การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า เป็นต้น และเป็นที่น่าสังเกตว่าความห่างระหว่าง “เมืองหลวง” กับ “ชายแดน” ที่อยู่ไกลกันเป็นระยะทางหลายร้อยกิโลเมตร ก็ทำให้บางครั้ง “รัฐบาล” ไม่สามารถใช้อำนาจควบคุมหรือดูแลได้อย่างทั่วถึง

ด้วยระยะทางที่ค่อนข้างห่างไกลกันเช่นนี้เอง ผู้คนที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดน มี “ศูนย์กลาง” ชีวิตอยู่ในพื้นที่ชายแดน กลับรู้สึกว่าตนเองอยู่ห่างไกลจาก “เมืองหลวง” และในทางตรงกันข้าม “เมืองหลวง” ได้กลายเป็นพื้นที่ห่างไกล เป็น “ปลายแดน” ของพวกเขา เพราะตลอดชีวิตของพวกเขาอาจไม่เคยเลยที่จะได้มีโอกาสไป “เยี่ยมเยือน” ศูนย์กลางอำนาจรัฐที่ “เมืองหลวง” ก็เป็นได้

นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ของ “เมืองหลวง” กับ “ชายแดน” จะปรากฏชัดขึ้นก็ต่อเมื่อเกิดภัยคุกคามที่มาจาก “เมืองหลวง” ของรัฐฝ่ายตรงข้ามที่อยู่ติดกัน เช่น เมื่อ “เมืองหลวง” ของสองรัฐเกิดมีปัญหาความขัดแย้งกันย่อมทำให้ “ชายแดน” ได้รับผลกระทบขึ้นทันที ทั้งๆ ที่ “ชายแดน” ไม่ได้เป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาความขัดแย้งเหล่านั้น และ “ผู้คนที่เมืองหลวง” ของทั้งสองรัฐซึ่งอยู่ห่างไกลกัน ก็อาจจะไม่ทราบมากนักถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อ “ผู้คนที่ชายแดน”

อาจกล่าวได้ว่า “ผู้คนที่ชายแดน” ของรัฐซึ่งอยู่ประชิดติดกัน มีวิถีชีวิตที่ติดต่อสัมพันธ์ ไปมาหาสู่กันฉันญาติมิตร โดยในบางพื้นที่ “เส้นเขตแดน” ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตของพวกเขา เป็นที่ชีวิตประจำวันที่ “ไร้พรมแดน” โดยสิ้นเชิง

บทบรรณาธิการ

ขอมอยู่ไหน? ไทยอยู่นั่น
ขอมกับไทย ไม่พรากจากกัน

สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ

ไทยมีประวัติความเป็นมาทั้งของผู้คนและของดินแดน เป็นส่วนหนึ่งของสุวรรณภูมิในอุษาคเนย์ หรืออาเซียน อย่างแยกออกจากกันไม่ได้

ดังนั้น บรรพชนคนอุษาคเนย์ย่อมนับเป็นบรรพชนคนไทยด้วย

ขอมอยู่ไหน? ไทยอยู่นั่น ขอมกับไทย ไม่พรากจากกัน เพราะเป็นคนพวกเดียวกันบนสุวรรณภูมิ แต่มีชื่อเรียกต่างกันด้วยเหตุผลทางวัฒนธรรม

จึงต้องร่วมกันทำความเข้าใจ เรื่องชื่อต่างๆ เช่น ขอม, ไทย, ลาว, สยาม

ขอม

ขอม ไม่ใช่ชื่อชนชาติเฉพาะ ฉะนั้นชนชาติขอมจึงไม่มีจริง

แต่ขอมเป็นชื่อทางวัฒนธรรมมีขึ้นราวหลัง พ.ศ. 1500 ใช้สมมุติเรียกคนบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่นับถือศาสนาพราหมณ์และพุทธมหายาน แล้วใช้ภาษาเขมรสื่อสารในชีวิตประจำวัน กับใช้อักษรเขมรในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์

เช่นเดียวกับคำว่าแขก ใช้สมมุติเรียกผู้นับถือศาสนาอิสลาม และคำว่าคริสต์ ใช้สมมุติเรียกผู้นับถือศาสนาคริสต์

ศูนย์กลางขอมครั้งแรกอยู่ที่รัฐละโว้ (ลพบุรี) ต่อมาย้ายลงไปอยู่ที่อโยธยาศรีรามเทพ (ต่อไปคือกรุงศรีอยุธยา) แล้วขยายไปอยู่กัมพูชา

ด้วยเหตุนี้ใครก็ตาม ไม่ว่า มอญ เขมร มลายู ลาว จีน จาม หรือ ไทย ฯลฯ ที่นับถือศาสนาพราหมณ์ และพุทธมหายาน อยู่ในสังกัดรัฐละโว้-อโยธยา และอาณาจักรกัมพูชาจะได้ชื่อว่าขอมทั้งนั้น

แต่คนทั่วไปมักเข้าใจต่างกันเป็น 2 อย่าง ว่า ขอมคือเขมร และ ขอมไม่ใช่เขมร

ไทย

ไทย แรกมีขึ้นราวหลัง พ.ศ. 1700 พร้อมกับวิวัฒนาการอักษรไทย บริเวณที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลาง

แต่ที่เรียกตนเองว่าไทย เพิ่งพบหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรเก่าสุดหลัง พ.ศ. 2000 อยู่ในวรรณกรรมยุคต้นอยุธยาเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนเริ่มเรื่องกล่าวถึงการละเล่นเบิกโรง ชุดลาวกับไทยฟันดาบ

ขอบเขตของไทยยุคแรกๆ เหนือสุดไม่เกิน จ. อุตรดิตถ์ ใต้สุดบริเวณ จ. เพชรบุรี และอาจต่ำลงไปไม่เกิน จ. ประจวบคีรีขันธ์

คนไทย

คนไทย โดยทั่วไปหมายถึงคนพูดภาษาไทย แล้วมีวิถีชีวิต, มีทัศนะต่อโลก, มีระบบคุณค่า, มีอุดมการณ์, ตลอดจนมีสำนึกร่วมทางประวัติศาสตร์ไทย ที่มีผลประโยชน์ร่วมกันทางเศรษฐกิจการเมือง และสังคมวัฒนธรรม อยู่ในขอบเขตรัฐไทยอันเป็นประเทศไทยปัจจุบัน

คนไทยเป็นใคร? มาจากไหน? อาจพูดง่ายๆ สั้นๆ อย่างไม่เป็นทางการ ว่าคนไทยสายแหรกใหญ่เป็นลาว ที่เคลื่อนจากลุ่มน้ำโขง ลงลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตั้งหลักแหล่งถูกหล่อหลอมยอมรับวัฒนธรรมมอญ–เขมรอย่างเต็มคราบ แล้วแต่งงานกับคนจีนจนมั่งคั่ง จึงเรียกตนเองด้วยชื่อใหม่ว่าคนไทย

คำว่า ไทย ไม่ใช่ชื่อเชื้อชาติ เพราะเชื้อชาติบริสุทธิ์ไม่มีจริงในโลก และไม่ใช่ชื่อชนชาติมาแต่แรก เพิ่งมาสมมุติเรียกขึ้นเมื่อเวลาภายหลังในช่วงใดช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์บริเวณที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น พร้อมวิวัฒนาการอักษรไทย ราวหลัง พ.ศ. 1700

คำเรียกชื่อไทย มีรากจากคำว่าไท หรือไต ของกลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าต่างๆ ที่ตั้งหลักแหล่งกระจัดกระจายในภูมิภาคอุษาคเนย์ เมื่อราว 3,000 ปีมาแล้วเป็นอย่างน้อย โดยเฉพาะที่อยู่บนผืนแผ่นดินใหญ่ทางตอนใต้ของจีน ตั้งแต่บริเวณตอนใต้ลุ่มน้ำแยงซีเกียง ลงไปถึงชายฝั่งทะเล

แต่คนเหล่านั้นไม่ใช่คนไทยของรัฐไทยทั้งหมด แม้บางกลุ่มชาติพันธุ์ทุกวันนี้จะจัดอยู่ในภาษาตระกูลไทย–ลาว หรือลาว–ไทย เช่น ลาว, ลื้อ, จ้วง, ฯลฯ ก็ไม่ใช่คนไทยของรัฐไทย แต่เป็นคนลาวของประเทศลาว, คนลื้อและคนจ้วงของประเทศจีน

คนไทยในประเทศไทยทุกวันนี้ เมื่อได้ยินหรือพบคำว่าไทลื้อ หรือไทจ้วง ก็พากันตีขลุมว่าเป็นคนไทยไปทันที ด้วยความเข้าใจเอาเองอย่างคนปัจจุบัน

แต่ความจริงแล้วไทกับไตข้างหน้าชื่อชาติพันธุ์ แปลว่าคนเฉยๆ และหมายถึงชาวก็ได้ คนพวกนั้นกำลังสื่อความหมายว่าพวกเขาเป็นคนลื้อ, ชาวลื้อ หรือเป็น คนจ้วง, ชาวจ้วง ไม่ใช่คนไทย, ชาวไทย ของรัฐไทยและประเทศไทย

คนไทย หมายถึงใคร? อะไร? ที่ไหน? อย่างไร? ฯลฯ ไม่มีคำอธิบายตายตัวหรือสำเร็จรูป เพราะขึ้นอยู่กับภูมิหลังหรือปูมหลังของผู้อธิบายที่มีต่างกันมากมายหลายหลาก เช่น อาจบอกว่าหมายถึงคนพูดภาษาไทย, คนเกิดในประเทศไทย, ฯลฯ

แต่ก็ไม่ใช่แค่นั้น เพราะคนจำนวนไม่น้อยไม่พูดภาษาไทย และไม่ได้เกิดในประเทศไทย แต่ถูกริบเป็นคนไทยได้ในทางกฎหมายว่าด้วยสัญชาติ

ไทย หมายถึง คน, ชาว แต่เป็นคนทางสังคมที่ต่างจากสัตว์ และไม่ใช่ผี แต่ทุกวันนี้ถูกกำหนดให้หมายถึง อิสระ, เสรี

มีรากจากคำร่วมสุวรรณภูมิดั้งเดิมว่า ไท, ไต หมายถึง คน, ชาว มีใช้ในภาษาของทุกชาติพันธุ์ เช่น มอญ–เขมร ก็มี ครั้นนานเข้าความหมายเปลี่ยนไปมีฐานะทางสังคมต่ำลงเป็น ข้า, ทาส

หลังรับพุทธศาสนาเถรวาท ใช้ภาษาบาลีอย่างกว้างขวางจนมีรากฐานแน่นหนาแล้ว อิทธิพลคำบาลี**จากไท**มีทั่วไป เลยแปลงคำพื้นเมืองให้มีรูปบาลีตามความนิยมครั้งนั้น โดยเอา ย มาสะกดคำเดิมเป็น ไทย แล้วกำหนดให้ความหมายเปลี่ยนไปหมายถึง อิสระ, เสรี

ไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยสยาม

ไทยน้อย เป็นชื่อที่คนในพระนครศรีอยุธยา ราวเรือน พ.ศ. 2000 ผูกขึ้นเรียกพวกลาว หรือชาติพันธุ์ในวัฒนธรรมลาวบริเวณสองฝั่งโขง ทั้งฝั่งขวา (คือบริเวณอีสานในประเทศไทยทุกวันนี้) และฝั่งซ้าย (คือดินแดนลาวปัจจุบัน) ต่อเนื่องไปทางทิศตะวันออกถึงกลุ่มชาติพันธุ์พูดตระกูลไทย–ลาว ลุ่มน้ำดำ–แดง (ในเวียดนาม), กวางสี–กวางตุ้ง (ในจีน)

ลาวลุ่มน้ำโขง ถูกเรียกสมัยหลังว่าลาวพุงขาว เพราะไม่สักลายตามตัวเหมือนพวกไทยใหญ่ คนพวกนี้ออกเสียงตรงตามรูปอักษร คือ ท เป็น ท และ พ เป็น พ

ไทยใหญ่ เป็นชื่อที่คนในพระนครศรีอยุธยา ราวเรือน พ.ศ. 2000 ผูกขึ้นเรียกพวกลาว บริเวณลุ่มน้ำสาละวินตอนเหนือ (ในพม่า) ต่อเนื่องถึงลุ่มน้ำพรหมบุตร (ในอัสสัมของอินเดีย)

ลาวลุ่มน้ำสาละวิน ถูกเรียกสมัยหลังว่า ลาวพุงดำ เพราะสักลายด้วยหมึกสีคล้ำตามตัวตั้งแต่บั้นเอวลงไปถึงแข้ง (ขา) คนพวกนี้ออกเสียง ท เป็น ต และ พ เป็น ป

ไทยใหญ่ยังถูกเรียกจากชาติพันธุ์อื่นๆ อย่างดูถูกเหยียดหยามเป็นสัตว์เลื้อยคลานว่า เงี้ยว แปลว่า งู (เหมือนคำว่า เงือก, งึม)

เหตุที่ได้นามไทยใหญ่ มีผู้เชี่ยวชาญเคยอธิบายว่าหมายถึงดินแดนและผู้คนที่รับศาสนาจากชมพูทวีป แล้วเติบโตเป็นบ้านเมืองเป็นรัฐก่อนพวกอื่น (คือ ไทยน้อย) ที่เพิ่งรับศาสนาในภายหลัง

แม่น้ำสาละวินเป็นชื่อในภาษาพม่า แต่พวกลาวเรียก น้ำแม่คง หรือแม่น้ำคง

คำว่า คง ในชื่อแม่น้ำคง มีที่มาและความหมายเดียวกับคำว่า ของ ในชื่อน้ำแม่ของ หรือแม่น้ำโขง มีรากจากภาษามอญว่า โคลุ้ง แปลว่า ทาง, เส้นทางคมนาคม

ไทยสยาม เป็นคำผูกขึ้นใหม่เมื่อไม่นานมานี้ ราวหลัง พ.ศ. 2400 เพื่อสมมุติเรียกอย่างรวมๆ หมายถึงกลุ่มผู้คนบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลางตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วยชาติพันธุ์ต่างๆ ปะปนกัน โดยเฉพาะตระกูลมอญ–เขมร, ไทย–ลาว, ชวา–มลายู, และจีน

ปัจจุบันพวกไทยสยามเรียกตัวเองว่า ไทย หมายถึง อิสระ, เสรี

ลาว

ลาว แปลว่า คน

แต่ไม่ใช่คนทั่วๆไป หากหมายถึงคนเป็นนาย, คนเป็นหัวหน้า ที่ได้รับยกย่องว่ามีฐานะทางสังคมสูงกว่า, ดีกว่า, เหนือกว่าคนอื่น

เช่น ลาวจก หมายถึง ผู้เป็นใหญ่มีจอบ (จอบเป็นเครื่องมือขุดดิน ทำด้วยเหล็กนับเป็นเทคโนโลยีขั้นสูง และก้าวหน้ามากเมื่อ 2,500 ปีมาแล้ว คนทั่วไปไม่มีจอบเป็นของตนเอง ต้องระดับหัวหน้าเผ่าพันธุ์เท่านั้นจึงมีได้) เป็นชื่อเรียกบรรพชนผู้เป็นใหญ่ของล้านนายุคแรกเริ่ม

ลาวในชื่อลาวจก เทียบเท่าคำว่าขุนในรัฐภาคกลาง (เช่น สุโขทัย) หมายถึง กษัตริย์, พระราชา

สยาม

สยาม เป็นชื่อดินแดน ที่คนพวกอื่นซึ่งอยู่ภายนอกใช้เรียกบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำโขงตอนบนอย่างกว้างๆ หลวมๆ

แต่สมัยหลังมีขอบเขตแคบลงเหลือเฉพาะลุ่มน้ำเจ้าพระยา ภาคกลาง (ที่บางครั้งยาวต่อเนื่องลงไปถึงนครศรีธรรมราช)

สยามไม่ใช่ชื่อชาติพันธุ์หนึ่งใดโดยเฉพาะ แต่ใช้เรียกกลุ่มคนที่อยู่ดินแดนสยามว่าชาวสยาม โดยไม่จำกัดชาติพันธุ์หรือชาติภาษา แต่มักสื่อสารกันทั่วไปด้วยตระกูลภาษาไทย-ลาว (ซึ่งเป็นภาษากลางทางการค้าภายในสมัยโบราณ)

คนเกิดมาไม่ว่าชาติพันธุ์อะไร (แม้เป็นตระกูลมอญ-เขมร, ชวา-มลายู, ฯลฯ) ถ้ามีหลักแหล่งอยู่ในดินแดนสยามแล้ว ถูกเรียกเหมาหมดว่าชาวสยาม

เช่น คนนานาชาติพันธุ์บริเวณสองฝั่งโขงที่มีเวียงจันเป็นศูนย์กลาง เคยถูกเรียกว่าพวกสยาม ด้วยคำเขมรว่า เสียมกุก หรือ เสียมก๊ก เมื่อเรือน พ.ศ. 1650 (มีคำจารึกและภาพสลักบนระเบียงปราสาทนครวัด)

ชาวยุโรปเรียกกรุงศรีอยุธยาว่าสยาม หรือราชอาณาจักรสยาม ต่อมาเรียกกรุงรัตนโกสินทร์ว่าประเทศสยาม

สยามมีรากจากคำพื้นเมืองดั้งเดิมว่า ซัม, ซำ, หรือ สาม หมายถึงบริเวณที่มีน้ำซึม น้ำซับ เป็นตาน้ำพุน้ำผุดโผล่ขึ้นจากแอ่งดินอ่อนหรือดินโคลน
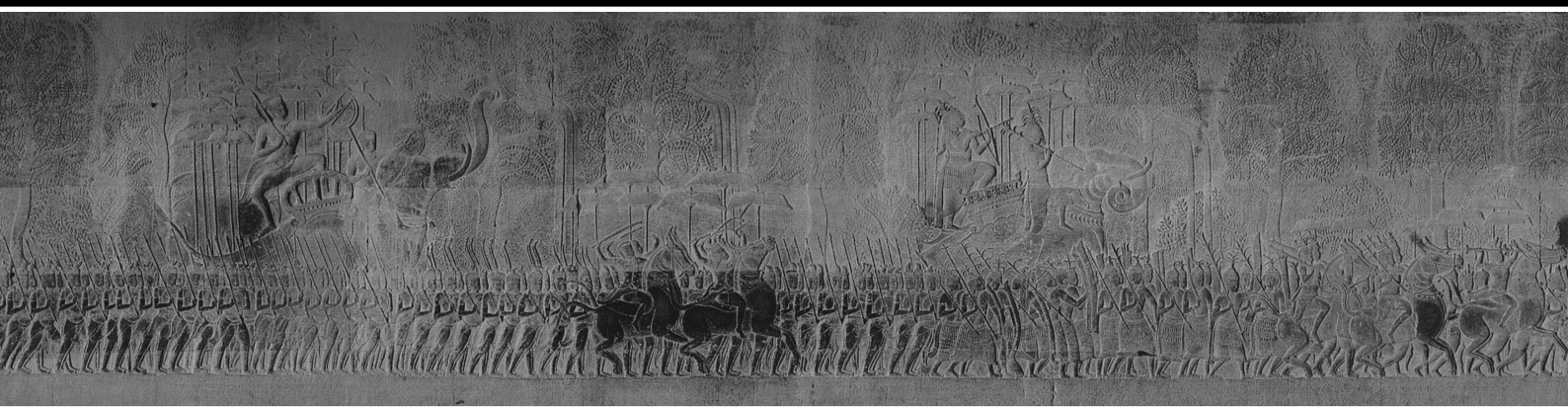
น้ำซึมน้ำซับหรือตาน้ำพุน้ำผุดเหล่านั้น เกิดจากน้ำฝนที่รากต้นไม้อุ้มไว้ทั้งบนภูเขา และบนเนินดอน แล้วค่อยๆ เซาะซอนใต้ดินมาพุมาผุดขึ้นบริเวณดินอ่อนหรือดินโคลนที่ราบเชิงเขาหรือเชิงเนินดอน จนบางแห่งกลายเป็นที่ลุ่มห้วยหนองคลองบึงบุ่งทาม เช่น หนองหานที่สกลนคร, หนองหานที่อุดรธานี, บึงบอระเพ็ดที่นครสวรรค์ เป็นต้น